'Αριθ. 508 — Λεπτὰ εἴκοσι πέντε.

ΕΤΟΣ Ι'.

ΕΣΤΙΑ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ ΚΑΤΑ ΚΥΡΙΑΚΗΝ

Τόμος εἰκοστός. | Συνδρομὴ ἐτησία: Ἐν Ἑλλάδι φρ. 12, ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ φρ. 20 — Αἱ συνδρομαὶ ἄρχονται ἀπὸ 1 Ἰανουαρ. ἑκάστ. ἔτους καὶ εἶνε ἐτήσιαι. — Γραφεῖον Διευθ. Ὁδὸς Σταδίου 32. | 22 Σεπτεμβρίου 1885

'Αρχόμεθα σήμερον, καθ' ἃ προηγγείλαμεν, τῆς δημοσιεύσεως τοῦ νεωτάτου ἔργου τοῦ διακεκριμένου ἡμῶν λογίου κ. Δ. Βικέλα, ὅπερ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «De Nicopolis à Olympie, lettres à un ami» ἐδημοσιεύθη πρό τινος γαλλιστὶ ἐν Παρισίοις. Τοῦ κ. Βικέλα τὸ ὄνομα, ὡς συγγραφέως τοῦ Λουκῆ Λάρα καὶ δεξιωτάτου μεταφραστοῦ τοῦ Σαίξπηρ, ἐκτὸς πλείστων ἄλλων εὐδοκίμων αὐτοῦ διατριβῶν, θὰ ἤρκει ὅπως κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν ὑπὲρ τῆς νέας αὐτοῦ συγγραφῆς· ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τούτων τὸ βιβλίον τοῦ κ. Βικέλα ὡς ἐκ τῆς ὕλης αὐτοῦ προώρισται νὰ κινήσῃ τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν, οἵτινες ἢ θέλουσιν ἀναγνωρίσει ἐν αὐτῷ τὴν φύσιν οἰκείων καὶ προσφιλῶν χωρίων, ἢ θέλουσι γνωρίσει τῆς ἰδίας πατρίδος, τῆς μικρᾶς, ἀλλ' ἐν τοῖς πλείστοις ἀνεξερευνήτου ἔτι, νέας γωνίας καὶ ὄψεις.

Τοῦ βιβλίου, οὗτινος τὴν ἐξελλήνισιν ἐφιλοπόνησεν ὁ συγγραφεὺς χάριν τῶν ἀναγνωστῶν τῆς Ἑστίας, προτάσσονται τὰ ἑξῆς ἐν εἴδει προλόγου: «Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ἐγράφησαν κατὰ τὴν διάρκειαν βραχείας περιοδείας κατὰ τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἦσαν δὲ προωρισμέναι εἰς δημοσίευσιν, ὡς ὁ ἀναγνώστης εὐχερῶς θὰ ἴδῃ. Παραδίδων αὐτὰς εἰς τὸν τύπον, ὑπείκω εἰς τὴν παρακίνησιν τοῦ φίλου μου μαρκησίου de Queux de Saint Hilaire πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπηυθύνοντο, καὶ ὅστις ἐνόμισεν ὅτι ἴσως ἀναγνωσθῶσι μετά τινος περιεργείας ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων, ὡς αὐτὸς οὗτος, εἰς τὰς βαθμιαίας τοῦ ἡμετέρου Ἔθνους προόδους.» Ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι θέλουσι δοκιμάσει αἴσθημά τι ἡδύτερον τῆς ἁπλῆς περιεργείας οἱ διεξερχόμενοι τὰς ἐπιστολὰς ταύτας, ἐν αἷς ὁ συγγραφεὺς πτερωτῇ τῇ γραφίδι ἐνδιατρίβει εἰς φυσικὰς καὶ ἠθογραφικὰς ἐξεικονίσεις τῶν πόλεων, τῶν θέσεων, καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ παντὸς ἀξίου λόγου κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐκδρομῆς αὐτοῦ, περιγράφων ἐδῶ μὲν τὸ κάλλος τῶν ἑλληνικῶν βουνῶν, ἐκεῖ δ' ἀφιέμενος εἰς ἀναμνήσεις περιδόξου ἀγῶνος, ὁτὲ μὲν παρέχων πληροφορίας περὶ τῆς ἐμπορικῆς καὶ κοινωνικῆς προόδου πόλεώς τινος, ὁτὲ δὲ χαράσσων τὴν σκιαγραφίαν περιέργου τινὸς τύπου νεωτέρου Ἕλληνος.

'Αλλὰ πᾶσα ἡμῶν σύστασις περὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου ἀποβαίνει περιττὴ μετὰ τὰ γραφέντα περὶ αὐτοῦ ἐν τῷ ἐγκρίτῳ γαλλικῷ τύπῳ. Ἰδίᾳ δύο ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων φύλλων τῆς γαλλικῆς δημοσιογραφίας, ὁ Χρόνος καὶ ἡ Νέα Ἐπιθεώρησις, ἐδημοσίευσαν ἐκτενεῖς ἀναλύσεις τῶν ἐπιστολῶν, ὀφειλομένας εἰς ἐπισήμους γραφίδας, τιμῶσας δ' οὐχ ἧττον τοῦ συγγράψαντος τὴν ἡμετέραν πατρίδα, τὴν ὁποίαν οἱ πλεῖστοι ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ γινώσκουσιν ἔτι μόνον ἐκ τῶν εὐφυῶν καὶ εὐφαντάστων, ἀλλ' ἀδίκων ἐν πολλοῖς, βιβλίων τοῦ Ἀμποῦ. Ὁ κ. Βικέλας εἰλικρινῶς καὶ μεμετρημένως ἀνομολογήσας τὰς ἐπιτελεσθείσας παρ' ἡμῖν προόδους, χωρὶς νὰ ἀποκρύψῃ καὶ τὰ παραμένοντα ἐλαττώματα, μεταδοὺς τοῖς ξένοις ἀρίστας ἐντυπώσεις περὶ Ἑλλάδος, καὶ γενόμενος αἴτιος ἐπ' ἐσχάτων νὰ ὁμιλήσωσιν εὐφήμως περὶ αὐτῆς, παρέχει πολλοῦ λόγου ἀξίαν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν ἐκθρέψασαν αὐτὸν πατρίδα.

Σ. Τ. Δ.

ΑΠΟ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΝ

Ἐπιστολαὶ πρὸς φίλον. (1)

Α.

Ἐπὶ τῆς «Θεσσαλίας», τῇ 19 Ἀπριλίου 1884.

Φίλτατε,

Μὴ ἀπατηθῇς ἐκ τῆς ἡμερολογίας τῆς ἐπιστολῆς μου. Δὲν σοῦ γράφω ἐκ τῆς νεωστὶ προσαρτηθείσης εἰς τὸ μικρὸν βασίλειόν μας ἐπαρχίας, ἀλλ' ἐξ ὁμωνύμου Ἑλληνικοῦ ἀτμοπλοίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διαπλέω κατὰ ταύτην τὴν ὥραν τὸν Κορινθιακὸν κόλπον. Ποῦ διευθυνόμενος; Τοῦτο κ' ἐγὼ δὲν τὸ ἠξεύρω ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ἐπεβιβάσθημεν σήμερον τὸ πρωῒ εἰς Πειραιᾶ, δύο φίλοι μου κ' ἐγώ, χωρὶς νὰ ὁρίσωμεν ἐκ τῶν προτέρων τὸ δρομολόγιόν μας, ἐπὶ σκοπῷ νὰ περιπλανηθῶμεν ἐπὶ δεκαπέντε ἡμέρας, εἴτε εἰς τὴν Πελοπόννησον εἴτε εἰς τὴν Στερεάν, ἀναλόγως τῶν πληροφοριῶν τὰς ὁποίας θὰ λάβωμεν εἰς Πάτρας, ἢ καὶ πρὸ τῆς ἀφίξεώς μας ἐκεῖ. Ἀπεφασίσαμεν χθὲς τὸ ἑσπέρας ἐξ ἀπροόπτου τὴν περιοδείαν μας, ὥστε δὲν ἔμενε καιρὸς διὰ νὰ ἐξετάσωμεν πότε ἀναχωροῦν καὶ πῶς συναντῶνται τὰ διάφορα ἀτμοκίνητα τῶν τριῶν Ἑλληνικῶν εταιριῶν, διὰ τῶν ὁποίων συγκοινωνοῦν οἱ λιμένες μας.

Πρόοδος καὶ τοῦτο. Ἄλλοτε τοιούτου εἴδους ἐκδρομαὶ δὲν ἐγίνοντο. Ὁ περιηγητὴς ἐλάμβανε τὰ μέτρα του εἰς Ἀθήνας πρὶν ἀναχωρήσῃ, ἐγνώριζε δ' ἐκ προοιμίων τὸν προορισμόν του· καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον καθόσον δὲν ἠδύνατο νὰ ποικίλλῃ πολὺ τὸ δρομολόγιόν του, ἐὰν σκοπὸς του ἦτο ὁ δι' ἀτμοπλοίου περίπλους τῆς Ἑλλάδος. Ὡς πρὸς τὰ ἐνδότερα, μόνον τολμηροὶ

(1) De Nicopolis à Olympie. Lettres à un ami. Paul Ollendorf. Paris.

τινες Ἄγγλοι, ἢ τῆς Γαλλικῆς σχολῆς οἱ ἑταῖροι, ἑλκυόμενοι ἀπὸ τὰς δυσκολίας αὐτὰς τοῦ ἐπιχειρήματος ἢ ἀπὸ τὸ γόητρον τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν, περιήρχοντο ποῦ καὶ ποῦ τὰς κοιλάδας καὶ τὰ δύσβατα ὄρη μας, ἔφιπποι ἢ ἐπὶ ἡμιόνων, ἢ καὶ πεζοί, ἐκτιθέμενοι ἐνίοτε εἰς τὸν κίνδυνον συναντήσεων δυσαρέστων, παρεκτὸς ἐὰν συνωδεύοντο ὑπὸ χωροφυλάκων. Ἀλλ' ἔκτοτε ἤλλαξαν τὰ πράγματα. Ἐν πρώτοις, συνοδίας ἀνάγκη δὲν ὑπάρχει, ἡ λῃστεία ἐξέλιπε καὶ δύνασαι νὰ διέλθῃς σήμερον τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ ἄκρον εἰς ἄκρον μὲ ἀσφάλειαν μεγαλειτέραν ἢ—μὴ πρὸς βάρος,—τὰς ἀποκέντρους συνοικίας τῶν Παρισίων. Δεύτερον, αἱ γραμμαὶ τῶν ἀτμοκινήτων ἐπολλαπλασιάσθησαν, ἔχομεν δὲ καὶ ὁδοὺς περισσοτέρας, παρεχούσας εἴς τινας ἐπαρχίας τὰ μέσα ἀνέτου συγκοινωνίας. Ἐν συνόλῳ, δύναταί τις,—καθὼς ἡμεῖς σήμερον,—νὰ ἀναχωρήσῃ τὸ πρωῒ χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ποῦ θ' ἀποφασίσῃ νὰ διευθυνθῇ τὴν ἐπαύριον.

Μετά τινα ἔτη ἡ μεταβολὴ θὰ εἶναι κατὰ πολὺ ἐπαισθητοτέρα, ἐὰν τὰ ἔργα τῆς ὁδοποιίας ἐξακολουθήσωσι μεθ' ὅσης ζέσεως καταβάλλει σήμερον περὶ αὐτὰ ἡ ἐνεστῶσα Κυβέρνησις. Ἐντὸς τῆς ἑβδομάδος ταύτης ἐγκαινιάζονται οἱ Θεσσαλικοὶ σιδηρόδρομοι, ἐντὸς ἑνὸς ἔτους τελειόνει ἡ γραμμὴ ἀπὸ Ἀθήνας εἰς Κόρινθον (¹) ἡ ὁποία, διχοτομουμένη ἐκεῖ, θὰ παρεκταθῇ μέχρις Ἄργους καὶ μέχρι Πατρῶν. Ἄλλη γραμμὴ διασχίζουσα τὴν Ἀττικὴν θὰ συνενώσῃ ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν τὰς Ἀθήνας καὶ τὸ Λαύριον. Γίνονται δὲ προσέτι διαπραγματεύσεις περὶ κατασκευῆς δύο μεγάλων γραμμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία θὰ συνδέσῃ τὰς Ἀθήνας μετὰ τῆς Λαρίσσης, ἡ δὲ θὰ ἀποτελέσῃ τὸ Πελοποννησιακὸν σύμπλεγμα. Παρεκτὸς τῶν σιδηροδρόμων, κατασκευάζονται καὶ σχεδιογραφοῦνται καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις ὁδοὶ ἁμαξιτοί.

Ὥστε λοιπὸν ἐντὸς δέκα ἢ δεκαπέντε ἐτῶν δὲν θὰ λογίζεται ὡς κατόρθωμα ἡ περιήγησις τῆς Ἑλλάδος. Οἱ περιηγηταὶ θὰ ἔρχωνται ἐνταῦθα καθὼς πηγαίνουν τὴν σήμερον εἰς τὴν Ἑλβετίαν ἢ τὴν Σκωτίαν. Μὴ περιμείνῃς ἕως τότε! Ἐλθὲ προτοῦ ἐκχυδαΐσωσι τὴν κλασικήν μας γῆν σμήνη ταξειδιωτῶν ποδηγετούμενα ἀπὸ τὸν ἐργολάβον Κούκ, προτοῦ ἀνεγερθῶσιν εἰς Δελφοὺς καὶ ἐπὶ τοῦ Ταϋγέτου ξενοδοχεῖα μὲ ὑπηρέτας λαλοῦντας Ἀγγλιστί· ἐλθὲ νὰ ἐκτεθῇς εἰς τὰς δυσχερείας τῶν ἀτελῶν εἰσέτι μέσων τῆς συγκοινωνίας μας καὶ εἰς τὴν ἀβεβαιότητα ἐάν, μετὰ μακρὰν ὁδοιπορίαν, θὰ εὕρῃς τὴν νύκτα κατάλυμα ἀναπαυτικόν· ἐλθὲ νὰ ἐπισκεφθῇς τὰς μικρὰς πόλεις τῶν ἐπαρχιῶν μας προτοῦ ἑκάστη αὐτῶν γείνῃ εἶδος Ἀθηνῶν ἐν μικρῷ, προτοῦ τὰ ἄνοστα Εὐρωπαϊκὰ πανταλόνια ἀντικαταστήσωσι πανταχοῦ τὴν χαρίεσσαν φουστανέλαν· ἐλθὲ νὰ μᾶς ἴδῃς προτοῦ ἐκπολιτισθῶμεν καθ' ὁλοκληρίαν. Ἀλλὰ μὴ βραδύνῃς, διότι φοβοῦμαι μὴ δὲν προφθάσῃς· μετ' οὐ πολὺ θὰ γείνωμεν ὅλοι Εὐρωπαῖοι καθ' ὅλα. Ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦτο εἰσέτι δὲν κατωρθώθη, εἰς τὰς ἀποκέντρους τοὐλάχιστον ἐπαρχίας, καὶ ἰδοὺ διατὶ μετὰ τοσαύτης προθυμίας ὑπάγω νὰ περιπλανηθῶ ὀλίγον εἰς τὴν πέρα τῶν Ἀθηνῶν Ἑλλάδα.

Ἐξ ὅσων ἐπὶ τῆς *Θεσσαλίας* ἐπληροφορήθημεν εἰκάζω ὅτι θὰ διευθυνθῶμεν πρὸς βορρᾶν, τοῦτο δὲ συνδυάζεται καὶ μὲ τὴν ἐνδόμυχον ἐπιθυμίαν μου, ἀλλ' ἡ ὁριστικὴ ἀπόφασις θὰ ληφθῇ εἰς Πάτρας. Δὲν ἀπέχομεν πολὺ ἐκεῖθεν, θὰ ἤμεθα δὲ καὶ πλησιέστερον, ἐὰν δὲν μᾶς ἔκοπτε τὸν δρόμον φοβερὰ καταιγίς. Φαίνεται ὅτι τοῦτο συχνάκις συμβαίνει εἰς τὸν κόλπον τῆς Κορίνθου κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τοῦ ἔτους. Ἡ κακοκαιρία ἐπρομηνύετο ἀφότου, διελθόντες τὸν ἰσθμὸν ἐφ' ἁμάξης, ἐπεβιβάσθημεν ἐπὶ τῆς *Θεσσαλίας*. Τὰ νέφη ἐπεκάθηντο πυκνὰ καὶ σκοτεινὰ εἰς τὰς κορυφὰς τῶν βουνῶν,—ὁ βαρὺς οὐρανός, ἀντὶ τῆς συνήθους Ἑλληνικῆς διαυγείας του, σοῦ ἀνεκάλει τὴν ὁμιχλώδη ἄρκτον,—μόλις διεκρίνοντο ἀπὸ τὸ ἀτμόπλοιον αἱ ὡραῖαι κατάφυτοι ἀκταὶ τῆς Πελοποννήσου,—ὁ ἥλιος δὲν ἐφώτιζε τὰς κωμοπόλεις καὶ τὰς ἀγροτικὰς κατοικίας, τὰς ἐν μέσῳ καλλιεργημένων γαιῶν διεσπαρμένας. Δεξιόθεν, τὰ νέφη ἀπέκρυπτον τὰ ὄρη τῆς Στερεᾶς. Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐξέσπασεν ἡ καταιγίς. Κεραυνοὶ ἐπὶ κεραυνῶν καὶ χείμαρροι βροχῆς! Ἀδύνατον νὰ μείνῃ τις ἐπὶ τοῦ καταστρώματος. Κατέφυγα ἐντὸς τῆς αἰθούσης τοῦ πλοίου, ὅπου, καθὼς βλέπεις, δὲν μένω ἄεργος.

Ἀλλὰ μὴ νομίσῃς ὅτι γράφω μὴ ἔχων πῶς ἄλλως νὰ ἐξοδεύσω τὴν ὥραν. Ἀπ' ἐναντίας, μοῦ ὀφείλεις ὀλίγην εὐγνωμοσύνην διότι, χάριν σου, ἀποσπῶμαι ἀπὸ ζωηρᾶς ὁμιλίας ἀνταλλασσομένας γύρω τῆς μακρᾶς τραπέζης, μίαν γωνίαν τῆς ὁποίας μετέτρεψα εἰς γραφεῖον. Οἱ δύο μου φίλοι (δὲν σοῦ ἀνέφερα ὅτι εἶνε ἀδελφοὶ) λαμβάνουν μέρος ἐνεργὸν εἰς τὴν περὶ ἐμὲ ἀνταλλαγὴν ἰδεῶν, διακόπτομαι δ' ἐνίοτε διὰ ν' ἀκούσω ἢ διὰ νὰ εἴπω κ' ἐγὼ ποῦ καὶ ποῦ τὸν λόγον μου.

Γνωρίζεις ἐκ πείρας πόσον ἡ θάλασσα ἐξοικειόνει ταχέως τοὺς συνοδοιπόρους. Μεταξὺ Ἑλλήνων γίνεται συνήθως ἐντὸς ὡρῶν ὅ,τι ἀλλαχοῦ γίνεται ἐντὸς ἡμερῶν, ἡ δὲ συζήτησις ἥτις ἤρχισε μὲ τὸ ἐπίσημον «Κύριε» τελειόνει μὲ τὸ ἀφελὲς «Ἀδελφέ». Ἐννοεῖται ὅτι ἡ γνωριμία διευκολύνεται περισσότερον, ἅμα ὁ συνοδοιπόρος ἀκούσῃ τὸ ὄνομά σου, διότι βεβαίως αὐτός, ἢ ὁ πατὴρ ἢ ὁ ἀδελφός του ἐγνώρισε τὸν πάππον σου, ἢ τὴν θείαν σου, ἢ τὸν ἐξάδελφόν σου, ἐὰν δὲν σ' ἐγνώ-

(¹) Ἡ γραμμὴ αὕτη, ὡς καὶ ἡ τοῦ Λαυρίου, συντελεσθεῖσα ἔκτοτε, λειτουργεῖ ἤδη τακτικῶς. Σ. τ. Ἑ.

ρισε πρὸ ἐτῶν σὲ τὸν ἴδιον. Ταῦτα μεταξὺ Γάλλων δύσκολα διότι εἶσθε τεσσαράκοντα ἑκατομμύρια, ἀλλ' εἴμεθα δύο μόνον ἑκατομμύρια ἡμεῖς, οἱ ὑπήκοοι τοῦ βασιλέως Γεωργίου.

Ἐντούτοις ἡ ταχύτης τοῦ ἀτμοπλοίου ἐλαττοῦται, ἡ δὲ βροχὴ πρὸ ἀρκετῆς ὥρας ἔπαυσεν. Ὑποθέτω ὅτι πλησιάζομεν εἰς τὸν λιμένα. Ὑπάγω νὰ ἴδω.

Υ. Γ. Ἐφθάσαμεν. Ἡ ὥρα εἶναι ἐννέα, τὸ δὲ θέατρον τῶν Πατρῶν εἶναι ἀπόψε κλειστόν. Ἐπεθύμουν νὰ ἴδω ἐκ τοῦ πλησίον τὰς εὐθείας ὁδούς, αἱ ὁποῖαι καταβαίνουσαι μέχρι τοῦ λιμένος φαίνονται τόσον ὡραῖαι ἀπὸ τὸ κατάστρωμα μὲ τὴν διπλῆν σειρὰν τῶν φανῶν των. Δὲν ἐπεσκέφθην ποτὲ μέχρι τοῦδε τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν, ἀλλὰ θὰ τὴν ἴδω ἐπιστρέφων ἐκ τῆς περιοδείας μας μετ' ὀλίγας ἡμέρας. Αὔριον ἀναχωροῦμεν διὰ τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον. Τὸ δι' ἐκεῖ ἀτμοκίνητον ἀποπλέει πολὺ πρωΐ, ὁ δὲ πλοίαρχος τῆς *Θεσσαλίας* ἀνέλαβεν εὐγενῶς νὰ μᾶς προμηθεύσῃ τὰ εἰσιτήρια ἀπὸ τὸ γραφεῖον τῆς Ἑταιρίας, ὥστε μετ' ὀλίγον ἐπιβιβαζόμεθα εἰς τὸ ἄλλο ἀτμόπλοιον, διότι ἡ *Θεσσαλία* ἀναχωρεῖ ἐντὸς τῆς νυκτός. Ἀποφεύγομεν οὕτω τὴν ἐνόχλησιν τῆς νυκτερινῆς μεταφορᾶς εἰς ξενοδοχεῖον καὶ ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖον πρωῒ πρωῒ εἰς τὸ ἀτμόπλοιον.

Β'

Λευκάς, τῇ 20 Ἀπριλίου.

Μόλις ἐφθάσαμεν ἐνταῦθα, εἰς τὸ ξενοδοχεῖον τῆς Κερᾶ Λ..., τὸ ὁποῖον μᾶς ἐσύστησαν οἱ ἐπὶ τῆς *Πάρου* συνεπιβᾶται, μόλις ἐκαλοκαθίσαμεν περιμένοντες ἀνυπομόνως τὸ δεῖπνον καὶ ἰδού, Λευκάδιος ὑποκλινέστατος παρουσιάζεται. Ἔρχεται ἐκ μέρους τοῦ κυρίου Ἐπάρχου. Ὁ κύριος Ἔπαρχος ἐρωτᾷ ἐὰν ἐπιτρέπομεν νὰ μᾶς ἐπισκεφθῇ.—Εὐχαριστοῦμεν πολύ· θὰ λάβωμεν ἡμεῖς πρῶτοι τὴν τιμὴν νὰ τὸν ἐπισκεφθῶμεν. — Ὁρισμός σας, ἐκλαμπρότατε! Καὶ ὁ Λευκάδιος ἀποσύρεται ὀπισθοβατικῶς.

Εἰς οὐδένα τῶν τριῶν μας εἶναι γνωστὸς ὁ εὐγενὴς οὗτος ἔπαρχος. Τί μᾶς θέλει ἆρά γε, καὶ πῶς ἐπληροφορήθη τὴν ἄφιξίν μας; Ἴσως ἀπὸ τοὺς συνοδοιπόρους μας. Ἄλλως τε, διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον διεπεράσαμεν τὴν κυριωτέραν ὁδὸν τῆς πόλεως, καὶ μολονότι ὁ ἥλιος εἶχε δύσει, δυνάμεθα ἄνευ περιφιλαυτίας νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι παρετηρήθη ἡ παρουσία μας εἰς τῆς Σαπφοῦς τὴν πατρίδα.

Καὶ ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ ἐπάρχου μὲ τὰς πολλὰς ὑποκλίσεις καὶ τὸ *ἐκλαμπρότατέ* του! Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο μᾶς ἔδωκεν ἀφορμὴν σκέψεων φιλοσοφικῶν, ὡς πρὸς τὴν ἐξασκηθεῖσαν ἐπὶ τῶν Ἰονίων νήσων ἐπίδρασιν ἀπὸ τὴν μακρὰν τῆς Βενετίας κυριαρχίαν. Ἰδού! ποῦ ἀλλοῦ τῆς Ἑλλάδος ἤθελεν ἀποδοθῇ τοιοῦτος παρ' ἀξίαν τίτλος εἰς περιηγητὰς τόσῳ ὀλίγον ἐκλαμπροτάτους; Ἐδῶ διατηροῦνται τὰ ἔθιμα τῆς Ἰταλίας. Ἐκεῖ βασιλεύει τὸ Eccelenza, καθὼς ἐδῶ τὸ Ἐκλαμπρότατε!

Ὁ μικρὸς ὑπηρέτης τοῦ ξενοδοχείου διέκοψε τὰς ἱστορικοφιλοσοφικὰς ὁμιλίας φέρων τὸ δεῖπνον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγα λεπτὰ ὁ ὑπηρέτης ἐπανέρχεται δρομαῖος εἰς τὸ δωμάτιον: «Ὁ κύριος φρούραρχος εἶναι κάτω. Ζητεῖ τὴν ἄδειαν νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν ἐκλαμπρότητά σας.»—Καὶ πάλιν ἐκλαμπρότητες! Ἂς ὁρίσῃ.

Ὁ ἀξιωματικὸς παρουσιάζεται εὐσεβάστως εἰς τὴν θύραν, ἀλλὰ διὰ μιᾶς μειδίαμα χαρμόσυνον διαδέχεται τὴν σοβαρότητα τῆς στρατιωτικῆς πειθαρχίας. Ἀνεγνώρισε τὸν νεώτερον τῶν φίλων μου καὶ προχωρεῖ φιλικῶς πρὸς ἡμᾶς. Τὸ μυστήριον ἐξηγεῖται· ἀδίκως ἀπεδώκαμεν εἰς τοὺς Λευκαδίους ἔλλειψιν δημοκρατικοῦ φρονήματος. Περιμένεται εἰς Λευκάδα ἡγεμὼν Γερμανὸς περιηγούμενος τὴν Ἑλλάδα, ἡ δὲ Κυβέρνησις διέταξε τὰς ἐπιτοπίους ἀρχὰς νὰ τῷ ἀποδώσωσι τὰς ὀφειλομένας τιμάς. Ἴσως μέχρι τέλους ἀπεδίδοντο εἰς ἡμᾶς ἐὰν δὲν μᾶς ἀνεγνώριζεν ὁ φρούραρχος. Καθ' ὅλην τὴν πόλιν διεδόθη ἡ φήμη ὅτι ἦλθεν ἡ ἐκλαμπρότης του! Καθ' ὃ ὑψηλότερος, ἔλαβα ἐγὼ τὴν τιμὴν νὰ ἐκληφθῶ ἀντ' ἐκείνου, οἱ δὲ δύο φίλοι μου ἀπετέλουν τὴν συνοδίαν μου.

Ἐγελάσαμεν πολὺ διὰ τὸ ἀστεῖον τῆς ὑποθέσεως. Ἐγέλασε καὶ ἡ ξενοδόχος μας, ἀλλ' ὄχι μὲ πολλὴν εὐθυμίαν. Ἡ Κερὰ Λ... διατηρεῖ ἴχνη ὡραιότητος, ἡ ὁποία θὰ ἦτο εἰς τὴν ἀκμήν της ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἄγγλων. Εἶναι ὑποχρεωτικωτάτη, προθυμοτάτη, προσπαθεῖ νὰ μᾶς εὐαρεστήσῃ, φαίνεται ὅμως ἔχουσα ἀλλοῦ τὸν νοῦν της. Πηγαίνει, ἔρχεται, παρουσιάζεται, φεύγει! Ὁ πρεσβύτερος τῶν φίλων μου, ὅστις θέλει, ὡς τὸν Ὀδυσσέα, ὄχι μόνον νὰ βλέπῃ τὰ *ἄστεα* ἀλλὰ καὶ νὰ γνωρίζῃ τὸν *νόον* αὐτῶν, ἐπωφελεῖται τῶν διαλειμμάτων τῆς παρουσίας της διὰ νὰ ἐξάξῃ ἀπὸ τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῆς καλῆς μας ξενοδόχου πορίσματα περὶ τοῦ πῶς σκέπτονται οἱ συμπολῖταί της, καὶ τὴν πολιορκεῖ μὲ παντοειδεῖς ἐρωτήσεις.—«Πέ μου τώρα, κερά μου, λυπεῖσαι ὅτι ἔφυγαν οἱ Ἄγγλοι;—Ὄχι βέβαια! Καλοὶ ἄνθρωποι ἦσαν, μάλιστα οἱ ἀξιωματικοί, ἀλλὰ τί τὰ θέλεις; Δὲν νοστιμεύεσαι νὰ βλέπῃς τὸν ξένον νὰ προστάζῃ εἰς τὸν τόπον σου. Κ' ἔπειτα τί νὰ λυπηθῶ; Μὴ δὲν πηγαίνουν καλὰ τὰ πράγματα ὅπως εἶναι;»

Τὰ πάντα καλὰ ἐκτὸς ἑνός, τὸ ὁποῖον ἔλειπεν ἐπὶ Ἄγγλων. Τὴν στρατολογίαν δὲν ἀγαπᾷ ἡ ξενοδόχος μας. Δὲν ἔχει υἱὸν στρατιώτην, ἀλλὰ τί τὰ θέλεις; Εἶναι σκληρὸν νὰ σοῦ παίρνουν τὸ παιδί σου! Ἰδοὺ τὸ μόνον παράπονόν της. Καὶ ἐξακολουθεῖ φεύγουσα καὶ ἐπιστρέφουσα μετὰ

προφανοῦς ἀνησυχίας. Ἐπὶ τέλους μᾶς ἐφανέρωσε τὸ αἴτιον τῆς ταραχῆς της. Ἔχει ξένον ἀσθετῆ, ἑτοιμοθάνατον,—ἕνα νέον ἔμπορον ἐκ Πύργου, ὅστις ἦλθεν ὑγιής, καὶ τώρα...Ἄκουσα καὶ μετὰ βίας μᾶς ἐδήλωσε τὸ δεινὸν τῆς θέσεώς του, ἐφοβεῖτο μὴ μᾶς τρομάξῃ. Μᾶς ἐβεβαίωσε ὅτι τὸν περιποιεῖται ὡς ἐὰν ἦτο υἱός της, καὶ οἱ ὀφθαλμοί της ἐγέμισαν δάκρυα. Μᾶς ὑπεσχέθη ὅτι δὲν θ' ἀκούσωμεν τίποτε τὴν νύκτα, μολονότι τὸ δωμάτιον τοῦ ἀσθενοῦς εἶναι ἄνωθεν τοῦ ἰδικοῦ μας. Εἶναι περίλυπος ἡ πτωχή, ἀλλὰ δὲν θέλει νὰ μᾶς μεταδώσῃ τὴν λύπην της καὶ προσπαθεῖ νὰ φανῇ εὔθυμος, νὰ μᾶς διασκεδάσῃ. Δὲν μᾶς ἔλειπεν ἡ καλὴ πρὸς τοῦτο θέλησις, ἀλλ' ὅμως τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀνοικτόκαρδον. Ναὶ μέν, δὲν τὸν γνωρίζεις τὸν ἄνθρωπον, δὲν τὸν εἶδες ποτέ, λέγεις μὲ τὸν νοῦν σου ὅτι ἐὰν ἀπέθνησκεν εἰς τὴν πατρίδα του τώρα, θὰ σοῦ ἦτο ὅλως ἀδιάφορον, —ἀλλ' ἐκεῖ ἐπάνω, ἄνωθέν σου! Σὲ χωρίζουν ἀπ' αὐτὸν αἱ σανίδες μόναι τοῦ πατώματος καὶ ἴσως τὴν νύκτα ἀκούσῃς τοῦ δυστυχοῦς νέου τὸ ψυχομαχητόν! Ἀλλ' εἰς τὴν ζωὴν χρειάζεται φιλοσοφία! Ἄς προσπαθήσωμεν νὰ καλοκοιμηθῶμεν τὴν νύκτα καὶ ἂς μὴ μετανοῶμεν εἰς μάτην ὅτι δὲν ἐμείναμεν ἐπὶ τῆς *Πάρου*.

Τὸ δωμάτιόν μας δὲν εἶναι πολὺ εὐρυχωρότερον τοῦ κοιτωνίσκου, τὸν ὁποῖον εἴχομεν καὶ οἱ τρεῖς ὁμοῦ ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου. Περιέχει καὶ αὐτὸ τρεῖς κλίνας, ἀνίσους καὶ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ποιότητα. Τὰς ἐμοιράσθημεν διὰ κλήρου καὶ μοῦ ἔλαχεν ἡ μεσαία κατὰ τὸ μῆκος καὶ τὴν στερεότητα. Πρὸ ὀλίγου μᾶς διεσκέδασεν ἡ διανομή των, τώρα δὲν γελῶμεν. Αἴ! τοιοῦτος ὁ κόσμος! Πηγαίνωμεν νὰ ἴδωμεν τὴν πόλιν μὲ τὸ φῶς τῆς σελήνης, ἐὰν ὑπάρχει σελήνη.

Ἀπὸ τὰς Πάτρας μέχρι τῆς Λευκάδος ὁ σημερινὸς πλοῦς ἦτο σειρὰ ἀδιάκοπος εὐαρέστων ἐντυπώσεων. Ὁ καιρὸς ὡραῖος, ἡ θάλασσα μόλις ρυτιδουμένη ἀπὸ τὸν ἐλαφρὸν ἀέρα τοσοῦτον, ὥστε νὰ λαμβάνῃ βαθυτέραν ἀπόχρωσιν τὸ λαμπρὸν κυανοῦν χρῶμά της,— ἡ θέα ποικίλη καὶ μεγαλοπρεπής,— εἰς ἕκαστον λιμένα γνωριμίαι νέαι προστιθέμεναι εἰς τὰς παλαιὰς ἤδη ἀπὸ τὸν προλαβόντα λιμένα γνωριμίας,— πανταχοῦ δὲ ἀναμνήσεις! Ἑκάστου μέρους ἡ ὀνομασία ἀνακαλεῖ ἔνδοξα συμβάντα. Καὶ δὲν ἀνατρέχει εἰς μόνην τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα ὁ νοῦς, ἐνώπιον τῶν τόπων αὐτῶν, τοὺς ὁποίους ἡ μυθολογία ἐλάμπρυνεν ἢ ἐδόξασεν ἡ ἱστορία· ἡ Ρωμαϊκὴ ἐποχή, ὁ μεσαιών, ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἀναζοῦν εἰς τὴν φαντασίαν σου ὅταν βλέπῃς τὰ ὄρη, τὰ ἀκρωτήρια, τὰ πελάγη ταῦτα, μάρτυρας βωβοὺς τοσούτων καὶ τοιούτων συμβεβηκότων.

Νομίζεις ἆρά γε ὅτι δὲν δικαιούμεθα εἰσέτι νὰ μνημονεύωμεν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ὡς τελευταῖον κρίκον τῆς ἁλύσεως, τῆς ὁποίας τὴν ἀρχὴν ἀποτελοῦν οἱ θεοὶ του Ὀλύμπου; Πρέπει μήπως νὰ παρέλθῃ εἰσέτι μία ἑκατονταετηρίς, ἢ καὶ δύο, ὅπως ἡ ἀχλὺς τῶν αἰώνων ἀναδείξῃ μεγαλειτέρους τοὺς ἥρωας τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου, τοὺς γίγαντας τούτους τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος; Μὴ φρονεῖς, ὅτι μόνον ἀφοῦ οἱ ἀπόγονοί των, πληθυνόμενοι καὶ πλουτιζόμενοι καὶ εὐημεροῦντες ἐπὶ τῆς γῆς τὴν ὁποίαν ἐκληρονόμησαν παρ' ἐκείνων ἐλευθέραν, τοῖς ἀνεγείρωσιν ἀνδριάντας καὶ μνημεῖα, τότε μόνον ὁ ξένος περιηγούμενος τὴν Ἑλλάδα θὰ ἀναζητῇ τὸν τάφον τοῦ Διάκου παρὰ τὸν τάφον τοῦ Λεωνίδα; Ἴσως,— ἀλλ' ἐγὼ βεβαίως δὲν κατειχόμην ὑπὸ τοιούτων ἐνδοιασμῶν σήμερον τὸ πρωΐ, ὅτε ἀπὸ τὴν θάλασσαν τῶν Πατρῶν ἔβλεπα ὑψούμενον ἀγερώχως ἄντικρύ μου τὸ ὄρος τῆς Βαράσοβας, τὴν ἀρχαίαν Χαλκίδα, τὸ ὄρος ὅπου ὁ Μελέαγρος ἀπέκτεινε τὸν Καλυδώνιον κάπρον, εἰς δὲ τοὺς πρόποδάς του τὴν χλοερὰν πεδιάδα, εἰς τὸ ἄκρον τῆς ὁποίας κρύπτεται αἰδημόνως ἐν μέσῳ τῶν θαλασσολιμνῶν της ἡ πόλις τοῦ Μεσολογγίου. Ποσάκις ἤκουσα τὸ ὄνομά της μετὰ συγκινήσεως προφερόμενον ὑπὸ γερόντων Γάλλων, ἀναπολούντων τὸν ἐνθουσιασμὸν μὲ τὸν ὁποῖον παρηκολούθησαν νέοι τὰς περιπετείας τῶν δύο πολιορκιῶν της καὶ τὸ ἄλγος των ὅτε διεδόθη τὸ ἄκουσμα τῆς πτώσεώς της!

Σήμερον κατὰ πρῶτον τὸ εἶδα, τὸ ἔνδοξον Μεσολόγγι. Ἀλλὰ τὸ εἶδα μακρόθεν· τὸ ἀτμόπλοιον δὲν μᾶς ἐπερίμενε ἐὰν ἀπεβιβαζόμεθα. Σκοπεύομεν νὰ τὸ ἐπισκεφθῶμεν, ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας, ἐπιστρέφοντες ἐκ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Ὑπομονὴ ἕως τότε!

Ἕνεκα τῶν ἀβαθῶν θαλασσολιμνῶν τὸ ἀτμόπλοιον μένει τόσῳ μακρὰν τῆς πόλεως, ὥστε μόνη ἡ πρώτη σειρὰ τῶν οἰκιῶν φαίνεται μακρόθεν λευκάζουσα ἐπὶ τῆς ἀπεχούσης παραλίας. Ἄλλοτε ἡ ἀποβίβασις ἐγίνετο μακρότερον ἔτι, εἰς τὸν Ἅγιον Σώστην, πρὸς δυσμὰς τοῦ Μεσολογγίου, ὁπόθεν μετεφέροντο εἰς τὴν πόλιν οἱ ἐπιβάται διασχίζοντες ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν λιμνῶν. Ἐὰν ὁ ἄνεμος ἔπνεεν οὔριος, ὁ διάπλους ἐγίνετο ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ὡρῶν, ἀλλ' ἐνίοτε ἐπερίμεναν οἱ ἐπιβάται ὥρας πολλάς, ἢ καὶ ἡμέρας, μέχρις οὗ κοπάσῃ ὁ ἐναντίος ἄνεμος. Πρό τινων ἐτῶν κατεσκευάσθη ὁδὸς ἐπιθαλασσία συνέχουσα ὡς γέφυρα τὸ Μεσολόγγι μὲ τὸ νησίδιον τῆς Τουρλίδος. Ἡ ἀπόστασις, ἐφ' ἁμάξης, εἶναι ἡμισείας περίπου ὥρας, ἐπειδὴ δὲ καὶ πάλιν τὸ ἀτμόπλοιον δὲν δύναται νὰ πλησιάσῃ πολὺ εἰς Τουρλίδα, ἀποβαίνει μικρὸν ταξείδιον ἡ διὰ τῆς λέμβου μεταφορὰ εἰς τὴν ἀποβάθραν καὶ ἐκεῖθεν δι' ἁμάξης εἰς τὴν πόλιν.

Οἱ λεμβοῦχοι ὅμως τοῦ Μεσολογγίου δὲν εὑρίσκουν, ὡς φαίνεται, ἱκανὴν καὶ οὕτω τὴν ἀπόστασιν, διότι ἀντὶ νὰ περιμένωσι τὸ ἄραγμα τοῦ ἀτμοπλοίου, ἔρχονται εἰς προϋπάντησίν του

εἰς τὸ πέλαγος, προτοῦ ἐλαττώσῃ τὴν ταχύτητά του. Ἁμιλλώμενοι τίς πρῶτος θ' ἀναβῇ ἐπ' αὐτοῦ, κωπηλατοῦν ρωμαλέως καὶ προσκολλῶνται ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ τρέχοντος σκάφους. Τὸ πρᾶγμα εἶναι δύσκολον ὅσῳ καὶ ἐπικίνδυνον. Ἀνάγκη νὰ κανονισθῇ ἡ ὁρμὴ τῆς λέμβου ἀναλόγως τῆς ταχύτητος τοῦ ἀτμοπλοίου, νὰ γείνῃ δὲ ἡ προσκόλλησις εἰς τὴν κατάλληλον στιγμὴν καὶ τοιούτῳ τρόπῳ, ὥστε νὰ μὴ κατασυντριβῇ ἢ καταποντισθῇ ὑπὸ τὴν ἕλικα ἡ λέμβος· ἐνῷ δέ, ἐπιδεξίως κυβερνωμένη, προστρίβεται εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ἀτμοπλοίου, ὁ εἷς τῶν ναυτῶν, ὄρθιος ἐπὶ τῆς πρώρας της, μὲ τὴν ἁρπάγην εἰς τὰς χεῖρας, προσαρμόζει αὐτὴν ἀκαριαίως ὅπου εὕρῃ καὶ ὅπως δυνηθῇ, καὶ μὲ τοὺς πόδας καρφωμένους εἰς τὴν λέμβον κρατεῖ τὴν ἁρπάγην, χωρὶς νὰ ἀνατραπῇ ἀπὸ τὴν βίαν τῆς συγκρούσεως. Καὶ τρέχει ἡ λέμβος, συρομένη ἀπὸ τὸ ἀτμόπλοιον διὰ τῆς ἁρπάγης, τὴν ὁποίαν κρατεῖ ὁ ναύτης μέχρις οὗ ὁ σύντροφός του κατορθώσῃ νὰ δέσῃ ἀσφαλῶς τὸ σχοινίον ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου. Τότε ὁ εἷς τῶν λεμβούχων ἀναρριχᾶται ὡς σκίουρος, ἀναβαίνει εἰς τὸ κατάστρωμα, καὶ προσφέρει τὰς ἐκδουλεύσεις του εἰς τοὺς ἐπιβάτας. Οἱ ὅροι τῆς ἀποβιβάσεως συνομολογοῦνται ἀμέσως καί, ὡς ἐχέγγυον τῆς ἐκτελέσεώς των, ὁ λεμβοῦχος πετᾷ εἰς τὴν λέμβον τὸ ἓν μετὰ τὸ ἄλλο τὰ σκεύη τοῦ ἐκθάμβου ἐπιβάτου, προτοῦ εἰσέτι μετριάσῃ τὸν δρόμον του τὸ ἀτμόπλοιον.

Ἐκ τῶν ἓξ λέμβων αἱ ὁποῖαι ἦλθον εἰς προϋπάντησίν μας, μία μόνη ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ. Ἔμεινεν ὀπίσω μακράν, τόσῳ μακρὰν ὥστε ἐντὸς ὀλίγου μόλις τὴν διεκρίνομεν· ἡ ταχύτης μὲ τὴν ὁποίαν ἀπεμακρυνόμεθα ἦτο ὡς μέτρον τῶν δυσκολιῶν τὰς ὁποίας ὑπερενίκησαν οἱ κατορθώσαντες νὰ προσκολληθῶσι εἰς τὰ πλευρὰ τῆς *Πάρου*. Ὁ ἀποτυχών, ἐὰν δὲν ἤκουσε τοὺς ἐμπαιγμοὺς τῶν ἐπιδεξιωτέρων συναδέλφων του, εἶδεν ὅμως μακρόθεν τὰ χλευαστικὰ σχήματά των.

Ἡ ἀψηφισία τοῦ κινδύνου θεωρεῖται, ὡς φαίνεται, διασκέδασις μεταξὺ τῶν λεμβούχων τούτων. Τὸ κέρδος των δὲν θὰ ἦτο μικρότερον ἐὰν ἐπερίμενον ἡσύχως ἐκεῖ ὅπου τὸ ἀτμόπλοιον θ' ἀράξῃ. Πληροφοροῦμαι ὅτι τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς Πάτρας, ἀλλὰ χθὲς σοῦ ἔγραφα ἐνῷ ἐκυριεύετο ἐξ ἐφόδου ἡ *Θεσσαλία*. Σήμερον εἰς Μεσολόγγι παρηκολούθουν μὲ πάλλουσαν καρδίαν τὰς περιπετείας τοῦ ναυτικοῦ ἐκείνου ἀγῶνος, δὲν ἤξευρα δὲ τί πρῶτον νὰ θαυμάσω, τὴν ἐπιδεξιότητα, τὴν σωματικὴν ρώμην, τὴν εὐκινησίαν ἢ τὴν τόλμην τῶν γενναίων ἐκείνων θαλασσινῶν. Βλέπων αὐτοὺς ἀνεπόλουν τοὺς πυρπολητὰς τῆς Ἐπαναστάσεως. Μὲ τοιούτους ἀνθρώπους δύναταί τις τὰ πάντα νὰ τολμήσῃ καὶ τὰ πάντα νὰ κατορθώσῃ. Τοιοῦτοι ἐχρειάζοντο διὰ τὰ πυρπολικὰ καὶ θὰ χρειασθῶσι διὰ τὰς τορπίλας. Ριψοκινδυνεύει δέ τις μετὰ θάρρους διπλασίου ὅταν ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ἴσως τὸ ὄνομά του προστεθῇ εἰς τὴν στήλην ὅπου ἐνεγράφη τὸ ὄνομα τοῦ Κανάρη!

Τὸ ἀτμόπλοιον, παραπλέον τὰς ἀκτὰς τῆς Αἰτωλίας, ἀπομακρύνεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπὸ τὰ πρὸς τ' ἀριστερὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου, μέχρις οὗ ἐπὶ τέλους στραφῇ πρὸς βορρᾶν ἡ πρῷρα, κάμπτουσα τὴν δυτικωτέραν ἄκραν τῆς Αἰτωλίας. Ὁ πλοίαρχος τῆς *Πάρου*, ὠφελούμενος τῆς καλοκαιρίας, ἠθέλησε νὰ μᾶς δείξῃ ἐκ τοῦ πλησίον τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελώου καὶ διῆλθε διὰ τοῦ στενοῦ ἀναμέσον τῆς Αἰτωλικῆς παραλίας καὶ τῶν Ἐχινάδων νήσων. Τὰ ὑψηλὰ καὶ ἀπότομα ὄρη τῆς Στερεᾶς δεξιόθεν, πρὸς τ' ἀριστερὰ δὲ ἡ ἀλληλουχία τῶν χαριεστάτων ἐκείνων νησιδίων, ἀποτελοῦν γοητευτικὴν ἀληθῶς τὴν θέαν. Καθόσον τὸ ἀτμόπλοιον προχωρεῖ, ἀποκαλύπτεται τὸ μεταξὺ τῶν νήσων διάστημα, καὶ τότε τὸ βλέμμα ἐκτείνεται ἀνεμπόδιστον ἐπὶ τῆς κυανῆς ἐπιφανείας τοῦ Ἰονίου πελάγους. Ποῦ καὶ ποῦ μικρά τινα πλοῖα, ἢ καὶ ἁλιευτικὰ πλοιάρια, μὲ τὰ λευκά των πανία φωτιζόμενα ἀπὸ τὸν ἥλιον, δίδουν ζωὴν εἰς τὰ ἄλλως ἔρημα ἐκεῖνα μέρη. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων αὐξάνει εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελώου, ὅπου εὐχαριστεῖταί τις βλέπων ἐπὶ τέλους ποταμὸν ἀληθῆ, ἀφοῦ συνείθισε ἐπί τινα καιρὸν δίδων τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς τὸν Κηφισσὸν καὶ τὸν Ἰλισσὸν ἢ εἰς τὴν ξηρὰν κοίτην τοῦ Ἰνάχου. Τὰ ἄφθονα νερὰ τοῦ Ἀχελώου, ἀσπρίζοντα ὅλην τὴν θάλασσαν εἰς τὰς ἐκβολάς του, ἐπεξηγοῦν τὸ νεώτερον ὄνομά του. Εἶνε τῷ ὄντι Ἀσπροπόταμος.

Ἐκεῖ, ἐπὶ τῶν ἄσπρων ἐκείνων νερῶν, μίαν Κυριακὴν τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου, κατὰ τὸ ἔτος 1571, ἔγεινεν ἡ φοβερὰ συμπλοκή, ἥτις ἀπεκάλυψε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην τὴν δύναμίν της καὶ ἔθεσε διὰ παντὸς φραγμὸν εἰς τὰς κατακτήσεις τῶν Ὀθωμανῶν. Ἡ ναυμαχία ἐκείνη εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ναυπάκτου, (¹) ἥτις κεῖται ἐντὸς τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ἢ μᾶλλον εἰς τὸ στενὸν ὅπου τελειόνει ὁ Κορινθιακὸς καὶ ἀρχίζει τῶν Πατρῶν ὁ κόλπος. Ἐκεῖ, ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ ὀχυροῦ φρουρίου, ἦτο πράγματι ὁ Τουρκικὸς στόλος, ἀλλ' ἐκεῖθεν ἔπλευσε πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελώου εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ἐχθροῦ, μὲ τὴν στερεὰν ἀπόφασιν νὰ τὸν καταστρέψῃ. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Χριστιανῶν Ἰωάννης ὁ Αὐστριακός, ὁ Δὸν Ζουάν, ἔκρυπτε τὸ πλεῖστον τοῦ στόλου του μεταξὺ τῶν χλοερῶν νήσων τὰς ὁποίας παρεπλεύσαμεν. Εἶχε διακόσια

(¹) Τὸ ὄνομα τοῦτο μεταβληθὲν εἰς Νέπακτον καὶ Ἔπακτον ἐτράπη ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν, προσθέσει τοῦ ἄρθρου, εἰς Lepanto.

καὶ δέκα πλοῖα, ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι εἶδον κατ' ἀρχὰς πολὺ ὀλιγώτερα ἐνώπιόν των, ὅτε κατέπλευσαν μὲ τὰ τριακόσια πλοῖα των. Ἐξ αὐτῶν ἑκατὸν καὶ τριάκοντα ἐκυριεύθησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, περὶ τὰ ἑκατὸν δὲ ἐξώκειλαν εἰς τὰ παράλια καὶ ἐκάησαν. Οἱ νικηταὶ ἀπώλεσαν δεκαπέντε μόνον κάτεργα, ἀλλ' οἱ νεκροὶ καὶ οἱ τραυματίαι των ἀνήρχοντο εἰς ὀκτὼ χιλιάδας. Ἐκεῖ ἀπεκόπη καὶ τοῦ Σερβάντη ὁ ἀριστερὸς βραχίων, ἀλλ' εὐτυχῶς τοῦ ἔμενε ἡ δεξιά του χεὶρ διὰ νὰ γράψῃ μετέπειτα τὸν *Δὸν Κισότον*. Ἐθεώρησαν ἆρά γε οἱ Χριστιανοὶ ὡς ἀποζημίωσιν ἱκανὴν τὴν ἀπολύτρωσιν ἀνὰ δύο σκλάβων ἀντὶ ἑκάστου τῶν φονευθέντων ἢ τραυματισθέντων; Τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐθραύσθησαν τὰ δεσμὰ δεκαπέντε καὶ ἐπέκεινα χιλιάδων ἀνδρῶν, ἁλυσιδέτων εἰς τὰς κώπας τῶν Τουρκικῶν κατέργων. Ὁποία ὕπαρξις ἡ ἐλεεινὴ ζωὴ τῶν δυστυχῶν ἐκείνων κατεργαρέων, οἵτινες ἦσαν οἱ γαιάνθρακες καὶ ὁ ἀτμὸς τῶν τότε πλοίων. Οὐδ' ἀπετέλουν τὰ πληρώματα τῶν κατέργων κακοῦργοι καταδικασθέντες εἰς δεσμὰ ἰσόβια, ἀλλ' ἐχθροὶ αἰχμάλωτοι, ἤ, ἐν ἐλλείψει τοιούτων, οἱ φιλήσυχοι κάτοικοι τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων, ἁρπαζόμενοι ἀνηλεῶς ἀπὸ τὰς ταπεινὰς ἑστίας των.

Ἐκ Μεσολογγίου ἀπεπλεύσαμεν τὴν δεκάτην πρωϊνὴν ὥραν. Τὴν πρώτην καὶ ἡμίσειαν μετὰ μεσημβρίαν προσωρμιζόμεθα εἰς Ἀστακόν, κατὰ δὲ τὰς τρεῖς εἰς Μύτικα. Καὶ εἰς τοὺς δύο τούτους λιμένας καταλαμβάνεταί τις ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας ν' ἀποβιβασθῇ, ὄχι πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν κωμοπόλεων, ἀλλὰ διὰ ν' ἀνιχνεύσῃ τὰς ὄπισθεν τῶν ὀρέων κρυπτομένας κοιλάδας. Ἐπεθύμουν νὰ περιέλθω ὅλην, εἰ δυνατόν, τὴν Ἀκαρνανίαν, τοῦτο ὅμως δὲν γίνεται ἐντὸς δύο ἑβδομάδων. Ἂς θεωρήσωμεν τὴν σύντομον ταύτην περιοδείαν ὡς προοίμιον λεπτομερεστέρας περιηγήσεως ἄλλης, ὅπως ὁ ἀναγνώστης κόπτει τὰ φύλλα νεοφανοῦς βιβλίου διὰ νὰ λάβῃ γνῶσιν τῶν περιεχομένων, μέχρις οὗ δυνηθῇ νὰ τὸ διέλθῃ ἐν ἡσυχίᾳ ὁλόκληρον.

Δὲν μαρτυρεῖ ὑπερβολὴν εὐημερίας οὔτε τοῦ Ἀστακοῦ οὔτε τοῦ Μύτικα ἡ ἄποψις. Βλέπει τις καὶ μακρόθεν ἀπὸ τὸ ἀτμόπλοιον ὅτι ὁ πολιτισμὸς δὲν εἰσεχώρησε πολὺ ἐκεῖ, ὅτι δὲν ἐξευρωπαΐσθησαν ἐντελῶς ἔτι οἱ κάτοικοι. Διὰ τοῦτο ἐξεπλάγημεν εἰς Μύτικα βλέποντες, μεταξὺ τῶν φουστανελοφόρων ἐπιβατῶν, τοὺς ὁποίους μᾶς ἔφεραν αἱ λέμβοι, δύο κυρίας κομψάς, δύο Εὐρωπαίας· ἡ περιέργειά μας ἐξήφθη. Πῶς καὶ πόθεν τὰς ἔρριψεν εἰς αὐτὰ τὰ παράλια ὁ ἄνεμος; Ἀλλ' ἡ ἀδιακρισία ἐπιτρέπεται μεταξὺ συνεπιβατῶν καὶ ἐντὸς ὀλίγου αἱ κυρίαι ἀποκρινόμεναι εἰς τὰς ἐρωτήσεις μας ἔλυσαν τὴν ἀπορίαν μας. Ἦσαν Ἰθακήσιαι ἔχουσαι κτήματα εἰς τὴν παρακειμένην νῆσον Κάλαμον, ἦλθον δ' ἐκεῖθεν εἰς Μύτικα διὰ νὰ ἐπιστρέψωσι διὰ τῆς *Πάρου* εἰς τὴν πατρίδα των τὴν Ἰθάκην. Δύναμαι νὰ προσθέσω ὅτι ἦσαν χαρίεσσαι καθὼς ὅλαι σχεδὸν αἱ συμπατριώτισσαι τῆς Πηνελόπης ὅσας μέχρι τοῦδε ἐγνώρισα. Μοῦ ἀρέσκει καὶ ἡ ἰδιάζουσα εἰς τὴν πατρίδα των προφορὰ ὅταν τὴν ἀκούω ἀπὸ χείλη χαρίεντα. Ἐπρόφερεν ἆρά γε οὕτω καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Τηλεμάχου;

Ἡ νῆσος Κάλαμος ὁπόθεν μᾶς ἤρχοντο αἱ κυρίαι ἐκεῖναι χωρίζεται ἀπὸ τὴν Ἀκαρνανίαν διὰ στενοῦ πορθμοῦ, καθὼς καὶ ἡ Λευκάς, —ἡ ὁποία ὅμως διὰ μιᾶς ἄκρας της προσκολλᾶται σχεδὸν εἰς τὴν Στερεὰν ἐκείνη. Μόνον κατὰ τὸ 1863 ἔπαυσε τὸ παρὰ φύσιν πολιτικὸν διαζύγιον καὶ τῶν δύο νήσων ἀπὸ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπετέλουν καὶ αἱ δύο μέρος τοῦ Ἰονίου κράτους. Ἐνόσῳ ὅμως ἡ ἄντικρυ Στερεὰ ἐδεσπόζετο ὑπὸ τῶν Τούρκων, αἱ νῆσοι ἐκεῖναι ἐχρησίμευσαν εἰς τοὺς τυραννουμένους κατοίκους της ὡς παρηγορία, ὡς ἐλπὶς καὶ ὡς καταφύγιον. Ναὶ μέν, οὔτε ἡ Βενετία οὔτε ἡ Ἀγγλία μετέπειτα ἔδειξαν πολλὴν τρυφερότητα πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὁπότε μάλιστα ἐπρόκειτο περὶ ἐλευθερίας ἢ ἀνεξαρτησίας. Ἀλλ' ἡ ζωὴ τοὐλάχιστον ἦτο ἀσφαλὴς ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ δὲ τῆς Ἐπαναστάσεως χιλιάδες οἰκογενειῶν κατέφυγον εἰς τὴν ἀκατοίκητον τότε νῆσον Κάλαμον, διὰ νὰ σωθῶσιν ἀπὸ παντελῆ ἐξολόθρευσιν, ὅτε οἱ στρατοὶ τοῦ Σουλτάνου κατήρχοντο ἀπὸ τὴν Ἤπειρον πρὸς κυρίευσιν τοῦ Μεσολογγίου. Ἀληθῶς, κατὰ τὸ 1822, ὁ ἁρμοστὴς τῶν Ἰονίων νήσων ἀπέστειλεν Ἄγγλους στρατιώτας διὰ νὰ βιάσῃ τοὺς πρόσφυγας νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν πατρίδα των. Εἰς μάτην ἐζήτουν οἱ δυστυχεῖς νὰ τοῖς ἐπιτραπῇ ν' ἀφήσωσιν εἰς Κάλαμον τὰ γυναικόπαιδα διὰ νὰ τὰ σώσωσι ἀπὸ τὴν σφαγὴν ἢ τὴν αἰχμαλωσίαν. Εἰς μάτην παρεκάλεσαν νὰ τοῖς δοθῶσι τοὐλάχιστον ὅπλα διὰ νὰ πολεμήσωσι πρὸς ὑπεράσπισίν των. Ἡ Ἀγγλικὴ οὐδετερότης ἔμεινεν ἀδυσώπητος καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ φύγωσιν ὅπως ἦλθον. Βραδύτερον ὅμως, ἰδίως κατὰ τὸ 1825, ἡ ἀπάνθρωπος ἐκείνη αὐστηρότης ἐχαλαρώθη καὶ μυριάδες Χριστιανῶν διεσώθησαν εἰς τὴν νῆσον Κάλαμον.

Ὅσῳ δὲν ἑλκύουν ἐξ ἀποστάσεως τὸν θαυμασμὸν αἱ κωμοπόλεις Ἀστακὸς καὶ Μύτικας, τοσοῦτον ἀπ' ἐναντίας φαίνεται γοητευτικὴ ἡ ἀπέναντι τῆς Λευκάδος κειμένη Ζαβέρδα. Μὲ τὰς ἀναμέσον τῶν δένδρων κομψὰς οἰκίας της καὶ τὴν χλοερὰν γύρω της ζώνην καλλιεργημένης γῆς, φαίνεται ὡς ὄασις ἀληθὴς ἐπὶ τοῦ ὑψώματος ὅπου κεῖται. Ἡ θέα της ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην τοῦ περιηγητοῦ τὰς θελκτικὰς πολίχνας τῶν λιμνῶν τῆς Ἑλβετίας ἢ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ρήνου. Ἀποκαθιστᾷ δ' ἔτι μᾶλλον ἐπαισθητὴν τὴν τοιαύτην εὐά-

ρεστον ἐντύπωσιν ἡ γενικὴ ἄποψις τῶν ἀγρίων ἐκείνων παραλίων τῆς Ἀκαρνανίας, τὰ ὁποῖα εἶναι εἰσέτι ὁποῖα ἦσαν καὶ ἐπὶ Θουκυδίδου. Οὐδεμία τῆς Ἑλλάδος χώρα ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν τόσῳ δυσάρμοστος εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἠθῶν. Ἀλλὰ θὰ εἰσδύσῃ ἐπὶ τέλους καὶ ἐκεῖ ὁ πολιτισμός. Τὴν εἰσβολήν του θὰ ἐπιταχύνωσιν αὐτὰ τὰ ἀτμόπλοια, τὰ ὁποῖα τετράκις τῆς ἑβδομάδος παραπλέουν τὰ παράλιά της, καὶ αἱ ὁδοὶ αἵτινες θὰ διασχίσωσιν ἐντὸς ὀλίγου τὰς φάραγγάς της. Ἴσως ὁ ξένος περιηγητὴς προκρίνει τὴν παροῦσαν ἀγριότητα, ἀλλ' ὁ Ἕλλην λυπεῖται μὴ βλέπων πλειοτέρας Ζαβέρδας εἰς τοὺς πρόποδας τῶν μεγαλοπρεπῶν τούτων ὀρέων. Καθ' ὅλην τὴν ἀπόστασιν μεταξὺ Μύτικα καὶ Ζαβέρδας, παρεκτὸς ποιμενικῶν τινων καλυβῶν καὶ ἑνὸς παλαιοῦ μοναστηρίου, οὐδὲν ἄλλο ἴχνος εἶδα κατοικίας ἀνθρώπου. Ἀλλὰ καὶ τὸ μοναστήριον κεῖται τόσον ὑψηλά, ὥστε δὲν ἠδυνάμην νὰ διακρίνω ἀπὸ τὸ ἀτμόπλοιον ἐὰν κατοικεῖται ἢ ὄχι. Μοῦ ἐφάνη ὅτι εἶδα ἕνα ἢ δύο καλογήρους, ἀλλὰ δὲν εἶμαι βέβαιος ὅτι δὲν ἐξέλαβα ὡς ῥάσα κορμοὺς δένδρων ἡμικαύστους ἢ βράχους μαυρισθέντας ἀπὸ τὴν βροχὴν καὶ τοὺς ἀνέμους.

Μετὰ τὴν Ζαβέρδαν τὸ ἀτμόπλοιον προσορμίζεται εἰς τὸν μεσημβρινὸν τῆς Λευκάδος λιμένα Ἀλέξανδρον, ἐκεῖθεν δὲ μεταβαίνει εἰς Ἰθάκην, ὅπου διανυκτερεύει. Ἐπεθύμουν νὰ ἴδω τὴν Ἰθάκην, ἀλλὰ τὸ ἀτμόπλοιον φθάνει ἐκεῖ μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἀποπλέει δὲ πρὸ τῆς ἀνατολῆς, ὥστε κατὰ συμβουλὴν τοῦ πλοιάρχου ἀπεβιβάσθημεν εἰς Λευκάδα. Ἡ *Πάρος* ἐπιστρέφουσα ἐξ Ἰθάκης προσορμίζεται πρὸς βορρᾶν τῆς νήσου, παρὰ τὴν πόλιν, ὥστε αὔριον τὸ πρωὶ ἐπιβιβαζόμεθα πάλιν.

Ἀπὸ τὸν λιμένα Ἀλέξανδρον ἐστείλαμεν διὰ λέμβου τοὺς σάκκους μας εἰς τὴν πόλιν τῆς Λευκάδος ἢ Ἁγίας Μαύρας, ἡμεῖς δ' ἐπορεύθημεν διὰ ξηρᾶς. Εὐτυχεῖς οἱ συνεπιβάται μας προλαβόντες κατέλαβον τὰς εἰς τὴν ἀποβάθραν περιμενούσας ἁμάξας, ὥστε ἐξεκινήσαμεν πεζοί. Ὁ περίπατος ἦτο τερπνότατος, εἴχομεν δὲ καὶ συνοδοιπόρους εὐαρέστους, ἕνα νέον Λευκάδιον καὶ τὴν ἐρασμίαν ἀδελφήν του, ὥστε δὲν ἦτο φόβος μὴ πλανηθῶμεν. Διήλθομεν ἀμπελῶνας, ἐλαιῶνας, κήπους περιστοιχοῦντας ἐπαύλεις ἐξοχικάς·— ὁ ἥλιος ἔκλινε πρὸς τὴν δύσιν του καὶ αἱ ἀηδόνες μᾶς ἐχαιρέτιζον μὲ τὸ γλυκὺ κελάδημά των·— ἀριστερόθεν τὸ ὑψηλὸν καὶ καταπράσινον τῆς νήσου βουνὸν μᾶς ἔκλειε φαιδρῶς τὸν ὁρίζοντα, δεξιόθεν δὲ τὰ ὄρη τῆς Ἀκαρνανίας, πράσινα καὶ αὐτὰ κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τοῦ ἔτους, ἐφαίνοντο συνεχόμενα μὲ τὴν Λευκάδα.

Ἡ πόλις τῆς Λευκάδος δὲν ἔχει τὸν τύπον ἰταλικῆς πόλεως, ὡς ἡ Κέρκυρα ἢ ἡ Ζάκυνθος, ἀλλ' ἐνθυμίζει μᾶλλον τὴν Ἀνατολήν. Βλέπει τις ὅμως ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι δὲν εὑρίσκεται εἰς πόλιν Τουρκικήν, διότι αἱ ὁδοὶ εἶναι κανονικαί, καθαραί, τὸ δ' ἐξωτερικὸν τῶν οἰκιῶν μαρτυρεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὴν εὐημερίαν τῶν κατοίκων. Αἱ πλεῖσται αὐτῶν εἶναι ξύλιναι, μία μάλιστα τῶν συνοικιῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ παραπήγματα ὁμοιάζοντα πρὸς στρατιωτικὰ καταλύματα. Αἱ ἐλαφραὶ αὗται οἰκοδομαὶ ἀνηγέρθησαν μετὰ τὸν σεισμόν, ὅστις πρό τινων ἐτῶν ἐπέφερε φοβερὰν καταστροφὴν ἐνταῦθα. Οἱ Λευκάδιοι κοιμῶνται ἡσυχώτεροι εἰς τὰς ξυλίνας οἰκίας των. Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι δὲν ἐπίκειται σεισμὸς ἀπόψε, διότι εἶναι λιθόκτιστον τὸ ξενοδοχεῖον τῆς καλῆς Κερᾶ Λ...

Υ. Γ. Ὁ δυστυχὴς ἀσθενὴς ἐξεψύχησεν ἀπόψε.

(Ἕπεται συνέχεια)

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ

Ο ΜΑΡΚΗΣΙΟΣ ΒΙΛΛΕΜΕΡ

(Μυθιστορία **Γεωργίας Σάνδ**.—Μετάφρασις **Α. Β.**)

Συνέχεια· ἴδε προηγούμενον φύλλον.

ΚΓ'.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς ὁ μαρκήσιος ἀπέκτησε τὴν πανουργίαν, τὴν σύντονον προσοχὴν καὶ τὴν ἤρεμον καὶ λεπτὴν ὀξυδέρκειαν ἀγρίου. Ἀνεκάλυψε τὸν σωλῆνα τῆς βρύσεως, ὅστις συνεκοινώνει πρὸς τὸν νεροχύτην τοῦ κάτω πατώματος.

Ἦτο μὲν κλεισμένος ὁ σωλήν, ἀλλ' ὁ γύψος ὅστις τὸν περιέβαλλεν εἶχε πολλὰς ῥαγάδας. Προσεκόλλησεν ἐκεῖ τὸ οὖς του, καὶ ἀντελήφθη τῆς ὁμαλῆς καὶ μακρᾶς ἀναπνοῆς τοῦ Περάκ, ὅστις ἐκοιμᾶτο ἔτι.

Οὐδεμία λέξις, ὅσον ταπεινῶς καὶ ἂν ἐλέγετο, ἦτο δυνατὸν νὰ τοῦ διαφύγῃ. Μετά τινας στιγμὰς ἤκουσε τὴν Ἰουστίναν ἐγειρομένην καὶ λέγουσαν καθαρῶς τὰς λέξεις ταύτας:

— Ἔλα, σήκω Περάκ. Ἡ πτωχή μας Καρολίνα δὲν ἐκοιμήθη βέβαια σὰν ἐσένα.

— Τί εἶνε μία νύκτα! εἶπεν ὁ Περάκ· ἔπειτα δὲν θὰ 'πάγω νὰ τὴν πάρω παρ' ἀφοῦ φύγῃ αὐτός!

Ἡ Ἰουστίνα ἠκροάσθη καὶ ὑπέλαβεν:

— Δὲν κινεῖται, ἀλλ' εἶπεν ὅτι ἐξυπνᾷ τὰ χαράγματα. Ὅπου καὶ ἂν ἦνε θὰ χαράξῃ. Θὰ φύγῃ χωρὶς νὰ πάρῃ τίποτε, τὸ εἶπε.

— Ἀδιάφορον, ὑπέλαβεν ὁ Περάκ, ἐγειρόμενος καὶ ἀκουόμενος ἤδη καλλίτερον, καίτοι ὡμίλει πολὺ σιγά. Δὲν θέλω νὰ φύγῃ πεζός. Εἶνε πολὺ μακρυά. Ὁ υἱός σου νὰ τοῦ ἑτοιμάσῃ τὸ ἄλογόν μου, καὶ ὅταν ἰδῶ πῶς ἔφυγε, θὰ κινήσω διὰ τὸ Λωσόν.

'Αριθ. 509 — Λεπτὰ εἴκοσι πέντε.

ΕΤΟΣ Ι'.

ΕΣΤΙΑ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ ΚΑΤΑ ΚΥΡΙΑΚΗΝ

Τόμος εἰκοστός. Συνδρομὴ ἐτησία: Ἐν Ἑλλάδι φρ. 12, ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ φρ. 20 — Αἱ συνδρομαὶ ἄρχονται ἀπὸ 1 Ἰανουαρ. ἑκάστ. ἔτους καὶ εἶνε ἐτήσιαι. — Γραφεῖον Διευθ. Ὁδὸς Σταδίου 32. 29 Σεπτεμβρίου 1885

ΑΠΟ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΝ

Ἐπιστολαὶ πρὸς φίλον.

Γ'

Μενίδι, 21 Ἀπριλίου.

Ἐκ τῆς «Πάρου».

Ἀνεχωρήσαμεν ἀπὸ τὴν Λευκάδα εἰς τὰς ἕξ τὸ πρωΐ, μετὰ μίαν δὲ ὥραν εἴμεθα εἰς Πρέβεζαν. Ἐπὶ τῶν τειχῶν της κυματίζει εἰσέτι ἡ ἐρυθρὰ σημαία μὲ τὴν λευκὴν ἡμισέληνον. Εἰς τὴν ἀπέναντι παραλίαν, ὑπεράνω τοῦ μικροῦ φρουρίου τῆς Πούντας, ὑψοῦται ἡ κυανόλευκος σημαία μας. Ἑκατέρωθεν τοῦ στενοῦ στομίου τοῦ κόλπου εἷς Ὀθωμανικὸς μηνύτωρ καὶ μία Ἑλληνικὴ ἀτμόβαρις φυλάττουν, ὡς σκοποί, τὰ δύο σύνορα. Ἡ *Πάρος* διέρχεται ἀναμεταξὺ τῶν δύο πλοίων, πολλαὶ δὲ σκέψεις μοῦ ἔρχονται διὰ μιᾶς εἰς τὸν νοῦν ἐνῷ τὰ βλέπω ἑκατέρωθεν, ἡσύχως ἠγκυροβολημένα τὸ ἓν πλησίον τοῦ ἄλλου. Τὸ Ἑλληνικὸν φέρει τὸ ἔνδοξον ὄνομα τῶν Σπετσῶν, τῆς νήσου ἥτις μετὰ τῶν δύο ἀδελφῶν της, τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Ψαρῶν, ἐπρομήθευσε τοσούτους ἥρωας εἰς τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα. Τὸ λευκὸν σκάφος κατοπτρίζεται φιλαρέσκως εἰς τὰ διαυγῆ νερὰ τοῦ κόλπου, ἐπὶ δὲ τοῦ καταστρώματος οἱ ναῦται, παρατεταγμένοι εἰς γραμμὴν διὰ τὴν ἑωθινὴν ἐπιθεώρησιν, ἵστανται ἀσάλευτοι ἐνώπιον τοῦ ἀξιωματικοῦ των. Ἐκ τοῦ ἄλλου μέρους, ἐπὶ τοῦ μαύρου μηνύτορος οἱ ναῦται καὶ οἱ ἀξιωματικοί, στηριζόμενοι ἢ καθήμενοι ἐδῶ κ' ἐκεῖ, στρέφουν τὰ βλέμματα πρὸς τὴν διερχομένην *Πάρον*, ἐνῷ ἐπὶ τῆς πρύμνης των ἡ πρωϊνὴ αὔρα παίζει μὲ τὴν ἐρυθρὰν σημαίαν. Δὲν δύναμαι νὰ μὴ ὁμολογήσω ὅτι ἔχει τι τὸ ἐπιβλητικὸν ἡ μισητὴ αὐτὴ σημαία!

Ἡ τοποθεσία τῆς Πρεβέζης εἶναι θαυμασία. Τὰ ἀπέχοντα ὄρη τῆς Ἠπείρου περιστοιχίζουν τὴν εὐρεῖαν καὶ εὔφορον πεδιάδα εἰς τὴν ἄκραν τῆς ὁποίας κεῖται αὕτη, προέχουσα πρὸς τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Λευκάδα. Εἰς τοὺς πόδας της ἁπλοῦται ἡ θάλασσα κυανῆ, ὄπισθεν δὲ ζώνη ἀμπελώνων καὶ ἐλαιώνων τὴν στολίζει. Εἶναι φαιδρὰ καὶ χαρμόσυνος τῆς δυστυχοῦς πόλεως ἡ ἄποψις. Οἱ ἐν Βερολίνῳ συνελθόντες διπλωμάται, ἀφοῦ ἅπαξ ἀνεπτέρωσαν τὰς ἐλπίδας της, τὴν κατεδίκασαν νὰ μένῃ καὶ πάλιν ὅπως ἦτο, ὑπόδουλος. Τοὐλάχιστον δὲν κατώρθωσαν οἱ Τοῦρκοι νὰ κρατήσωσι καὶ τὴν ἀπέναντι Ποῦνταν. Τὰ μεσημβρινὰ παράλια τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου ἦσαν ἐλεύθερα ἀφότου συνεκροτήθη τὸ Ἑλληνικὸν βασίλειον, ἐξαιρέσει τῆς ἄκρας ἐκείνης, τῆς Πούντας. Οἱ Τοῦρκοι, κύριοι καὶ τῶν δύο πλευρῶν τοῦ στομίου, ἐκράτουν τὰς κλεῖδας τοῦ κόλπου, τὰς ἐκράτουν δὲ τοσοῦτον καλῶς, ὥστε δὲν εἰσήρχετο ἐντὸς τοῦ κόλπου τίποτε, οὔτε ἐμπόριον, οὔτε περιηγηταί, οὔτε πολιτισμός. Τώρα ἡ Ποῦντα εἶναι Ἑλληνική, τὰ δὲ σύνορά μας ἐξετάθησαν μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀράχθου. Ἀτυχῶς τὰ βόρεια τοῦ κόλπου παράλια μένουν κατὰ μέγα εἰσέτι μέρος ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν, ἀλλ' ὅπως δήποτε τὰ ὕδατά του εἶναι ἤδη ἐλεύθερα.

Ἡ Ποῦντα δὲν εἶναι οὔτε πόλις, οὔτε κωμόπολις, ἀλλ' ἁπλῶς περίβολος ὀχυρὸς περικλείων οἰκοδομάς τινας καὶ καταλύματα πρὸς χρῆσιν τῆς φρουρᾶς. Κατέχει τὴν τοποθεσίαν τοῦ ἀρχαίου Ἀκτίου. Ἐνταῦθα, μεταξὺ τοῦ Ἀκτίου τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει πλέον, καὶ τῆς Πρεβέζης ἥτις δὲν ὑπῆρχε τότε, ἐκρίθη ἡ τύχη τοῦ ἀρχαίου κόσμου κατὰ τὴν ναυμαχίαν ἐκείνην ὁπότε ἡ Κλεοπάτρα, φεύγουσα ἐντὸς τοῦ ἐπιχρύσου πλοίου της, παρέσυρε καὶ τὸν Ἀντώνιον, ὁ δὲ Ὀκτάβιος θριαμβεύσας ἐθεμελίωσε τὴν αὐτοκρατορίαν, ἥτις ἐπιζήσασα ἐπὶ χίλια καὶ πεντακόσια ἔτη, κατεστράφη διὰ παντὸς ὑπὸ τὸν πέλεκυν τοῦ Μωάμεθ, ἐν τῷ προσώπῳ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου.

Εἰς Πρέβεζαν τὸ ἀτμόπλοιον μένει ὀλίγην ὥραν πρὸς ἀποβίβασιν καὶ παραλαβὴν ἐπιβατῶν, ἐξακολουθεῖ δ' ἐκεῖθεν τὸν πλοῦν διερχόμενον τοὺς ἑλιγμοὺς τοῦ στενοῦ στομίου καὶ μετ' οὐ πολὺ εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ ἐκτεταμένου Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Εἴμεθα ἐντὸς λίμνης, λίμνης μεγαλοπρεποῦς. Πρὸς βορρᾶν, πέραν τῆς χλοερᾶς ἐκτάσεως τῶν περὶ τὸν κόλπον πεδιάδων, ὑψοῦνται ἀλλεπάλληλοι αἱ κυαναῖ κορυφαὶ τῶν ὀρέων τῆς Ἠπείρου. Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνεται ἡ φέρουσα τὸ

περιφανὲς ὄνομα τοῦ Σουλίου. Πρὸς δυσμάς, εἰς τὸ βάθος τοῦ κόλπου, τὰ δασώδη πλευρὰ τοῦ Μακρυνόρους βυθίζονται ἀποτόμως ἐντὸς τῶν ὑδάτων, ὡς τεῖχος γιγάντειον. Δεξιόθεν, τὰ ὄρη τοῦ Βάλτου καὶ τοῦ Ξηρομέρου ἐπισωρεύονται τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἄλλου ὑπεράνω τῆς ζώνης τῶν λόφων, οἵτινες περικλείουν πρὸς μεσημβρίαν τὰ νερὰ τοῦ κόλπου. Τὸ θέαμα εἶναι ἀληθῶς ὡραῖον! Λείπει ὅμως ἕν τι, λείπει ἡ ζωή, ἡ κίνησις. Φαντάζομαι τὰ λαμπρὰ ταῦτα μέρη ὁποῖα ἦσαν ἄλλοτε, ὁποῖα θὰ τὰ ἴδωσι καὶ πάλιν οἱ μεταγενέστεροι. Φαντάζομαι καταφύτους τοὺς λόφους, καὶ πυκνὰ χωρία εἰς τοὺς πρόποδας αὐτῶν, καὶ ἐπαύλεις πλουσίας περιζωσμένας ἀπὸ δένδρα σκιάζοντα τὰ χαρίεντα ὑψώματα, καὶ τὴν παραλίαν ὅλην καλλιεργημένην καὶ κατῳκημένην, πλοιάρια δὲ ποικίλα διασχίζοντα τὰ γαλήνια νερά, τῶν ὁποίων τὴν ἡσυχίαν ἡ ἕλιξ μόνη τῆς *Πάρου* σήμερον διαταράττει. Τὴν σήμερον, παρεκτὸς ἀθλίων τινῶν χωρίων εἰς τὰ τουρκικὰ παράλια, καὶ τῶν μικρῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, τῆς Βονίτσης καὶ τοῦ Καρβασαρᾶ, πυρήνων ἴσως τῆς μελλούσης εὐημερίας τὴν ὁποίαν φαντάζομαι, τὴν σήμερον οὔτε ἐπαύλεις φαιδραὶ ὑπάρχουν, οὔτε συνοικισμοὶ ἀγροτικοί, οὔτε ζωή, οὔτε κίνησις.

Εἰς τὸ μέσον τοῦ κόλπου νησίδιον ὡραῖον ἀντανακλᾷ ἐντὸς τῶν διαυγῶν νερῶν τὰ δένδρα του. Κατοικεῖται ὑπὸ ὀλίγων ἁλιέων κατασκευαζόντων τὰ περιώνυμα αὐγοτάραχα τῆς Πρεβέζης. Τὰ ἐγεύθης ποτέ; Ὁπωσδήποτε τὰ γνωρίζεις, ὑποθέτω, ἐκ φήμης.

Τὸ ἀτμόπλοιον προσορμίζεται κατὰ πρῶτον εἰς Σαλαώραν, ἐκεῖθεν δὲ μεταβαίνει εἰς τὴν ἀπέναντι κειμένην Βόνιτσαν. Λέγεται ὅτι τὸ κλῖμα τῆς Βονίτσης δὲν εἶναι πολὺ ὑγιεινόν, ἀλλὰ δυσκολεύομαι νὰ τὸ πιστεύσω βλέπων τὴν ὡραίαν τοποθεσίαν της καὶ τὸν ἥλιον φωτοβολοῦντα κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τόσῳ χαρμοσύνως τὰς οἰκίας της. Κεῖται εἰς τοὺς πρόποδας λόφου ὑψηλοῦ, τοῦ ὁποίου τὴν κορυφὴν ἐπιστέφει ὁ περίβολος ἠρειπωμένου Βενετικοῦ φρουρίου. Οἱ Γάλλοι διέβησαν ἐντεῦθεν. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Βενετίας, κατὰ τὸ ἔτος 1797, ὅτε ἡ Γαλλία ἐκληρονόμησε τὰς εἰς τὴν Ἀδριατικὴν κτήσεις της, ἡ Βόνιτσα παρηκολούθησε μετὰ τῆς Πρεβέζης καὶ τῆς Πάργας τὴν τύχην τῶν Ἰονίων νήσων. Ἀλλ' ἡ Γαλλικὴ ἐκείνη κατοχὴ μόλις διήρκεσεν ἐπὶ δύο ἔτη. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς κατώρθωσε νὰ σᾶς ἀποδιώξῃ, διέμεινεν ὅμως ἡ ἐνθύμησις τῆς παρουσίας σας. Ἡ τρίχρους σημαία ἐπεφάνη τότε εἰς τοὺς Ἕλληνας ὡς ἐπαγγελία ἐλευθερίας, γνωρίζεις δὲ πόσον συνετέλεσεν ἡ ἐμφάνισίς της εἰς ἀναζωπύρησιν τῶν ἐθνικῶν μας πόθων.

Σήμερον ἐτελοῦντο γάμοι εἰς Βόνιτσαν, ἀπὸ δὲ τὸ κατάστρωμα τῆς *Πάρου* ἡ πόλις ἐφαίνετο ἑορτάζουσα. Ἱππεῖς φουστανελοφόροι διέτρεχον καλπάζοντες τὰς παραλίους ὁδούς, ἔξω δὲ τῆς πόλεως ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν πευκῶν εἴδομεν εὔθυμον συνάθροισιν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Τὰ παλληκάρια ἐχόρευον ἐνῷ τὸ ἀρνίον ἐψήνετο παρέκει. Ἡ διάβασις τοῦ ἀτμοπλοίου ἐχαιρετήθη διὰ φιλοφρόνων ἀλαλαγμῶν, πρὸς ἀντιχαιρετισμὸν δὲ ὁ πλοίαρχος ὕψωσε τὴν σημαίαν, καὶ τότε ἐκενώθησαν τὰ τουφέκια ὑπὸ τὰς πεύκας καὶ ἀντήχησαν ἐπὶ τοῦ κόλπου πυκνοὶ πυροβολισμοί. Ἦτο ἀρά γε συμπόσιον γάμου τὸ ὁμηρικὸν ἐκεῖνο γεῦμα ἐπὶ τῆς ἀκτῆς;

Ἀπὸ Βόνιτσαν μετέβημεν κατ' εὐθεῖαν εἰς Μενίδι, εἰς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου. Τὸ Μενίδι εἶναι τὸ ἐπίνειον τῆς Ἄρτης. Ἄλλοτε ἡ συγκοινωνία ἐγίνετο διὰ τῆς Σαλαώρας ἢ τῆς Κύπραινας, ὁπόθεν ὁ δρόμος εἶναι τεσσάρων περίπου ὡρῶν, ἐνῷ διὰ τῆς νέας ὁδοῦ, ἀπὸ Μενίδι, μεταβαίνει τις ἐφ' ἁμάξης εἰς Ἄρταν ἐντὸς δύο ὡρῶν. Ἡ ὁδός, δὲν εἶναι περίφημος, ἀλλ' ὅπως δήποτε εἶναι ἁμαξιτή. Γίνεται λόγος περὶ βελτιώσεώς της, πρόκειται δὲ νὰ κατασκευασθῇ καὶ ἄλλη ὁδὸς ἥτις ἀπὸ Ἄρταν διευθυνομένη πρὸς βορρᾶν καὶ διασχίζουσα τὴν ἐλευθερωθεῖσαν στενὴν λωρίδα τῆς Ἠπείρου, θὰ συνενωθῇ διὰ τῶν στενῶν τῆς Πίνδου μὲ τὸ σύμπλεγμα τῶν Θεσσαλικῶν ὁδῶν.

Πρὸ δεκαπέντε περίπου ἐτῶν τὸ Μενίδι τοῦτο ἦτο ἡ φωλεὰ τῆς λῃστείας. Τίς ἐτόλμα τότε νὰ προσορμισθῇ ἐκεῖ ἄνευ στρατιωτικῆς συνοδίας; Τὰ δάση καὶ αἱ φάραγγες τῶν πέριξ ὀρέων ἦσαν τὰ κρησφύγετα ἐνόπλων συμμοριῶν, οἱ δὲ λῃσταὶ εὕρισκον πρόχειρον καταφύγιον εἰς τὴν γείτονα ἐπικράτειαν ὁπότε τὰς ἐστενοχώρει ἡ καταδίωξις τῶν Ἑλληνικῶν ἀποσπασμάτων.

Τοῦτο ἦτο κληρονομία τοῦ παρελθόντος. Εἰς τὰ ἄβατα ταῦτα ὄρη ὀφείλεται ἡ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὕπαρξις τῶν Κλεφτῶν, οἵτινες μόνοι ἐξεπροσώπευσαν διαρκῶς τὴν ἔνοπλον κατὰ τῆς τυραννίας διαμαρτύρησιν καὶ διετήρησαν τὸ πολεμικὸν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς πνεῦμα κατὰ τὴν μακρὰν διάρκειαν τῆς δουλείας. Τὰ κυριώτερα ἐνδιαιτήματά των ἦσαν ὁ Ὄλυμπος εἰς Θεσσαλίαν καὶ τὰ ὄρη ταῦτα τῆς μεσημβρινῆς Ἠπείρου. Ἐνταῦθα ὡς σημεῖον ἐπιθέσεως εἶχον τὴν Ἄρταν καὶ τὰ χωρία της:

Κάτω 'ς τοῦ Βάλτου τὰ χωριά,
Ξηρόμερο καὶ 'ς τ' Ἄγραφα,
Καὶ 'ς τὰ πέντε βιλαέτια,
Φᾶτε, πιέτε, μωρ' ἀδέρφια.
Ἐκεῖ εἶν' οἱ κλέφταις οἱ πολλοί,
Ὅλοι 'ντυμένοι ς' τὸ φλωρί.
Κάθουνται καὶ τρῶν καὶ πίνουν
Καὶ τὴν Ἄρτα φοβερίζουν...
Βρὲ Τοῦρκοι, κάμετε καλὰ
Γιατὶ σᾶς καῖμε τὰ χωριά.
Γλήγορα τ' ἁρματωλίκι
Γιατὶ ἐρχόμαστε 'σὰν λύκοι.

Εἰς πολλὰς εἰσέτι ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος οἱ χωρικοὶ χορεύουν ᾄδοντες τὸ τραγοῦδι τοῦτο, οἱ ἀφελεῖς τοῦ ὁποίου στίχοι διαιωνίζουν τὴν μνήμην τῆς ἐνταῦθα δυνάμεως τῶν Κλεφτῶν. Πολλάκις σήμερον τοὺς ἀνεπόλησα βλέπων τὰ ἀναφερόμενα εἰς αὐτοὺς μέρη.

Ἀλλὰ μετὰ τὴν λῆξιν τῆς Ἐπαναστάσεως οἱ Κλέφται δὲν εἶχον λόγον ὑπάρξεως, καθότι ἡ ἀποστολή των συνετελέσθη, οἱ δὲ διάδοχοί των δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξακολουθῶσιν ἐπὶ πολὺ ἐπωφελούμενοι τοῦ προσκολληθέντος εἰς τὸ ὄνομά των γοήτρου. Οἱ πρῴην ἀντάρται μετεσχηματίσθησαν ὡς ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων εἰς κοινοὺς κακούργους, τὴν δὲ μεταβολὴν καθιέρωσε βαθμηδὸν ὁ λαὸς διὰ τῆς παραδοχῆς καὶ τῆς χρήσεως νέου ὀνόματος. Τὴν λέξιν Κλέφτης, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀνυψώσει ἡ δόξα τοῦ παρελθόντος, διεδέχθη ἡ λέξις Ληστής. Χάρις τῷ θεῷ, δὲν ἔχομεν τώρα οὔτε Κλέφτας οὔτε Ληστάς, ἔχομεν κλέπτας· ἔχομεν ἐγκληματίας παντὸς εἴδους, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει πλέον ἡ ὡς ἄλλοτε ὠργανισμένη ληστεία, δὲν ὑπάρχουν τακτικαὶ ληστρικαὶ συμμορίαι. Ὁ Κλεφτισμὸς ἐξέλιπε, καὶ ἐξέλιπεν ἐλπίζω διὰ παντός.

Ἐπὶ ἑνὸς τῶν τελευταίων ὑψωμάτων τῆς σειρᾶς τοῦ Μακρυνόρους εἰς τὰ πρὸς δυσμὰς ἄκρα τῆς πεδιάδος, ὁ ἁμαξηλάτης μᾶς ἔδειξε μακρόθεν τὸ χωρίον Κομπότι. Παρέκει, πλησίον τῆς Ἄρτης, ἐπὶ ἄλλου ὑψώματος, ἀπολήγοντος ἑκατέρωθεν εἰς σειρὰς λοφίσκων, κεῖται τὸ χωρίον Πέτα. Τώρα, ὅτε ἀμφότερα ἐπὶ τέλους ἠλευθερώθησαν, πρέπει νὰ χαραχθῶσιν ἐπὶ στήλης εἰς τὰς κορυφάς των τὰ ὀνόματα τῶν πεσόντων ἐκεῖ κατὰ τὴν 16ην Ἰουλίου 1822. Ἡ ἡμέρα ἐκείνη καταλέγεται μεταξὺ τῶν δυστυχεστέρων τοῦ μακροῦ ἀγῶνός μας, ὄχι μόνον διότι ἡ ἧττα ἀνέτρεψε τὰ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἠπείρου σχέδια, ἀλλά, καὶ προπάντων, διὰ τὴν ἀπώλειαν τοσούτων γενναίων φιλελλήνων θανατωθέντων ἐκεῖ χάριν τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Δὲν τοὺς ἐλησμονήσαμεν, ἀλλὰ πρέπει ἐκεῖ ὑψηλὰ νὰ ἀναγραφῶσι τὰ ὀνόματά των.

Τὸ Πέτα καὶ τὸ Κομπότι ἐποτίσθησαν μὲ αἷμα Ἑλληνικὸν καὶ κατὰ τὴν ἀτυχῆ ἀπόπειραν ἐπαναστάσεως τοῦ 1854. Ἐκεῖθεν διέρχεται ἡ ἄγουσα εἰς Ἄρταν καὶ εἰς Ἰωάννινα ὁδός. Τὸ ἥμισυ τοῦ δρόμου ἐγένετο. Ἡ Ἄρτα εἶναι ἐλευθέρα. Εἴθε νὰ μὴ βραδύνῃ καὶ τῶν Ἰωαννίνων ἡ σειρά!

Ἡ Ἄρτα δὲν κατώρθωσεν εἰσέτι ν' ἀπεκδυθῇ τὸν τύπον Τουρκικῆς πόλεως. Αἱ λιθόστρωτοι ὁδοί της εἶναι στεναί, σκοτειναί, ἐλεειναί. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἔχουν δῆθεν πεζοδρόμια ἑκατέρωθεν, ἀλλὰ τόσῳ ὑψηλότερα τῆς ἀναμεταξὺ κοίτης πρὸς διάβασιν τῶν κτηνῶν καὶ τῶν ὑδάτων (εἴτε τοῦ οὐρανοῦ, εἴτε καὶ ἐκ ταπεινοτέρων πηγῶν), ὥστε διὰ νὰ μεταβῇ τις ἀπὸ τὸ ἓν πεζοδρόμιον εἰς τὸ ἄλλο, ἀνάγκη νὰ πηδήσῃ τολμηρῶς ἐντὸς τῆς ἀναμέσον λάσπης. Αἱ οἰκίαι ἔξωθεν φαίνονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ταπειναὶ καὶ ἄθλιαι, τὸ πᾶν δὲ μαρτυρεῖ κατάπτωσιν καὶ κατήφειαν. Ἤρχισαν ποῦ καὶ ποῦ νὰ εὐρύνωνται αἱ ὁδοὶ καὶ νέαι οἰκοδομαὶ ν'ἀνεγείρωνται, ἀλλὰ θὰ παρέλθῃ καιρὸς πρὶν ἢ ἀλλάξῃ ἐπαισθητῶς ἡ ὄψις τῆς πόλεως. Ὅπως ἐπέλθῃ ριζικὴ μεταβολὴ ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ τῆς ἀνοικοδομήσεως κατεδάφισις. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται εὐπορία, ἡ δὲ δυστυχὴς Ἄρτα ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν εὐπορεῖ. Οἱ διπλωμάται τοῦ ἐν Βερολίνῳ συνεδρίου (διὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἠκούσθησαν εὐχαὶ μόνον καὶ εὐλογίαι εἰς τὰ μέρη ταῦτα τῆς Ἠπείρου), ὁρίσαντες τὸν ποταμὸν Ἄραχθον ὡς τὸ νέον σύνορον μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν, ἀπηλευθέρωσαν τὴν Ἄρταν καὶ ἀφῆκαν ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν τὰ κτήματα τῶν κατοίκων της. Ἡ Τουρκικὴ ἐξουσία μὴ ὀφείλουσα χάριτας, ἐννοεῖται, πρὸς τοὺς Ἀρτηνοὺς δι' ὅσην χαρὰν ἐπέδειξαν ὅτε ἐλυτρώθησαν ἀπὸ τοὺς ὄνυχάς της, ὠφελεῖται τῆς εὐκαιρίας διὰ ν' ἀποκαταστήσῃ ὅσῳ τὸ δυνατὸν ὀχληροτέραν εἰς αὐτοὺς τὴν μεταβολὴν τῶν πραγμάτων. Τὰ διόδια καὶ αἱ ἀστυνομικαὶ διατάξεις της παρεμβάλλουν ποικίλας δυσκολίας εἰς τὴν διάβασιν τῶν συνόρων, οἱ τελωνιακοὶ δασμοί της ἀποκαθιστοῦν ἀσύμφορον τὴν ἐξαγωγὴν τῶν προϊόντων, ὥστε οἱ ἀτυχεῖς ἰδιοκτῆται ζημιοῦνται ἐὰν τὰ μεταφέρωσιν εἰς Ἑλλάδα, δὲν εὑρίσκουν δὲ κατανάλωσιν δι' αὐτὰ εἰς τὰ τουρκικὰ χώματα. Πρὸς μεγαλειτέραν ἔτι βλάβην τῆς Ἄρτης ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις ἐπενόησε τὴν θεμελίωσιν νέας πόλεως οὐχὶ μακρὰν τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀράχθου. Παρεκτὸς ὅμως Μωαμεθανικῶν τινων οἰκογενειῶν τῆς Ἄρτης δὲν συρρέουν, ὡς φαίνεται, εἰς αὐτὴν οἱ συνοικισταί. Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἄξιον θαυμασμοῦ, καθόσον ἡ Τουρκία φημίζεται μέχρι τοῦδε μᾶλλον διὰ τὴν ἐρήμωσιν πόλεων, τὰς ὁποίας κατέκτησεν ἀκμαζούσας, ἢ διὰ τὴν ἀνέγερσιν νέων.

Ἄλλως, εἶνε ἐλπιζόμενον ὅτι ἡ Ἄρτα θὰ ὑπερνικήσῃ τὰς παρούσας δυσχερείας, καὶ ἐὰν ἔτι ἐπίκειται εἰς αὐτὴν μακρὰ περίοδος χωρισμοῦ ἀπὸ τὴν λοιπὴν Ἤπειρον. Χάρις εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διὰ θαλάσσης συγκοινωνίας καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν σχεδιαγραφουμένων ὁδῶν, οἱ κάτοικοί της θὰ εὕρωσι βαθμηδὸν νέα στάδια ἐνεργείας. Ἡ συνέχεια τῆς πολυχρονίου ἱστορίας της βεβαίως δὲν θὰ διακοπῇ.

Κατὰ τὸν Ἄγγλον Leake, ἡ Ἄρτα κεῖται ἐπὶ τῆς αὐτῆς τοποθεσίας ὅπου καὶ ἡ ἀρχαία Ἀμπρακία, ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πύρρου. Μετὰ τὴν καταστροφὴν αὐτῆς ἀπὸ τοὺς Μακεδόνας, ἀνηγέρθη νέα πόλις

ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου, ἡ δὲ νέα της ὀνομασία παράγεται ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ παρ' αὐτὴν ποταμοῦ Ἀράχθου. Δὲν ἐγγυῶμαι τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην, ἀλλ' οὔτε ἔχω καὶ ἄλλην νὰ προτείνω. Κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον ἡ Ἄρτα δὲν διέμεινεν ἄσημος, ἰδίως μάλιστα ἀναφαίνεται τὸ ὄνομά της εἰς τὴν ἱστορίαν περὶ τὰ τέλη, ὁπότε ἡ εἰσβολὴ τῶν Νορμανδῶν, αἱ σταυροφορίαι καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου μετέτρεψαν τὰς χώρας ταύτας εἰς πεδίον πολέμου μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Κατὰ τὸ 1449 ἡλώθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἔμεινε δ' ἔκτοτε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν των ἐπὶ τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας καὶ ἡμίσειαν.

Πολλὰ ἠδύνατό τις νὰ ἴδῃ καὶ νὰ ἐρευνήσῃ ἐνταῦθα. Πολλαὶ σελίδες τῆς Βυζαντινῆς καὶ τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἱστορίας δύνανται περὶ τὴν Ἄρταν νὰ μελετηθῶσι, αἱ δὲ ἐκκλησίαι της καὶ τὰ μοναστήρια τῶν περιχώρων παρέχουν ὕλην ἐνδιαφέρουσαν εἰς τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν μεσαιωνικὴν ἀρχαιολογίαν. Ἀλλ' ἡμεῖς βιαζόμεθα καὶ σπεύδομεν. Ἀφοῦ ἐπεσκέφθημεν, κατὰ καθῆκον, τὸν νομάρχην, κατοικοῦντα ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ἰσραηλιτικῆς συνοικίας,—ὅπου, ἐν παρενθέσει, εἶδα εἰς τὰς θύρας καὶ τὰ παράθυρα ὡραίας Ἰουδαίας φερούσας τὰ ἑορτάσιμά των, καθὸ Σάββατον σήμερον, - περιήλθομεν τὴν πόλιν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ φίλου δημάρχου της καὶ παρετείναμεν τὸν περίπατον ἕως εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ.

Προτοῦ ἐξέλθωμεν τῆς πόλεως, εἰς τὸ ἄκρον αὐτῆς, ἐπεσκέφθημεν τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας Περιορίτισσας ἢ Παρηγορήτισσας, ἓν τῶν ὡραιοτέρων ἐν Ἑλλάδι μνημείων τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, ἔχον ὅμως πολλὴν ἐπισκευῆς ἀνάγκην. Δὲν λέγω περὶ τῶν ψηφιδωτῶν, τῶν ὁποίων οὔτε ἴχνος ὑπάρχει, οὔτε περὶ τῶν ἐξ ὁλοκλήρου σχεδὸν ἀπεσβεσμένων τοιχογραφιῶν, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ληφθῇ φροντίς τις περὶ τοῦ κτιρίου αὐτοῦ, ὡς ἀνταμοιβὴ τοὐλάχιστον διότι κατώρθωσε νὰ διατηρηθῇ καὶ μετὰ τοσούτων αἰώνων καταστρεπτικὴν ἀμέλειαν. Τὴν τετράγωνον ἐκκλησίαν ἐπιστέφει κεντρικὸς πυργοειδὴς τροῦλλος περικυκλούμενος εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας ὑπὸ τεσσάρων μικροτέρων τρούλλων. Δύο σειραὶ παραθύρων διπτύχων, καλοῦ Βυζαντινοῦ ῥυθμοῦ, περικοσμοῦν τὴν οἰκοδομήν. Ἡ ἄνω σειρὰ φωτίζει στοὰν περικυκλοῦσαν τὰς τρεῖς πλευρὰς τῆς ἐκκλησίας, ἐν εἴδει ὑπερῴου νάρθηκος. Ἐπιγραφή τις παρὰ τὴν πύλην τοῦ ναοῦ φαίνεται μαρτυροῦσα ὅτι ἐκτίσθη οὗτος κατὰ τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἀνηγέρθη κατὰ τὴν ἑνδεκάτην ἢ δωδεκάτην, ὁπότε ἡ Ἄρτα ἤκμαζε.

Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς κτίσμα λέγεται καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ Ἀράχθου γέφυρα. Ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν ἐγίνετο καὶ τότε χρῆσις ἁμαξῶν εἰς τὰ μέρη ταῦτα, καθότι ἡ ἐπὶ τῆς γεφύρας διάβασίς των δὲν εἶναι εὔκολος. Ἀναβαίνει ἡ γέφυρα, ἀναβαίνει ἀποτόμως καὶ πάλιν ἀποτόμως καταβαίνει πρὸς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην. Περὶ τῆς γεφύρας ταύτης ὑπάρχει εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Passow ποίημα ἀξιοπερίεργον καὶ ὡραῖον μὴ περισυναχθὲν ὑπὸ τοῦ Fauriel.

Σαρανταπέντε μάστοροι κ' ἑξῆντα μαθητάδες
τρεῖς χρόνους ἐδουλεύανε τῆς Ἄρτας τὸ γιοφύρι.
Ὁλημερὶς ἐκτίζανε κι' ἀπὸ βραδὺ κρεμιέται.
Μοιρολογοῦν οἱ μάστοροι καὶ κλαῖν οἱ μαθητάδες:
«—Ἀλλοίμονο 'ς τοὺς κόπους μας, κρῖμα 'ς ταὶς δουλε- [ψαίς μας,
ὁλημερὶς νὰ χτίζωμε, τὸ βράδυ νὰ κρεμιέται!»
Καὶ τὸ Στοιχειὸ 'ποκρίθηκεν ἀπ' τὴ δεξιὰ καμάρα:
«—Ἂν δὲν στοιχειώσετ' ἄνθρωπο, τοῖχος δὲν θεμελιόνει.
Καὶ μὴ στοιχειώσετ' ὀρφανό, μὴ ξένο, μὴ διαβάτη,
παρὰ τοῦ πρωτομάστορα τὴν ὥρηα τὴ γυναῖκα,
πῶρχετ' ἀργὰ τ' ἀποταχυά, πῶρχετ' ἀργὰ 'ς τὸ γιῶμα».
Τ' ἄκουσ' ὁ πρωτομάστορας καὶ τοῦ θανάτου πέφτει.
Κάνει γραφὴ καὶ στέλνει την μὲ τὸ πουλὶ τ' ἀηδόνι:
«Ἀργὰ 'ντυθῇ, ἀργ' ἀλλαχτῇ, ἀργὰ νὰ πάῃ 'ς τὸ γιῶμα,
ἀργὰ νὰ πάῃ καὶ νὰ διαβῇ τῆς Ἄρτας τὸ γιοφύρι.»
Καὶ τὸ πουλὶ παράκουσε κι' ἀλληῶς ἐπῆγε κ' εἶπε·
«Ἀτύσου γοργά, γοργ' ἄλλαξε, γοργὰ νὰ πᾷς 'ς τὸ γιῶμα,
γοργὰ νὰ πᾷς καὶ νὰ διαβῇς τῆς Ἄρτας τὸ γιοφύρι».
Νά την ε καὶ ἐξανάφανεν ἀπὸ τὴν ἄσπρη στράτα.
Τὴν εἶδ' ὁ πρωτομάστορας, ραγίζετ' ἡ καρδιά του.
Ἀπὸ μακρυὰ τοὺς χαιρετᾷ κι' ἀπὸ μακρυὰ τοὺς λέγει:
«—Γειά σας, χαρά σας μάστοροι καὶ σεῖς οἱ μαθητάδες.
Μὰ τ' ἔχει ὁ πρωτομάστορας κ' εἶν' ἔτσι χολιασμένος;»
—«Τὸ δαχτυλίδι τῶπεσε 'ς τὴν πρώτη τὴ καμάρα,
Καὶ ποιὸς νὰ 'μπῇ καὶ ποιὸς νὰ 'βγῇ τὸ δαχτυλίδι ναὕρῃ;»
—«Μάστορα, μὴν πικραίνεσαι κ' ἐγὼ νὰ πά' σ' τὸ φέρω,
ἐγὼ νὰ 'μπῶ κ' ἐγὼ νὰ 'βγῶ τὸ δαχτυλίδι ναὕρω».
Μηδὲ καλὰ κατέβηκε, μηδὲ 'ς τὴ μέση 'πῆγε:
«—Τράβα καλέ μ' τὴν ἅλυσο, τράβα τὴν ἁλυσίδα,
τ' ὅλον τὸν κόσμο ἀνάγυρα καὶ τίποτες δὲν ηὗρα».
Ἕνας πηχάει μὲ τὸ μυστρὶ κι' ἄλλος μὲ τὸν ἀσβέστη,
παίρνει κι' ὁ πρωτομάστορας καὶ ρίχνει μέγα λίθο.
«—Ἀλλοίμονο 'ς τὴ μοῖρα μας, κρῖμα 'ς τὸ ριζικό μας,
τρεῖς ἀδερφάδες εἴμασταν κ' ἡ τρεῖς κακογραμμέναις.
Ἡ μιά 'χτισε τὸ Δούναβι κ' ἡ ἄλλη τὸν Αὐλῶνα
κ' ἐγὼ ἡ πλειὸ στερνότερη τῆς Ἄρτας τὸ γιοφύρι.
Καθὼς τρέμ' ἡ κ ρδούλα μου νὰ τρέμῃ τὸ γιοφύρι,
κι' ὡς πέφτουν τὰ μαλλάκια μου νὰ πέφτουν οἱ διαβάταις!»
—«Κόρη, τὸν λόγον ἄλλαξε κι' ἄλλη κατάρα δόσε,
πῶχεις μονάκριβ' ἀδερφό, μὴ λάχῃ καὶ περάσῃ».
Κι' αὐτὴ τὸν λόγον ἄλλαξε κι' ἄλλη κατάρα δίνει:
«—Σίδερο ἡ καρδοῦλα μου, σίδερο τὸ γιοφύρι,
σίδερο τὰ μαλλάκια μου, σίδερο κ' οἱ διαβάταις,
τί ἔχω 'δερφὸ 'ς τὴν ξενιτειά, μὴ λάχῃ καὶ περάσῃ!»

Ἡ παράδοσις ἐπὶ τῆς ὁποίας βασίζεται ἡ ὑπόθεσις τοῦ τραγουδίου τούτου, ὅτι δηλαδὴ ἀπαιτεῖται θῦμα ἀνθρώπινον διὰ νὰ στοιχειώσουν τὰ θεμέλια, δὲν συνέχεται μὲ μόνης τῆς Ἄρτης τὴν γέφυραν. Ἄλλως τε, καθὼς γνωρίζεις, τὸ ἔθιμον τῶν τοιούτων θυσιῶν, ὑπὸ ἡμερωτέραν ἀληθῶς μορφήν, ἐπικρατεῖ εἰσέτι καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, κ' ἐγὼ δὲ αὐτὸς ἐθυσίασα πετεινὸν εἰς τὰ θεμέλια τῆς ἐν Ἀθήναις οἰκίας μου.

Παρὰ τὴν γέφυραν, ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ, ὑπάρχει μέγας πλάτανος, ὁ πλάτανος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἐκεῖ, καθήμενος ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ δένδρου, ἔβλεπε, λέγουν, κρεμαμένους ἀπὸ τοὺς κλώνους του ὅσους κατεδίκαζε

κατὰ τὰς περιοδείας του εἰς τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον. Ἡ μνήμη τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀνθρώπου διατηρεῖται ζωηρὰ εἰσέτι καθ' ὅλας ταύτας τὰς χώρας. Σήμερον τὸ πρωὶ εἰς Λευκάδα, ἐνῷ ἐπεριμένομεν τὴν ἄφιξιν τῆς *Πάρου*, μοὶ ἔδειξαν ἄντικρυ ἐπὶ τῆς Στερεᾶς τὸ φρούριόν του, κτισθὲν ἐκεῖ πρὸς φοβερισμὸν τῆς νήσου, τῆς ὁποίας ὠνειροπόλει τὴν κατάκτησιν. Εἰς Πρέβεζαν, ἀπὸ τὸ κατάστρωμα τοῦ ἀτμοπλοίου, μοὶ ἔδειξαν τὴν ἔπαλξιν ὅπου συνήθως καθήμενος ἔβλεπε τὴν θάλασσαν, δυσανασχετῶν ἴσως ὅτι ἐκεῖ ἐτελείονε ἡ δύναμίς του. Εἰς Ποῦνταν, εἰς Βόνιτσαν, πανταχοῦ μένουν εἰσέτι τὰ ἴχνη του καὶ ἡ ἐνθύμησις τοῦ ὀνόματός του. Ἦτο τύραννος θηριώδης, ἦτο δόλιος, ὕπουλος καὶ ἄπιστος, ἀλλὰ εἶχέ τι τὸ ἀνδρικόν, τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ ἐπιβάλλον. Δὲν κατώρθωσε, γενόμενος θεμελιωτὴς κράτους νέου, ν' ἀποθάνῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου μὲ τὸ στέμμα ἐπὶ κεφαλῆς, ἀλλ' ὅμως ἀποτυχὼν δὲν ἠθέλησε νὰ ἐπιζήσῃ. Τὸ τέλος του ὑπῆρξε τραγικὸν ὅσῳ καὶ ἡ ζωή του. Ζῶν ἐνέπνεε τὸν τρόμον, τὸ δὲ ὄνομά του προφέρεται εἰσέτι ὡς φόβητρον εἰς τὰς χώρας ὅπου ἔζησε καὶ ἐδέσποσε.

Ἐνῷ ἤμεθα ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς γεφύρας, ἐπὶ τῆς γραμμῆς ἀκριβῶς τῆς χωριζούσης τὰ δύο ὅμορα κράτη, καὶ ἐβλέπομεν ἐκεῖθεν τὴν ὡραίαν ἄντικρυ πεδιάδα, ὑπὸ δὲ τοὺς πόδας μας τὸ ὁρμητικὸν ῥεῦμα τοῦ Ἀράχθου, χωρικοὶ Ἀλβανοὶ πολυάριθμοι ἐξηγόραζον εἰς τὸ Τουρκικὸν ἄκρον τῆς γεφύρας τὴν ἄδειαν τοῦ νὰ διαβῶσιν εἰς τὸ Ἑλληνικόν. Τοὺς ἐπερίμεινα μέχρις οὗ τελειώσῃ ἡ διαπραγμάτευσις. Ἦσαν Μωαμεθανοὶ καὶ δὲν ὡμίλουν Ἑλληνικά, ἐνόησαν ὅμως τὴν ἐρώτησίν μου, ποῦ πηγαίνουν;—Βραχῶρι, ἀπεκρίθησαν λακωνικῶς.—Καὶ πρὸς τί;—Ἐκεῖ ντουλειά, παρᾶς!

Τὰ δημόσια ἔργα καὶ τὰ μεγάλα ἡμερομίσθια ἑλκύουν οὐκ ὀλίγους ἐργάτας ἐκ τῆς γειτονος ἐπικρατείας. Ἂς ἔρχωνται! Ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν πατρίδα των θὰ διηγοῦνται ὅτι «ἐκεῖ ντουλειά», τοῦτο δὲ ἀξίζει καὶ ὠφελεῖ περισσότερον ἴσως παρὰ πολλαὶ ἄλλου εἴδους φιλελληνικαὶ ἐνέργειαι.

Ἀνεχωρήσαμεν ἀπὸ Ἄρταν τοσοῦτον ἀργά, ὥστε τὸ σκότος ἐπυκνώθη ἐντὸς ὀλίγου καὶ ἐφθάσαμεν νύκτα βαθεῖαν εἰς Μενίδι. Πρό τινων ἐτῶν θὰ διέτρεχα εἰς τοιαύτην περίστασιν τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ σταλῇ τὸ ἓν τῶν αὐτίων μου εἰς τὴν μητέρα μου, συνοδευόμενον μὲ τὴν αἴτησιν πληρωμῆς λύτρων ἐὰν θέλῃ καὶ τὸ ἐπίλοιπον τοῦ ἀτόμου μου, ἀλλ' ἀπόψε οὐδεμίαν ἀνησυχίαν εἶχα διὰ τὰ αὐτία μου καὶ τὰ ἔτριβα ἀμερίμνως εἰς τὰ σκληρὰ νῶτα τῆς ἀνοικτῆς ἁμάξης, ἐνῷ οἱ συνοδοιπόροι μου ἔδιδον διὰ τῶν ἐρωτήσεών των ὕλην καὶ ἀφορμὴν ὁμιλίας εἰς τὸν ἁμαξηλάτην μας. Ὀνομάζεται Ἰωάννης Κακός, ἀλλὰ δύναμαι νὰ βεβαιώσω ὅτι τὸ καθ' ἡμᾶς τὸν ἀδικεῖ, καὶ πολύ, τὸ ὄνομά του. Εἶναι Μεσολογγίτης καυχᾶται δὲ ὅτι αὐτὸς πρῶτος εἰσήγαγε τὰς ἁμάξας εἰς τὴν πατρίδα του. Προτοῦ εἰσέτι ἀποπερατωθῇ ἡ μεταξὺ Μεσολογγίου καὶ Ἀγρινίου ὁδός, ἠγόρασεν εἰς Πάτρας παλαιὰν ἅμαξαν καὶ τὴν μετέφερεν εἰς Μεσολόγγι. Τώρα τὰς ἔχει τέσσαρας, ἀλλὰ μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ παρόντα, ἦλθεν εἰς Ἄρταν μὲ δύο ἁμάξας του ἅμα ἐχαράχθη ἡ ἀπὸ Μενίδι ὁδός, ὥστε καὶ ἐνταῦθα ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος εἰσαγωγεὺς ὀχημάτων. Εἰς τὸ εἶδός του εἶναι ἀπόστολος πολιτισμοῦ ὁ καλὸς οὗτος Κακός. Οἱ φίλοι μου ἀπεφάσισαν ὅτι πρέπει νὰ τῷ δοθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ Σωτῆρος. Δὲν εἶπεν ὄχι ὁ Κακός,—ἀλλ' οὔτ' ἐγώ.

Διανυκτερεύομεν ἐπὶ τῆς *Πάρου* εἰς Μενίδι. Αὔριον τὸ πρωὶ ἐπιστρέφομεν εἰς Πρέβεζαν, ὅπου θὰ διέλθωμεν τὴν ἡμέραν τῆς Κυριακῆς.

[Ἕπεται συνέχεια]

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ

Ο ΜΑΡΚΗΣΙΟΣ ΒΙΛΛΕΜΕΡ

(Μυθιστορία **Γεωργίας Σάνδ.**—Μετάφρασις **Α. Β.**)

Συνέχεια καὶ τέλος.

Δὲν ὑπῆρξεν εὔκολον νὰ πεισθῇ ἡ οἰκογένεια νὰ καταλίπῃ τὴν στέγην της ἐπί τινας ὥρας. Σπανίως που παρέχει ἄσυλον ὁ δυσχείμερος ἐκεῖνος τόπος, τὰ δὲ ποίμνια, μόνος τῶν κατοίκων πόρος, ὀλίγον ἀφίνουσιν εἰς αὐτοὺς ἐλεύθερον χῶρον ἐν ταῖς καλύβαις αὐτῶν. Ἔχουσι δὲ οὗτοι ἰδίως φήμην τραχύτητος καὶ ἀφιλοξενίας, χρονολογουμένης ἀπὸ τοῦ φόνου τοῦ γεωμέτρου ὃν ἀπέστειλεν ὁ Κασίνης ἵνα μετρήσῃ τὸ Μεζέγκον, καὶ ὅστις ὑπελήφθη ὡς μάγος. Μετεβλήθησαν ἔκτοτε πολύ, καὶ φαίνονται προσηνέστεροι σήμερον, ἀλλ' ὁ βίος αὐτῶν εἶνε πάντοτε βίος βαθυτάτης πενίας, καίτοι ἐμπορεύονται καὶ κτήνη τρέφουσι λαμπρὰ καὶ ἀνταλλακτικὰ προϊόντα ἔχουσιν ἱκανῶς ἄφθονα. Δυστυχῶς ἡ τραχύτης τοῦ κλίματος καὶ ἡ ἀπομόνωσις τῆς ἀγρίας αὐτῶν χώρας μετεδόθησαν καὶ εἰς τὸ αἷμα καὶ εἰς τὸ πνεῦμά των.

Τὸ καταλειφθὲν τέλος εἰς τὸν Περὰκ δωμάτιον, ὅπερ ἀπετέλει μετὰ τοῦ σταύλου ὁλόκληρον τὸ οἴκημα, ἦτο πολὺ μικρὸν καὶ μόλις διάφορον τοῦ κελτικοῦ σπηλαίου τῆς γραίας τοῦ Ἐσπαλύ. Ὁ καπνὸς ἐξήρχετο ἄλλος μὲν διὰ τῆς καπνοδόχης, ἄλλος δὲ δι' εὐρείας ὀπῆς χαινούσης πλαγίως ἐν τῷ τοίχῳ. Δύο κλῖναι, ὅμοιαι πρὸς κιβώτια, ἐδέχοντο—ἀκατανόητον εἰπεῖν—ὁλόκληρον ἑξαμελῆ οἰκογένειαν. Τὸ ἔδαφος ἦτο βρά-

'Αριθ. 510 — Λεπτὰ εἴκοσι πέντε.

ΕΤΟΣ Ι'.

ΕΣΤΙΑ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ ΚΑΤΑ ΚΥΡΙΑΚΗΝ

Τόμος εἰκοστός. Συνδρομὴ ἐτησία: 'Εν 'Ελλάδι φρ. 12, ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ φρ. 20 — Αἱ συνδρομαὶ ἄρχονται ἀπὸ 1 'Ιανουαρ. ἑκάστ. ἔτους καὶ εἶνε ἐτήσιαι. — Γραφεῖον Διευθ. 'Οδὸς Σταδίου 32. 6 'Οκτωβρίου 1885

ΑΠΟ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΝ

'Επιστολαὶ πρὸς φίλον.

Δ'

Πρέβεζα, 22 'Απριλίου.

'Εκ τῆς «Πάρου».

Παραβαλλομένη πρὸς τὴν Ἄρταν ἡ Πρέβεζα δύναται σχεδὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ὡραία πόλις. Αἱ ὁδοί της εἶναι καθαρώτεραι, κανονικώτεραι, αἱ οἰκοδομαί, ἔξωθεν τοὐλάχιστον, εὐπρεπέστεραι, ἐν ἑνὶ λόγῳ βλέπει τις ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι δὲν ἐδόθη ἐνταῦθα εἰς τοὺς Τούρκους ἀρκετὸς καιρὸς πρὸς καταστροφήν. Πράγματι δὲ ἡ Πρέβεζα διετέλεσεν ὑπὸ τοὺς Βενετοὺς ἀπὸ τὸ 1684 μέχρι τοῦ 1797.

Ὅτε ἦλθον οἱ Βενετοί, ἡ Πρέβεζα μόλις εἶχεν ἑξήκοντα περίπου οἰκογενείας. 'Εντὸς μιᾶς ἑκατονταετηρίδος μετεβλήθη εἰς πόλιν ἀκμάζουσαν, περιέχουσαν δύο χιλιάδας οἰκογενείας, ὅ ἐστι δέκα περίπου χιλιάδας ψυχάς. Ἅμα ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐπέρχεται παρακμή. Ὅτε ὁ Leake τὴν ἐπεσκέφθη, κατὰ τὸ 1805, τὴν εὗρεν ἔχουσαν χιλίας διακοσίας μόνον οἰκογενείας, ἔκτοτε δέ, μετὰ παρέλευσιν ὀγδοήκοντα ἐτῶν, οὐδεμία βελτίωσις ἐπῆλθεν. Ὁ πληθυσμός της, καθ' ἃ μὲ ἐβεβαίωσαν, μόλις ὑπερβαίνει καὶ σήμερον τὰς πέντε χιλιάδας ψυχάς. Ἰδοὺ τῆς Τουρκικῆς κυριαρχίας τὰ ἀγαθά.

Κατὰ τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης τοῦ Καμποφορμίου, οἱ Γάλλοι (ἐν ἔτει 1797) κατέλαβον τὰς εἰς τὴν 'Αδριατικὴν Βενετικὰς κτήσεις, μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων καὶ τὴν Πρέβεζαν. 'Αλλὰ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος, γενομένης τῆς ἐκστρατείας τοῦ Βοναπάρτου εἰς Αἴγυπτον, ἡ Πύλη ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Γαλλίας καὶ ἔδωκεν εἰς τὸν 'Αλῆ-πασᾶν τὴν ἐντολὴν τοῦ νὰ κυριεύσῃ τὰς ἀρχαίας κτήσεις τῆς Βενετίας εἰς τὴν Ἤπειρον. Ὁ 'Αλῆς προθύμως ἐξεστράτευσεν, ἐπὶ κεφαλῆς πολυαρίθμου στρατοῦ, διὰ νὰ διώξῃ τοὺς Γάλλους. Ἡ φρουρὰ τῆς Πρεβέζης συνεποσοῦτο εἰς τριακοσίους μόνον ἄνδρας, ὁ δὲ Γάλλος στρατηγὸς ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ αὐτοὺς εἰς τὰς νήσους, βλέπων ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς χιλιάδας τοῦ 'Αλῆ. 'Αλλ' οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι μετὰ τοσαύτης ἀπελπισίας τὸν ἱκέτευσαν νὰ μὴ τοὺς παραιτήσῃ, ὥστε ὁ γενναῖος στρατιώτης μετέβαλε γνώμην καὶ ἔμεινε. Προπαρεσκευάσθησαν λοιπὸν ὅπως ἠδύναντο, ἐπεσκεύασαν ἐν βίᾳ τὰ ὀχυρώματα, οἱ ἄνδρες ὡπλίσθησαν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς, καὶ ἐκλείσθησαν εἰς τὴν πόλιν περιμένοντες τὸν ἐχθρόν. Τὴν 13ην 'Οκτωβρίου 1798 ὁ 'Αλῆς ἐφάνη ἐπὶ κεφαλῆς ἐννέα χιλιάδων 'Αλβανῶν. 'Αλλ' ὁ πανοῦργος σατράπης, μὴ ἐπαναπαυόμενος εἰς τὴν δύναμιν μόνην τῶν ὅπλων του, εἶχεν ἤδη ἀποστείλει κρυφίως τὰ ὄργανά του ἐντὸς τῆς Πρεβέζης, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ σπείρῃ τὴν διχόνοιαν μεταξὺ τῶν ὑπερασπιστῶν της. Οἱ ἀπόστολοί του οὗτοι κατώρθωσαν νὰ προκαλέσωσι ταραχὰς ἅμα ὁ ἐχθρὸς ἐφάνη. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἡ Πρέβεζα ἡλώθη ἐξ ἐφόδου καὶ παρεδόθη εἰς τὸ πῦρ, τὸν σίδηρον καὶ τὴν λεηλασίαν, τὴν δ' ἐπαύριον, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν σφαγὴν τῶν Γάλλων καὶ ὅσων Ἑλλήνων συνεπολέμησαν μετ' αὐτῶν, ὁ 'Αλῆς διέταξε νὰ θανατωθῶσιν ἐνώπιόν του τριακόσιοι ἐκ τῶν ἐγκριτοτέρων κατοίκων, ὡς παράδειγμα φοβερὸν πρὸς ὅσους δὲν ἐπροθυμοποιοῦντο νὰ προλάβωσι τὴν ἧτταν διὰ τῆς ὑποταγῆς. Τὸ μάθημα ἰδίως ἀπετείνετο πρὸς τοὺς Παργίους. Ἰδοὺ τί ἔγραφε πρὸς αὐτοὺς ἐκ τῆς ἁλωθείσης Πρεβέζης:

» Εἰς ἐσᾶς Παργιώταις ἄλλο δὲν σᾶς γράφω,
» μοναχὰ καὶ ἄλλην φορὰν σᾶς ἔγραψα καὶ δὲν
» ἐβάλετε αὐτὶ εἰς τὰ λόγια μου, μόνον στέκε-
» σθε μαγρούριδες (ὑπερήφανοι) καὶ αὐτὸ τὸ μα-
» γρουλοῦκι δὲν σᾶς 'βγαίνει σὲ καλό... 'Εγὼ
» δὲν θέλω τὸν χαλασμόν σας, μόνον νὰ εἴμεσθεν
» γειτόνοι, καθὼς εἴμεσθεν, καὶ τὸ μεράμι μου
» (ἡ ἐπιθυμία μου) οὔτε γιὰ νὰ σᾶς χαλάσω εἶ-
» ναι, οὔτε Τούρκους νὰ στείλω αὐτοῦ, μόνον νὰ
» διώξετε καὶ νὰ σκοτώσετε τοὺς Φραντζέζους
» ὁποῦ εἶναι αὐτοῦ, καὶ στέλλω τὸν Χασὰν 'Εφέντη
» καὶ σᾶς κουβεντιάζει τὰ πάντα στοματικά.
» Ὄχι ἄλλο.

« *Πρέβεζα 16 'Οκτωβρίου 1798.* »

Πρὸς ταῦτα ἀπεκρίθησαν ὑπερηφάνως οἱ Πάργιοι τὰ ἑξῆς:

« Ὑψηλότατε Ἀλῆ πασᾶ, σὲ προσκυνοῦμεν.

« Ἐλάβαμεν τὰ δύο σου γράμματα καὶ ἐχά-
» ρημεν διὰ τὴν ὑγείαν σου. Τὴν ὑποταγὴν ὁποῦ
» ζητεῖς ἀπὸ ἡμᾶς εἶναι δύσκολον νὰ τὴν ἀπο-
» λαύσης, ἐπειδὴ τὰ ζωντανά σου παραδείγματα
» μᾶς παρακινοῦν ὅλους εἰς τὸν ἔνδοξον καὶ ἐλεύ-
» θερον θάνατον καὶ ὄχι ποτὲ εἰς τὸν ἄτιμον καὶ
» τυραννικὸν ζυγόν.

« Μᾶς γράφεις νὰ διώξωμεν καὶ σκοτώσωμεν
» τοὺς Φραντζέζους. Τοῦτο ὄχι μόνον δὲν ἠμπο-
» ροῦμεν νὰ τὸ κάμωμεν, ἀλλὰ καὶ ἂν ἠμπορού-
» σαμεν, πάλιν ἤθελε τὸ ἀποφύγομεν. Ὅτι ἡ
» πατρίς μας ἔχει τέσσαρας αἰῶνας ὁποῦ καυχᾶ-
» ται εἰς τὴν καλήν της ἐμπιστοσύνην, τὴν ὁποίαν
» πολλάκις καὶ μὲ τὸ αἷμα της ἐδιαφέντευσε.
» Πῶς λοιπὸν τώρα ἡμεῖς νὰ ἀμαυρώσωμεν τὴν
» δόξαν καὶ τὴν ὑπόληψίν της; Ποτέ!

« Τὸ νὰ μᾶς φοβερίζῃς πάλιν ἀδίκως εἶναι εἰς
» τὴν ἐξουσίαν σου· πλὴν οἱ φοβερισμοὶ δὲν εἶναι
» ἴδιοι τῶν μεγάλων ἀνθρώπων. Καὶ τὸ ἄλλο,
» ἡμεῖς δὲν ἐγνωρίσαμεν ποτὲ τὸ χρῶμα τοῦ φο-
» βερισμοῦ, ὅσον ἐσυνειθίσαμεν τὸν ἔνδοξον πόλε-
» μον διὰ τὰ δίκαια τῆς πατρίδος.

« Ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος, ἡμεῖς ἕτοιμοι, ἡ ὥρα
» προσμένεται διὰ νὰ δοξασθῇ ὁ νικητής. Ὑγίαινε!

«*Πάργα 16 Ὀκτωβρίου 1798*».(1)

Ἐνώπιον τῶν ἡνωμένων δυνάμεων τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ρωσίας ἡ γαλλικὴ τῆς Πάργας φρουρὰ ὑπεχώρησε καὶ μετεβιβάσθη εἰς Κέρκυραν. Ἀλλ' εὐτυχέστεροι τῶν κατοίκων τῆς Πρεβέζης, οἱ Πάργιοι, καίτοι ἀβοήθητοι, ἀντέστησαν ἐπὶ ἓξ μῆνας εἰς τὰ στρατεύματα τοῦ Ἀλῆ, μέχρις οὗ ἐπὶ τέλους, συμβιβασθέντες ἀπ' εὐθείας μετὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἐπέτυχον παρ' αὐτῆς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς αὐτονομίας των. Καὶ κατὰ τὴν συνθήκην δὲ τοῦ 1800, διὰ τῆς ὁποίας ἐσχηματίσθη ἡ Ἰόνιος πολιτεία, πρῶτον κράτος Ἑλληνικὸν μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ Πρέβεζα, ἡ Βόνιτσα καὶ ἡ Πάργα ἀνεκηρύχθησαν αὐτόνομοι, ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ τὰ πράγματα μετεβλήθησαν καὶ πάλιν. Οἱ Γάλλοι κατέσχον ἐκ νέου τὰς Ἰονίους νήσους κατὰ τὸ 1807, μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἀποχώρησιν τῶν Ρώσων, Γαλλικὴ δὲ φρουρὰ κατέλαβεν ἐκ δευτέρου καὶ τὴν Πάργαν. Κατὰ τὸ 1814 οἱ Ἄγγλοι διεδέχθησαν τοὺς Γάλλους, μετὰ δὲ τρία ἔτη παρέδωκαν εἰς τοὺς Τούρκους τὴν δυστυχῆ πόλιν καὶ οἱ γενναῖοι Πάργιοι παρήτησαν τὴν δουλωθεῖσαν πατρίδα μεταφέροντες εἰς τὴν ἐξορίαν τὰ ὀστᾶ τῶν πατέρων των.

«Σκάψτε βαθειά, σκάψτε πλατειὰ ὅλα σας τὰ κιβούρια,
καὶ τ' ἀνδρειωμένα κόκκαλα ξεθάψτε τοῦ γονιοῦ σας.
Τούρκους δὲν ἐπροσκύνησαν, Τοῦρκοι μὴ τὰ πατήσουν!

Πότε θὰ τὰ ἐνταφιάσωσιν ἐκ δευτέρου οἱ ἀπόγονοί των εἰς τὰ ἐλεύθερα χώματα τῆς πατρίδος των;

Δὲν ἔπρεπεν ἴσως γράφων ἐκ Πρεβέζης νὰ ὁμιλῶ περὶ Πάργας, ἀλλ' αἱ δύο πόλεις εἶναι ὡς ἀδελφαὶ δίδυμοι καὶ ἡ θέα τῆς μιᾶς φέρει τὴν ἄλλην εἰς τὸν νοῦν. Πρὸ πέντε ἐτῶν ἤλπισαν ἀμφότεραι ὅτι ἐπέστη τῆς ἀπελευθερώσεως ἡ ὥρα καὶ ἐσκίρτησαν ἀπὸ χαράν. Ἀλλ' ἡ Εὐρώπη ἠθέτησε τὸν λόγον της, καὶ ὁ δεσμώτης αἰσθάνεται βαρυτέραν τὴν ἅλυσιν μετὰ τὴν ματαίωσιν τῆς ἐλπίδος ὅτι θραύονται τὰ δεσμά του.

Αἱ ἀναμνήσεις τῆς Γαλλικῆς ἐκείνης κατοχῆς δὲν ἀπεσβέσθησαν ἐνταῦθα. Εἰς τὴν Γαλλίαν ὅμως τίς σήμερον ἐνθυμεῖται ὅτι Γάλλοι στρατιῶται ἐφονεύθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς Πρέβεζαν ἢ ἐσώθησαν χάρις εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Πάργας; Σὺ αὐτὸς τὸ ἐνθυμεῖσαι, ὅτι ἡ Γαλλικὴ σημαία ἐκυμάτισε ποτὲ εἰς τὰς ὡραίας ταύτας ἀκτὰς τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου; Ἐνταῦθα δὲν τὸ ἐλησμόνησαν καὶ ἀγαποῦν εἰσέτι τὴν Γαλλίαν. Ἀλλὰ μὴ ἐπαίρεσθε. Ἴσως ἀγαπᾶσθε τόσῳ μᾶλλον καθόσον δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ ἡ διαμονή σας. Δὲν εἶναι ἀγαπητὸς ὁ ξένος ὅταν κατέχῃ ἐνόπλως τὴν πατρίδα σου, καὶ ἐὰν ἦλθεν ὡς φίλος, ὥστε προτιμότερον καὶ διὰ τὴν Γαλλίαν, καὶ δι' ἡμᾶς ἔτι, ὅτι ἀνεχωρήσατε ἔκτοτε.

Ἄνευ τῆς ἐρυθρᾶς σημαίας τῆς ἐπισκιαζούσης τὴν Πρέβεζαν καὶ τῆς στολῆς τῶν Τούρκων ὑπαλλήλων ἢ στρατιωτῶν, τοὺς ὁποίους συναντᾷ τις καθ' ὁδόν, ἠδύνασο εὐκόλως ν' ἀπατηθῇς ἐνταῦθα νομίζων ὅτι εὑρίσκεσαι εἰσέτι ἐντὸς τῶν συνόρων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Πάντες ὁμιλοῦν Ἑλληνιστί, μὴ ἐξαιρουμένων καὶ τῶν Μωαμεθανῶν,— αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν ἐργαστηρίων εἶναι Ἑλληνικαί, —Ἕλληνες στρατιῶται, ἐλθόντες ἐκ Πούντας, προμηθεύονται τρόφιμα εἰς τὴν ἀγοράν,—ἐκ δὲ τῶν εἰς τὸ στενὸν ἠγκυροβολημένων δύο πλοίων, δὲν φαίνεται, μὰ τὴν ἀλήθειαν, τὸ ἑλληνικὸν ὡς τὸ μὴ εὑρισκόμενον εἰς τὰ νερά του. Μεταβαίνων εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ προξένου μας ἐνόμισα ἐπὶ μίαν στιγμὴν ὅτι διευθύνομαι πρὸς τὴν Νομαρχίαν.

Δὲν θ' ἀπορήσῃς μανθάνων ὅτι ὡμιλήσαμεν περὶ σοῦ ὑπὸ τὴν φιλόξενον στέγην τοῦ ἀξιολόγου προξένου, ὅταν σοῦ εἴπω ὅτι ἡ σύζυγός του εἶναι ἀδελφὴ τοῦ πολυκλαύστου ποιητοῦ τῶν *Μνημοσύνων*. Ἤκουσα ἐγκώμιά σου διὰ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν αὐτῶν καὶ μάλιστα διὰ τὸν πρόλογόν σου, ὅπου μετὰ τόσης ἀγάπης λαλεῖς περὶ τοῦ ποιητοῦ.

Τὸ ἀπόγευμα ἐπεσκέφθημεν τὰ ἐρείπια τῆς Νικοπόλεως. Δὲν θὰ συγχύσῃς βεβαίως τὴν Νικόπολιν ταύτην μετὰ τῆς ὁμωνύμου πέραν τοῦ Αἵμου πόλεως, τῆς γνωστῆς διὰ τὴν κατὰ τὰ τέλη τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος ἧτταν τοῦ βασιλέως τῆς Πολωνίας Σιγισμούνδου

(1) Ἴδε Περραιβοῦ Ἱστορίαν Σουλίου καὶ Πάργας.

ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ διὰ τὴν μετά τινα ἔτη περιώνυμον μάχην, καθ' ἣν τοσοῦτοι Γάλλοι ἱππόται ἐσφάγησαν νικηθέντες. Ἡ ἐνταῦθα Νικόπολις ἐθεμελιώθη καὶ ἐκτίσθη ἀπὸ τὸν Αὔγουστον, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐν τῷ Ἀκτίῳ ναυμαχίας, ἐπὶ τοῦ χώρου ὅπου ἐστρατοπέδευσεν ὁ μέλλων νικητὴς καὶ αὐτοκράτωρ.

Ἦσαν ἀληθῶς πρακτικοὶ ἄνθρωποι οἱ Ρωμαῖοι ἐκεῖνοι καὶ δὲν ἔσφαλλον περὶ τὴν ἐκλογὴν τῆς τοποθεσίας τῶν ἀποικιῶν των. Εἰς τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος ὁ Αὔγουστος ἵδρυσε τὴν Νικόπολιν καὶ ἀνεκαίνισε τὰς Πάτρας. Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν, ἥτις καὶ ὑπὸ τοὺς Τούρκους αὐτοὺς δὲν ἐξέπεσεν ὁλοσχερῶς, ἔλαβε μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀνάπτυξιν τοσαύτην, ἐξακολουθεῖ δὲ προοδεύουσα τοσοῦτον, ὥστε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ ὑπερβῇ βαθμηδὸν τὴν ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορας καὶ ὑπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς διαδόχους των εὐημερίαν. Ἡ Νικόπολις κατεστράφη, ἀλλ' ἡ Πρέβεζα, ἥτις τὴν διεδέχθη, θὰ ἦτο σήμερον ἐφάμιλλος τῶν Πατρῶν ἐάν, ἐλευθέρα, ἐχρησίμευεν ὡς ἐπίνειον εἰς ἐλευθέραν τὴν Ἤπειρον. Ὢ! Ὅταν βλέπῃ τις τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν ὡραίων χωρῶν τούτων καὶ ἀναλογίζηται ὁποῖαι θὰ ἦσαν ἄνευ τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐρημώσεως τοσούτων αἰώνων, κυριεύεται ὑπὸ αἰσθημάτων... τὰ ὁποῖα προκρίνω ν' ἀποσιωπήσω διὰ νὰ μὴ μοῦ ἀποδώσῃς διαθέσεις ἐλεγειακάς.

Ἀπὸ Πρέβεζαν μέχρι Νικοπόλεως ἡ ἀπόστασις εἶναι μιᾶς περίπου ὥρας. Ὁ δρόμος διέρχεται κατὰ πρῶτον τὸ περὶ τὴν πόλιν ἐκτεταμένον δάσος τῶν ἐλαιῶν. Προχωροῦμεν βραδέως μὲ ὄντως ἀνατολικὴν ἀξιοπρέπειαν, ἔφιπποι εἰς γραμμὴν καὶ οἱ τρεῖς, ἐνόσῳ τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ τὸ ἐπιτρέπει, προηγεῖται δὲ χωροφύλαξ ἔφιππος καὶ ἄλλος μᾶς ἀκολουθεῖ. Οἱ δύο *σουβαρίδες* οὗτοι μᾶς συνοδεύουν ὡς ὁδηγοὶ μᾶλλον ἢ ὡς ὑπέρμαχοι ἐν περιπτώσει κακῆς συναντήσεως. Πέραν τοῦ ἐλαιῶνος ἁπλοῦται κυματοειδῶς πεδιὰς γυμνὴ καὶ ἔρημος, ἐπὶ τῆς ὁποίας φαίνονται μακρόθεν τὰ ἠρειπωμένα τείχη τῆς κατεστραμμένης Νικοπόλεως.

Ἅμα εἰσέλθῃς ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν, καταλαμβάνεσαι ὑπὸ τῆς μελαγχολίας τὴν ὁποίαν ἐμπνέει πάντοτε ἡ θέα πόλεως ἐρημωθείσης. Τοῦ τοιούτου αἰσθήματος ἔλαβες πεῖραν εἰς Πομπηΐαν. Ἐνταῦθα ἡ τέφρα κατακαύσασα καὶ καλύψασα, ὡς εἰς Πομπηΐαν, τὰς οἰκοδομὰς δὲν διέσωσε τὰ θεμέλιά των, οὔτε ἦλθον ἀρχαιολόγοι χάριν ἀνασκαφῶν καὶ πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως. Ἐπὶ τοῦ ἀνωμάλου ἐδάφους τῶν ἐρειπίων ὑψοῦνται ἐδῶ κ' ἐκεῖ τεμάχια μικρὰ καὶ μεγάλα τοίχων καὶ ἀψίδων, λείψανα ναῶν, βαλανείων, θεάτρων ἢ μεγάρων. Μεταξὺ αὐτῶν βλέπεις μονοπάτια σχηματισθέντα ἀπὸ τὴν διάβασιν κτηνῶν ἢ ἀνθρώπων, —ποῦ καὶ ποῦ ἀγρὸν κριθῆς ἐπὶ τοῦ χώρου ἴσως ὅπου ἄλλοτε ὑπῆρχεν ἀγορὰ ἢ ἱππόδρομος,— γύρωθεν δὲ τὰ τείχη ὄρθια εἰσέτι, καὶ ἀπὸ ἀπόστασιν εἰς ἀπόστασιν τὰ ἴχνη τῶν πύργων των. Ἰδοὺ ἡ Νικόπολις. Θὰ ἔλθῃ καιρὸς ὁπότε θὰ ληφθῶσι μέτρα πρὸς διάσωσιν τῶν ἐρειπίων τούτων καὶ πρὸς ἀνεύρεσιν ἴσως τινῶν τῶν ἀγαλμάτων ὅσα ὁ Αὔγουστος μετέφερεν ἐνταῦθα πρὸς στολισμὸν τῆς πόλεώς του, ὅπως μετέφερε καὶ τοὺς κατοίκους τῶν παρακειμένων πόλεων πρὸς αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ της. Χωρικός τις μᾶς ἔδειξεν ἐκεῖ ἀνδριάντα ἀνακαλυφθέντα ἐσχάτως ὑπὸ τὸ ἄροτρόν του. Ἔκειτο εἰς μίαν ἄκραν, πλησίον τοῦ τείχους, ὑπὸ κλάδους ἐπισωρευθέντας ἐπ' αὐτοῦ, οὐχὶ βεβαίως χάριν προφυλάξεως ἢ ἀρχαιολογικῶν μελετῶν.

Ἀλλ' ὅμως ἀφοῦ συνειθίσῃ τις βλέπων—δὲν λέγω τὴν Ἀκρόπολιν μόνην, ἀλλ' ἐν γένει τὰ διεσπαρμένα καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα γνήσια μνημεῖα τῆς ἀρχαίας τέχνης, δὲν ἐνθουσιᾷ ἐνώπιον τῶν λειψάνων τῆς Ρωμαϊκῆς περιόδου. Πῶς νὰ παραβληθῶσι τὰ παλαιὰ Ἑλληνικὰ τείχη, ὅπου καὶ μόνη τῶν ὀγκολίθων ἡ ἁρμονικὴ τάξις μαρτυρεῖ τὴν καλαισθησίαν τοῦ τεχνίτου, πρὸς τὰ πλινθόκτιστα ὀγκώδη κτίρια τῶν Ρωμαίων; Ἐνδιαφέρουν βεβαίως καὶ ταῦτα ὑπὸ τεχνικήν, ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν, ἐπιβάλλουν ὡς ἐκ τοῦ μεγέθους των, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὡραῖα. Ἀλλαχοῦ τὰ Ρωμαϊκὰ μνημεῖα ἀποτελοῦν τὸ καύχημα τῶν πόλεων, ἐντὸς ἢ πλησίον τῶν ὁποίων κεῖνται, Ρωμαϊκὰ δέ τινα ἀγάλματα ἀρκοῦν πρὸς συγκρότησιν ἐπαρχιακοῦ μουσείου. Ἐνταῦθα οὔτε καιρός, ἀλλ' οὔτε χρήματα ἀτυχῶς, μᾶς περισσεύουν διὰ τὰ τοιαῦτα. Ἐντούτοις δώσατέ μας τὴν Νικόπολιν καὶ ἀμέσως ἀρχίζομεν ἀνασκαφὰς εἰς τὴν περιοχήν της! Ἴσως δ' ἀνταμειφθῶμεν διὰ τῆς ἀνακαλύψεως ἀνδριάντος τινὸς τοῦ Ἐπικτήτου, διότι ἐνταῦθα ἐδίδαξεν ὁ Φρὺξ ἀπελεύθερος τὴν εὐγενῆ φιλοσοφίαν του, καὶ ἐνταῦθα ἀπεβίωσε.

Ἐπεστρέψαμεν ἐπὶ τῆς *Πάρου* ὁπωσοῦν ἀργά. Διήλθομεν τὴν ἑσπέραν εἰς τὴν οἰκίαν ἑνὸς τῶν ἐγκριτοτέρων κατοίκων τῆς Πρεβέζης. Ἠδύνατό τις εὐκόλως νὰ φαντασθῇ ὅτι εὑρίσκεται εἰς Παρισίους, ἢ τοὐλάχιστον εἰς Ἀθήνας. Ὡμιλήσαμεν περὶ φιλολογίας, περὶ ἱστορίας (ὅθεν καὶ τὰ τοσαῦτα ἱστορικά μου ἀπόψε), ὄχι ὅμως καὶ περὶ πολιτικῆς· πρὸ πάντων δὲ ἠκούσαμεν μουσικήν. Ἡ θυγάτηρ τοῦ οἰκοδεσπότου, δεσποινὶς χαριεστάτη, μᾶς ἔπαιξε τεμάχια τοῦ Chopin. Πῶς σοῦ φαίνεται; Ὁ Chopin εἰς Πρέβεζαν!

Αὔριον τὸ πρωῒ ἀναχωροῦμεν διὰ Καρβασαρᾶν. Ὁ δήμαρχος τῆς Ἄρτης ὑπεσχέθη ὅτι θὰ τηλεγραφήσῃ πρὸς τὸν ἐκεῖ συνάδελφόν του διὰ νὰ μᾶς ἐνοικιάσῃ ἅμαξαν. Θὰ διέλθω λοιπὸν

καὶ τρίτον τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον. Δὲν λυποῦμαι ποσῶς διὰ τοῦτο, ἀπ' ἐναντίας· λυποῦμαι μόνον ὅτι θὰ παραιτήσωμεν τὴν *Πάρον*, ἐπὶ τῆς ὁποίας τοσοῦτον συνείθισα, ὥστε ἐπὶ τέλους τὴν ἐθεώρουν ὡς θαλαμηγόν μας. Ἐκοιμήθημεν τρεῖς νύκτας ἐξαίρετα ὑπὸ τὸ κατάστρωμά της, τὰ δὲ ξενοδοχεῖα τῶν μικρῶν ἐπαρχιακῶν πόλεών μας δὲν φημίζονται πολύ. Ἀλλ' ἂς μὴ τὰ καταδικάζωμεν προτοῦ τὰ δοκιμάσωμεν.

[Ἕπεται συνέχεια]

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΗΛΙΟΝΗΣ

Διήγημα.

Α'

Ἀστείαν ἀληθῶς ἰδέαν συνέλαβε πρωίαν τινὰ Κυριακῆς ὁ Τοῦρκος *κατῆς* ἐν Ἄρτῃ, ὅστις ἀφοῦ ἠθῴωσε πανδήμως καὶ σκανδαλωδῶς δύο ὁμοεθνεῖς του, ἀπαγαγόντας ἄκουσαν Ἑλληνίδα κόρην ἐκ τῶν παρακειμένων χωρίων, ἀπῆλθεν ὡς καλὸς μουσουλμάνος νὰ πάρῃ *ἀμπτέστι*, πρὸς ἁγνισμὸν καὶ ἀπολύμανσιν.

Ὁ ἄξιος Τοῦρκος δικαστής, πρὸς ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς ὑφ' ὧν ἐκοσμεῖτο, ἦτο δεξιώτατος εἰς τὸ ν' ἀνακαλύπτῃ, πρὸς πρόχειρον δικαιολογίαν τῶν ἀποφάσεών του, πάμπολλα ἐδάφια τοῦ ἱεροῦ νόμου ἀγνοούμενα συνήθως ὑπὸ τῶν ἀμαθεστέρων συναδέλφων του, καὶ δεινὸς εἰς τὸ νὰ ἐκτείνῃ καὶ νὰ συστέλλῃ ἑκάστοτε, ὡς ἔμπειρος σκυτοτόμος, τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῶν ἱερῶν ῥητῶν. Ἠδύνατο, ἐν ἐλλείψει ἄλλου προτύπου, νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπογραμμὸς τῶν νομολόγων καὶ τῶν δικορράφων παντὸς χρόνου καὶ τόπου. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι, ὡς εἶχον τότε τὰ πράγματα, τὸ ζήτημα ἦτο πολὺ ἁπλούστερον, ἢ ὅσον σήμερον δύναται νὰ εἶνε, διότι ὁ αὐτὸς ἦτο συνήγορος ἅμα καὶ διαιτητής.

Κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην, τὸ ἐδάφιον τῆς ἱερᾶς βίβλου, ὅπερ ἀνεκάλυψεν ἡ εὔκολος ὀξυδέρκεια τοῦ δικαστοῦ τούτου, εἶχεν ὡς ἑξῆς, κατὰ τὴν ἀκριβῆ ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ μετάφρασιν: *Αἶνος τῷ Θεῷ. Ἐὰν νέα γυνὴ ἄπιστος ἀλλάξῃ κύριον, καὶ ἀπὸ τῶν χειρῶν ἀπίστου μεταβῇ εἰς ἀληθῆ πιστόν, ὁ δεύτερος κύριος εἶνε ἐνδικώτερος*. (Ὅρα Κοράνιον, ἐν κεφαλαίῳ *ἡ Κάμηλος* ἐπιγραφομένῳ).

Τὸ ἐδάφιον δὲν ἦτο σαφές, οὐδ' ἐφηρμόζετο ἀβιάστως εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν. Ἀλλ' ὁ ἄξιος λειτουργὸς τῆς Θέμιδος δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ εὕρῃ καὶ ἄλλο, καὶ νὰ τὸ συγκολλήσῃ μὲ τὸ πρῶτον οὕτως, ὥστε νὰ πείθῃ πάντα ἀληθῆ μουσουλμάνον περὶ τοῦ ἀσφαλοῦς τῆς κρίσεως: *Ἐὰν ἀληθὴς πιστὸς ἔχῃ δούλην ἄπιστον, καὶ δὲν τὴν ἔπεισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ἀληθῆ πίστιν, δὲν δύναται νὰ τὴν μεταπωλήσῃ εἰς ἄπιστον, ἀλλ' εἰς πιστόν*. (Ὅρα κεφ. *ἡ Βοῦς* ἱεροῦ νόμου).

Σημειωτέον ὅτι ἀμφότερα τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα, καὶ τὰ κεφάλαια εἰς ἃ ἀνήκουσι, δὲν εἶνε ἐκ τῶν γνησιωτέρων. Οἱ σοφοὶ σχολιασταὶ τοῦ Κορανίου οὐδέποτε συνεφώνησαν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κεφαλαίων οὐδὲ περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ περιεχομένου. Ἀλλ' ὁμολογητέον ὅτι οὐδεὶς λειτουργὸς τῆς δικαιοσύνης ὀφείλει νὰ ἑρμηνεύῃ ἄλλως τὰ κείμενα τῶν νόμων ἢ ὅπως προχείρως ἀντιλαμβάνεται τὴν ἔννοιαν αὐτῶν, καὶ τὸ δικαστήριον τῆς Ἄρτης δὲν ἦτο βεβαίως ἀκαδημία νομοδιδασκάλων.

Ἀλλ' ὅμως παρὰ τὴν τόσην ἐμπειρίαν καὶ εὐθυκρισίαν του, ὁ εἰρημένος Τοῦρκος δικαστὴς ἔκαμνε τὸν λογαριασμὸν ἄνευ τοῦ ξενοδόχου. Ἡ ἁρπαγεῖσα Ἑλληνὶς κόρη ἦτο ἀναδεκτὴ τοῦ Χρήστου Μηλιόνη, τοῦ περιβοήτου τῆς Ἀκαρνανίας ἁρματωλοῦ, ὅστις ἀτυχῶς ἦτο ἀμαθὴς καὶ δὲν εἴξευρε νὰ ἑρμηνεύῃ τὰ ῥητὰ τοῦ Κορανίου. Δὲν ἐνόει δὲ καὶ ὡς ἀστεῖον τὸ πρᾶγμα, ὅπως ἡμεῖς τὸ περιεγράψαμεν ἐν ἀρχῇ, διότι φύσει δὲν ἠγάπα ν' ἀστεΐζηται.

Ἡ νεᾶνις ἦτο μνηστὴ τοῦ Νίκου Ντάσκα, εἰρηνικοῦ ἀγρότου κατοικοῦντος εἰς παρακείμενον χωρίον. Ἦτο φιλόπονος καὶ ἀπὸ πρωΐας μέχρις ἑσπέρας ἠσχολεῖτο εἰς τὰ ἔργα τοῦ οἴκου, ἐπιμελουμένη καὶ τριῶν νεωτέρων ἀδελφῶν, ὧν ὁ μεγαλείτερος ἦγε τὸ δωδέκατον ἔτος. Αὕτη δὲ ἦτο δεκαοκταέτις. Ἡ μήτηρ αὐτῆς εἶχε γνώμην νὰ μὴ τὴν ὑπανδρεύσῃ ἀκόμη, καὶ ἤλπιζεν ὅτι καὶ μετὰ τὸν ἀρραβῶνα ὁ γάμος ἔμελλε νὰ βραδύνῃ ἀρκούντως ὥστε νὰ προλάβῃ ἡ νεωτέρα ἀδελφή, νὰ ἡλικιωθῇ πρὸς ἀνακούφισιν καὶ χαρὰν τῆς μητρός. Μίαν βοηθὸν εἶχε, μόνην τὴν Βάσω της, καὶ ὄχι ἄλλην. Διατί νὰ βιασθῇ ὁ σύζυγός της νὰ τὴν δώσῃ; Ἀλλ' ἐκεῖνος ἄλλως ἐφρόνει, καὶ διὰ λόγους, ὧν μόνον τὸ ἓν ἑκατοστὸν ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ, ἐπεθύμει νὰ ὑπανδρεύωνται ὡς τάχιστα αἱ νέαι. Ὅσον γρηγορώτερα τόσον καλλίτερα. Τί τὸ θέλεις τὸ βάρος αὐτὸ εἰς τὴν οἰκίαν; Δὲν εἶνε καλλίτερον νὰ τὸ ξεφορτωθῇς; Ὅποιος εὑρίσκει πρόθυμον ἀναδέκτην τοῦ φορτίου, καὶ δὲν τὸ μεταβιβάζει εὐθύς, ἄκραν ἐμπιστοσύνην ἔχει εἰς τοὺς ἰδίους ὤμους ἂν δὲν εἶνε ἀνόητος. Ταῦτα ἐφρόνει ὁ Κώστας Μαντᾶς, ὁ πατὴρ τῆς Βασίλως, τὴν ὁποίαν ἐτόλμησε πονηρὸν γραΐδιον ν' ἀποτολμήσῃ μίαν ἡμέραν ὅπως ῥίψῃ αὐτὴν εἰς τὰς χεῖρας Τούρκου, ὅστις τὴν ἤθελε νὰ τὴν ἔχῃ εἰς τὸ χαρέμι του.

Ἐν τούτοις ἡ Βασίλω δὲν ἤθελε πιστεύσει τοὺς λόγους της, διότι ἡ γραῖα Κυπαρισσοῦ εἶχεν ἀνέκαθεν κακὴν φήμην εἰς τὸ χωρίον. Ἀλλὰ

'Αριθ. 511 — Λεπτὰ εἴκοσι πέντε.

ΕΤΟΣ Ι'.

ΕΣΤΙΑ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ ΚΑΤΑ ΚΥΡΙΑΚΗΝ

Τόμος εἰκοστός. | Συνδρομὴ ἐτησία: Ἐν Ἑλλάδι φρ. 12, ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ φρ. 20 — Αἱ συνδρομαὶ ἄρχονται ἀπὸ 1 Ἰανουαρ. ἑκάστ. ἔτους καὶ εἶνε ἐτήσιαι. — Γραφεῖον Διευθ. Ὁδὸς Σταδίου 32. | 13 Ὀκτωβρίου 1885

ΑΠΟ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΝ

Ἐπιστολαὶ πρὸς φίλον.

Ε'.

Ἀγρίνιον, 23 Ἀπριλίου.

Εἰς τὸ περὶ Ἀκαρνανίας σύγγραμμά του ὁ κ. Heuzey, καίτοι περὶ ἀρχαιολογίας ἰδίως πραγματευόμενος, περιγράφει ὅμως μὲ πολλὴν καὶ χάριν καὶ ἀκρίβειαν τὴν φύσιν καὶ τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς μεγαλοπρεποῦς καὶ ἀγρίας ταύτης χώρας. Αἱ περιγραφαί του μοῦ ἦλθον συχνάκις εἰς τὴν μνήμην καὶ προχθὲς ὅτε παρέπλεα τοὺς κόλπους καὶ τὰ ἀκρωτήριά της, ἀλλ' ἔτι περισσότερον σήμερον, ὅτε διηρχόμην τὰ ἐνδότερά της. Ἐν τούτοις (συγχώρησόν μου τὴν ἐπανάληψιν, ἀλλ' ὁμολογῶ ὅτι ἀρέσκομαι ἐπαναλαμβάνων τοῦτο), ἀπὸ τὸ 1856, ὅτε ὁ κ. Heuzey περιῆλθε τὴν Ἀκαρνανίαν, τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ἐνταῦθα διττῶς. Πρῶτον, δὲν λυμαίνεται πλέον τὴν χώραν ἡ ληστεία, καὶ δεύτερον δύναταί τις νὰ τὴν διέλθῃ σήμερον ἐφ' ἁμάξης. Οὕτω ἤλθομεν ἡμεῖς ἐντὸς τεσσάρων ὡρῶν ἀπὸ Καρβασαρᾶν εἰς Ἀγρίνιον.

Γράφω *Ἀγρίνιον* ἀφοῦ τὸ ἐθέσπισαν οὕτω, ἀλλὰ τὸ γράφω ὑπὸ διαμαρτύρησιν. Προκρίνω τὸ ὄνομα Βραχῶρι, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἡ πόλις αὕτη εἶναι εἰσέτι γνωστὴ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα· τοῦτο εἶναι ἡ τῆς κοινῆς καὶ καθημερινῆς χρήσεως, τὸ ἄλλο ἡ ἑορτάσιμος οὕτως εἰπεῖν ὀνομασία, ἡ διὰ τὰς Κυριακάς.

Χάρις εἰς τὴν σχολαστικότητα ἥτις ἐπεκράτησε κατὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου, πολλαὶ ὀνομασίαι μετεβλήθησαν τοιουτοτρόπως. Ἠθέλησαν νὰ ἀναστήσωσι τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα δίδοντες εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία μας τὰ ἀρχαῖα ὀνόματά των, ὅπου νέαι ὀνομασίαι τὰ ἀντικατέστησαν. Ἐλησμόνησαν ὅμως ὅτι τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν διεδέχθη νεωτέρα ἱστορία, ἥτις ἀφῆκε καὶ αὕτη τὰ ἴχνη της εἰς τὴν πατρίδα μας, ἴχνη ἅτινα δὲν ἔχομεν τὸ δικαίωμα ν' ἀποσβέσωμεν. Ἠδυνάμεθα δὲ νὰ σεβασθῶμεν τὰ διὰ μακρᾶς παραδόσεως καθιερωθέντα νέα ὀνόματα, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ φανῶμεν ἀσεβεῖς πρὸς τοὺς ἐνδόξους προγόνους μας. Ἀπ' ἐναντίας, ἀδικοῦμεν τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα ὅσῳ καὶ τὴν νεωτέραν ἱστορίαν διὰ τῆς συγχύσεως τὴν ὁποίαν ἐπιφέρουν ἐνίοτε τοιοῦτοι ἀναχρονισμοὶ καὶ τοιαῦται ἀναβαπτίσεις. Οὕτω περὶ Ἀγρινίου, εἶναι μήπως βέβαιον ὅτι τὸ Βραχῶρι κατέχει τὴν τοποθεσίαν τῆς ἀρχαίας πόλεως; Οὐδαμῶς! Οἱ ἀρχαιολόγοι ἀνευρίσκουν τὰ ἴχνη της εἰς ἀπόστασιν τινὰ τοῦ Βραχωρίου. Ἡ ἐξακρίβωσις τῆς τοποθεσίας τοῦ Ἀγρινίου ἦτο ἔργον τῶν ἀρχαιολόγων, τῶν δὲ διοργανωτῶν μας καθῆκον ἦτο, νομίζω, νὰ μὴ ἐπεμβαίνωσιν εἰς τὰ τῆς ἀρχαιολογίας καὶ νὰ διατηρήσωσι τὸ ὄνομα Βραχῶρι. Τὸ ὄνομα τοῦτο συχνάκις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐπαναστάσεως. Οἱ Βραχωρῖται ἐπανέστησαν ἐκ τῶν πρώτων καὶ ἐδίωξαν τοὺς κατέχοντας τὴν πατρίδα των Τούρκους, εὑρισκόμενοι δὲ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τοῦ ἐχθροῦ ὁπότε οὗτος κατήρχετο ἐξ Ἠπείρου εἰς τὴν Ἑλλάδα, πολλάκις ἠγωνίσθησαν πρὸς ἀναχαιτισμὸν τῆς πορείας του. Τώρα λοιπὸν ὁ ἱστορικός, ὁ μνημονεύων τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πρέπει νὰ τὰ ἐξιστορῇ ὡς διαδραματισθέντα εἰς Ἀγρίνιον καὶ ὄχι εἰς Βραχῶρι; — Σήμερον σκεπτόμεθα ὀρθότερον καὶ νομίζω ὅτι δὲν ἠθέλομεν περιπέσει εἰς παρόμοια σφάλματα ἐξ ὑπερβολικῆς ἀρχαιολατρείας, ἀλλὰ τὸ κακὸν ἔγεινεν ὡς πρὸς τὸ Βραχῶρι καὶ ἀναγκάζομαι νὰ χρονολογῶ τὰς ἐπιστολάς μου κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπισήμου γεωγραφίας μας.

Ὁ δήμαρχος τοῦ Καρβασαρᾶ (εὐτυχῶς δὲν μετεβλήθη καὶ ὁ Καρβασαρᾶς εἰς Ἄργος Ἀμφιλοχικόν) μᾶς εἶχεν ἑτοίμην τὴν παραγγελθεῖσαν ἅμαξαν, ὥστε δὲν ἐχρονοτριβήσαμεν ἐκεῖ, μολονότι δὲν θὰ μὲ δυσηρέστει ποσῶς ἐὰν παρετείνετο ἡ διαμονή μας ἐπὶ τοσοῦτον τοὐλάχιστον, ὥστε νὰ ἐπισκεφθῶ τὰ ἐρείπια τῆς Λιμναίας, τὰ ὁποῖα ὁ κ. Heuzey περιγράφει.

Χθὲς σοῦ ἔλεγα ὅτι ἡ Πρέβεζα κερδίζει ὅταν τὴν ἐπισκεφθῇ τις μετὰ τὴν Ἄρταν. Οὕτω μετὰ τὰς δύο ἐκείνας πόλεις, ὁ μικρὸς καὶ ταπεινὸς Καρβασαρᾶς φαίνεται ὡς πρῶτος σταθμὸς πρὸς πολιτισμὸν ἀνώτερον. Βλέπει τις ἐνταῦθα ὁδοὺς

εὐθείας, τινὲς μάλιστα τῶν ὁποίων ἔχουν ἀπὸ τοῦδε τὴν ζώνην τοῦ μέλλοντος πεζοδρομίου των, —διαβλέπεις ὅτι ὑπάρχει που κυβέρνησις, εἰς δὲ τὴν πόλιν αὐτὴν δημοτικὴ ἀρχή, καὶ ὅτι ἀμφότεραι μεριμνοῦν ὅπως δήποτε περὶ τῆς εὐημερίας τῶν κατοίκων. Ἀληθῶς, ταῦτα μόλις θὰ τὰ ἴδῃς ἐρχόμενος ἄλλοθεν, ἀλλ' ὅταν ἔρχεσαι ἀπὸ Τουρκικὰς πόλεις τὰ βλέπεις ἕως καὶ εἰς τὸν Καρβασαρᾶν.

Ἡ πρόθυμος φιλοφροσύνη τῶν κατοίκων μαρτυρεῖ τὴν φιλοξενίαν των ἀλλὰ καὶ συνάμα τὴν σπάνιν τῶν περιηγητῶν. Ὁ πράκτωρ τῆς ἀτμοπλοϊκῆς ἑταιρίας μᾶς προσκαλεῖ μετ' εὐγενοῦς ἐπιμονῆς ν' ἀναβῶμεν εἰς τὴν οἰκίαν του, ὅπου ἡ σύζυγος καὶ ἡ θυγάτηρ μᾶς προσφέρουν τὸ γλυκὸν συνοδευόμενον μὲ ἐγκάρδια «Καλῶς ὡρίσατε». Μόλις ἀναχωροῦμεν ἐκεῖθεν πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ δημάρχου, καὶ ἰδοὺ ὁ δήμαρχος ἐρχόμενος εἰς προϋπάντησίν μας. Τὸν ἀκολουθοῦμεν εἰς τὴν οἰκίαν του, εὑρίσκομεν δ' ἐκεῖ ὅλην τὴν οἰκογένειαν συνηθροισμένην, διότι ἑορτάζει τὸ ὄνομά του σήμερον, ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἡ τράπεζα εἶναι πλήρης γλυκυσμάτων καὶ ροσολίων, τρώγομεν δὲ καὶ πίνομεν εἰς ὑγείαν τοῦ δημάρχου, καὶ ἀναχωροῦντες ἀναγκαζόμεθα νὰ δεχθῶμεν γλυκύσματα καὶ διὰ τὸν δρόμον.

Εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ δημάρχου καὶ εἰς τοῦ πράκτορος, καθὼς πανταχοῦ ἐν γένει εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸ ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ἐκλείπουν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰ Ἀνατολικὰ ἔθιμα ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν. Τὸν Τουρκικὸν σοφᾶν διαδέχεται ὁ κομψότερος ἀλλ' ὄχι καὶ ἀναπαυτικώτερος καναπές, τὰ χαμηλὰ σκαμνία ἡ ψαθίνη καθέκλα καὶ ἡ πολυθρόνα, ἀναπόφευκτος δὲ κατ' ἐξοχὴν εἶναι ἡ *κονσόλα* καὶ ἄνωθεν αὐτῆς ὁ καθρέπτης. Δὲν δύναμαι νὰ ἐγγυηθῶ ὅτι καὶ οἱ κοιτῶνες ἐξευρωπαΐσθησαν ὅσον ἡ αἴθουσα τῆς ὑποδοχῆς, ἀλλὰ θὰ γείνῃ καὶ τοῦτο, ἐὰν εἰσέτι δὲν ἔγεινε. Ἡ μεταβολὴ ἀρχίζει ἐκ τῶν πρὸς τὸ θεαθῆναι, μέχρις οὗ εἰσδύσῃ καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα. Τὸ δὲ πρᾶγμα δὲν περιορίζεται εἰς μόνα τὰ ἔπιπλα, ἀλλ' εἶναι γενικὴ ἡ τάσις πρὸς παραίτησιν τῶν ἀρχαίων συνηθειῶν. Οὕτω καὶ περὶ τὴν ἐνδυμασίαν, ὁ δήμαρχος τοῦ Καρβασαρᾶ μένει ἔτι πιστὸς εἰς τὴν φουστανέλαν, ἀλλ' ὅμως ἐφραγκοφόρεσε τὸν μικρόν του υἱόν.

Εἶναι ἆρά γε καλὸν τοῦτο ἢ κακόν; Νομίζω ὅτι εἶναι καὶ καλὸν καὶ κακὸν ταυτοχρόνως, διότι παραδεχόμενοι πολιτισμόν, ὅστις, ναὶ μέν, ἐπιστρέφει εἰς τὴν πρώτην κοιτίδα του ἀλλ' ἐπανέρχεται ὁπωσδήποτε μακρόθεν,—κινδυνεύομεν ἐνίοτε ν' ἀρχίσωμεν ἰδιοποιούμενοι τὰ χειρότερά του. Ἐὰν ἐγνώριζες ὑπὸ ὁποίαν φάσιν ὁ πολιτισμὸς οὗτος ἐμφανίζεται ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὰς ἐπαρχιακὰς πόλεις μας! Νὰ σοῦ τὸ εἴπω;— Ὑπὸ τὴν τῶν Ὠδικῶν Καφενείων!

Σήμερον τὸ πρωὶ μοῦ διηγοῦντο ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου ὁποίαν ἀναστάτωσιν ἔφερεν ἐνταῦθα ἡ παρουσία τοῦ προσωπικοῦ τῶν καφενείων τούτων. Εἶναι ὡς ἄλλη εἰσβολὴ ἀκρίδων! Αἱ ἀποτελοῦσαι τοὺς θιάσους ἔρχονται ἐκ Γερμανίας καὶ Ἰταλίας, ἀλλὰ πρὸς ἔνδειξιν τῆς Γαλλικῆς τοῦ πράγματος ἐφευρέσεως διατηρεῖται ἡ Γαλλικὴ ὀνομασία του, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι, ἐπειδὴ δὲν προφέρομεν εὐκόλως τὸ *ch*, μετετράπη τὸ Café chantant εἰς *Καφὲ—Σαντάν*. Φαίνεται ὅτι αἱ ἐκ Γερμανίας σειρῆνες ἐκμεταλλεύονται ἐπιδεξιώτερον τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ ἀκροατηρίου των, χρηματολογοῦσαι ἄνευ ἀνταλλαγῆς, ἐνῷ αἱ Ἰταλίδες λέγονται γενναιότεραι. Ἀλλὰ καὶ αἱ μὲν καὶ αἱ δὲ διετάραξαν τὴν ἡσυχίαν τῶν ἐπαρχιῶν μας, ὅπου τὰ ἤθη διετηροῦντο χρηστὰ καὶ αὐστηρά, εἰς βαθμὸν ὥστε κατήντησαν ὁ τρόμος τῶν γυναικῶν μας καὶ τῶν γερόντων Εἰς Καρβασαρᾶν αἱ ἀντιζηλίαι τῶν φοιτώντων εἰς τὰ καφενεῖα ταῦτα ἀπέληξαν ἐσχάτως εἰς ρήξεις, αἵτινες ἐπροκάλεσαν τὴν ἐπέμβασιν στρατιωτικῆς δυνάμεως. Ἐντούτοις, καθ' ἃ μ' ἐβεβαίωσεν ὁ διηγούμενος ταῦτα συνεπιβάτης, — τὸν πιστεύω δὲ τόσῳ μᾶλλον, καθόσον ἔφερε καὶ αὐτὸς εὐρωπαϊκὴν ἐνδυμασίαν,—μόνη ἡ φραγκοφορεμένη νεολαία τοῦ Καρβασαρᾶ ἀνεμίχθη εἰς τὰς ἐνθουσιώδεις ἐκείνας ἐπιδείξεις, οἱ δὲ φουστανελοφόροι ἔβλεπον μακρόθεν τὰ γινόμενα. Διατηρήσαντες οὗτοι τὸ ἐθνικὸν ἔνδυμα, ἔμειναν πιστότεροι εἰς τὰ πατριαρχικὰ ἤθη τῆς πατρίδος. Ὑποθέτω ὅτι δὲν τοὺς ἔλειπεν ἡ ὄρεξις, ἀλλ' ὑπερενίκησεν ἡ φιλοτιμία. Τὸ ράσον ἀποτελεῖ, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, τὸν καλόγηρον, ὅ,τι καὶ ἂν λέγῃ περὶ τοῦ ἐναντίου ἡ Γαλλικὴ παροιμία.

Ἀλλὰ μὴ μ' ἐκλάβῃς ὡς ὀπισθοδρομικόν. Ὄχι. Εἶμαι κ' ἐγὼ ὑπὲρ τῆς προόδου, δὲν μὲ φοβίζουν δὲ ταῦτα ὑπὲρ τὸ δέον. Τὰ θεωρῶ ὡς ἕνα τῶν τρόπων δι' ὧν ἐξαγοράζομεν τὰ μέλλοντα ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, πιστεύω δὲ ὅτι τὸ κακὸν εἶναι παροδικόν, ὅτι θὰ διέλθωμεν τὴν περίοδον τῆς κρίσεως μέχρις οὗ ἐξαντληθῇ ἡ ἀσθένεια καὶ ἐπέλθῃ ἀφ' ἑαυτῆς ἡ θεραπεία. Πρὸ τριάκοντα περίπου ἐτῶν ἡ Γαλλία μᾶς ἐκήρυττε παρ' ὀλίγον τὸν πόλεμον χάριν σχοινοβατρίας πρὸς τὴν ὁποίαν ἐπέδειξαν αἰσθήματα ἀκατασχέτου λατρείας μέλη τινὰ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ συρφετοῦ. Τὸ ζήτημα εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ θεατρώνου Soulié. Ἔκτοτε μᾶς ἦλθον τοσαῦται ἐκπολιτίστριαι τοῦ εἴδους τούτου, ὥστε ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν νεοφύτων ἠμβλύνθη, οὐδὲ ὑπάρχει πλέον φόβος μὴ μᾶς ἐκθέσωσιν ὁρμητικοὶ Ἀθηναῖοι εἰς τὸν κίνδυνον νέου πολέμου χάριν τοι-

ούτων Ἑλενῶν. Θὰ τὰς συνειθίσωσι καὶ εἰς Καρβασαρᾶν.

Ἐντούτοις ὁμολογῶ ὅτι εὐχαριστοῦμαι βλέπων τὴν φουστανέλαν ἐπικρατοῦσαν εἰσέτι εἰς τὰ μέρη ταῦτα. Τὴν ἐχόρτασα σήμερον, ὄχι καθ' ὁδόν, —διότι μεταξὺ Καρβασαρᾶ καὶ Ἀγρινίου μόλις συνηντήσαμεν καθ' ὅλον τὸ διάστημα δέκα ἢ δώδεκα ἀνθρώπους, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν μικρῶν καλυβῶν, δῆθεν καφενείων, ὅπου εὑρίσκει τις νερὸν διὰ τὰ ζῶα καὶ ρακὶ διὰ τοὺς ὁδοιπόρους, ἀλλ' ὄχι καὶ ἄλλο τίποτε·—ἐνταῦθα ὅμως, εἰς Ἀγρίνιον, οἱ κάτοικοι ἦσαν εἰς κίνησιν σήμερον ἕνεκα τῆς ἑορτῆς, αἱ ὁδοὶ πλήρεις, τὸ δὲ πλῆθος συνεπυκνοῦτο εἰς τὴν κεντρικὴν τῆς πόλεως πλατεῖαν, καὶ παρεκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, πανταχοῦ ἡ φουστανέλα. Ἔβλεπες ἕνα σωρὸν κατάλευκον, καὶ ἄνωθεν, ὡς παπαρούνας ἐπὶ χιόνος, τὴν ἐρυθρὰν γραμμὴν τῶν φεσίων, — θέαμα γραφικώτερον ἢ τὰς μελανείμονας συναθροίσεις τῶν Εὐρωπαϊκῶν πόλεων.

Ἅμα διέλθῃς τὴν μεγάλην κεντρικὴν ὁδὸν τοῦ Καρβασαρᾶ (δὲν ἀπαιτεῖται δὲ πολλὴ ὥρα πρὸς τοῦτο), καὶ τοὺς παρὰ τὴν πόλιν ἀγρούς, εὑρίσκεσαι διὰ μιᾶς ἐντὸς χώρας ἐρήμου καὶ ἀγρίας. Τὰ τρία ἢ τέσσαρα μικρὰ χωρία, ἅτινα καὶ μόνα καθ' ὅλον τοῦ δρόμου τὸ διάστημα βλέπεις μακρόθεν ἐπὶ ἀπεχόντων ὑψωμάτων ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ, ἐπαυξάνουν ἀντὶ τοῦ νὰ ἐλαττώσωσι τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἐρημίας. Οἱ σκύλοι σὲ ὑποδέχονται ἐνταῦθα μὲ ὑλακὰς θηριωδεστέρας τοῦ συνήθους, ἡ δὲ ἀγριότης των ὑποδεικνύει ὅτι καὶ οἱ σκύλοι καὶ οἱ κύριοί των δὲν συνείθισαν εἰσέτι νὰ βλέπωσι ξένους πλησίον τῶν κατοικιῶν των. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὁδὸς αὐτὴ ἐπιμαρτυρεῖ τοῦτο· πολλαχοῦ τὴν καλύπτει τὸ χόρτον, μόλις δὲ μένει εἰς τὸ μέσον λωρὶς κενὴ διὰ τὴν διάβασιν τῶν τροχῶν. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἐχαράχθη ἐν βίᾳ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν διὰ τὴν στρατιωτικὴν κατάληψιν τῶν νέων ἐπαρχιῶν, ἠλπίζετο δὲ τότε ὅτι θὰ παρεκταθῇ μέχρις Ἰωαννίνων. Πληροφοροῦμαι ὅτι πρόκειται ἤδη νὰ ἐπισκευασθῇ καὶ νὰ συνενωθῇ μετὰ τῆς ἀπὸ Μενίδι εἰς Ἄρταν ὁδοῦ.

Ὁ δρόμος διέρχεται τὴν μακρὰν κοιλάδα, ἥτις χωρίζει τὰ ὄρη τοῦ Ξηρομέρου ἀπὸ τὰ τοῦ Βάλτου, μέχρις οὗ εὐρυνομένη σχηματίζει τὴν πεδιάδα τῆς Τριχωνίας, τὴν ὁποίαν διαβρέχει ὁ Ἀχελῷος. Ὁ ποταμὸς φαίνεται μόνον ἀφοῦ πλησιάσῃς εἰς τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως Στράτου, ἀλλ' ἅμα διέλθῃς τὸ στενὸν τοῦ Καρβασαρᾶ καὶ τὸ ἐπέκεινα δάσος δρυῶν, βλέπεις, πρὸς τὰ δεξιά, τὴν λίμνην τῆς Ἀμπρακίας, ἥτις ἐκτεινομένη κατὰ μῆκος φαίνεται μακρόθεν ὡς πλατὺς ποταμός. Εἰς τὰ κυανᾶ νερά της κατοπτρίζεται τὸ πέραν αὐτῆς ὑψηλόν, κατάφυτον ὄρος. Βλέπων τὰ πυκνὰ δάση του, φαντάζεσαι κάπρους καὶ ἐλάφους καὶ τὰ ὑπὸ τὴν σκιὰν κλέφτικα λημέρια τῆς δημοτικῆς μας ποιήσεως.

Ἡ ἀφθονία τῶν δένδρων καὶ τῶν νερῶν εὐφραίνει ἐνταῦθα τὸν ὀφθαλμόν, ὕστερον μάλιστα ἀπὸ τὰ ὡραῖα μὲν ἀλλὰ γυμνὰ ὄρη τῆς ξηρᾶς Ἀττικῆς.—Μακρότερα, πρὸς τὰ δεξιὰ πάντοτε, ἀκτινοβολεῖ ὑπὸ τὴν λάμψιν τοῦ ἡλίου ἡ μικρὰ στρογγύλη λίμνη τοῦ Ὀζεροῦ, εἰς τοὺς πρόποδας βουνῶν ἐξ ἴσου πολυδένδρων.

Ἀριστερόθεν τὰ ὄρη εἶναι ἀπόκρημνα, γυμνὰ καὶ ἄγρια, τὰ δὲ πετρώδη πλευρά των ἔχουν ἐνίοτε σχήματα τόσῳ παράδοξα, τόσῳ λαξευθέντα ἀπὸ τοὺς ἀνέμους καὶ τὰς καταιγίδας, ὥστε δὲν ἠξεύρεις μακρόθεν ἐὰν βλέπεις βράχους ἢ φαντασιώδη ἐρείπια μυθικῶν τειχῶν. Ἡ ὁδὸς παρακολουθεῖ τοὺς πρόποδας τῶν βουνῶν τούτων. Ποῦ καὶ ποῦ τὰ πλευρά των ἀποκλίνοντα ἡμικυκλικῶς περικλείουν κοίλωμα καλλιεργημένον, εἰς δὲ τὸ βάθος τοῦ ἀγροῦ ὑπάρχει μικρὰ καλύβη ἀχυροσκεπής, ὅπου ὁ σκληροδίαιτος γεωργὸς διανυκτερεύει κατὰ τὰς ὥρας τῆς σπορᾶς ἢ τοῦ θέρους.

Μὴ περιμένης λεπτομερεῖς περιγραφὰς τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας πόλεως Στράτου. Σὲ παραπέμπω εἰς τὸ βιβλίον τοῦ κ. Heuzey. Παρεκτὸς τῆς ἀναμνήσεως τῶν περιγραφῶν του, ἐπαυξάνουν αἱ σημεριναί μου ἐντυπώσεις τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ ἐπισκεφθῶ ἄλλοτε λεπτομερέστερον τὴν Ἀκαρνανίαν. Ἔχει τις πολλὰ νὰ ἴδῃ ἐνταῦθα, τὰ δὲ πολυάριθμα λείψανα τῆς ἀρχαιότητος εἶναι αὐτὰ καὶ μόνα ἄξια διαμονῆς μακρᾶς εἰς τὰ ἀπόκεντρα ταῦτα μέρη. Περὶ τῶν μνημείων τούτων οὐδεμία ἐλήφθη φροντὶς ἀφότου ὁ κ. Heuzey ἐπεσκέφθη τὴν Ἀκαρνανίαν, ἀλλὰ μὴ μεμφώμεθα διὰ τοῦτο τὴν ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρίαν, ἥτις ἐξετέλεσεν εἰς τὸ ἀναμεταξὺ πολλὰς ἀξιολόγους ἐργασίας εἰς ἄλλα προσιτώτερα μέρη. Δὲν γίνονται τὰ πάντα διὰ μιᾶς, θὰ ἔλθῃ καὶ τῆς Ἀκαρνανίας ἡ σειρά, πρέπει δέ, καθὼς ἔλεγεν ὁ Beulé, νὰ ἐπιφυλάξωμεν καὶ δι' ἐπερχομένας γενεὰς τὴν εὐχαρίστησιν ἀρχαιολογικῶν ἀνακαλύψεων. Ἀλλ' ἡ πλουσία γῆ τῆς Ἑλλάδος θὰ παρέξῃ εἰς πολλὰς εἰσέτι γενεὰς τοιαύτας εὐχαριστήσεις.

Τὰ τείχη τῆς Στράτου καταβαίνουν μέχρι τῶν ὄχθων τοῦ Ἀχελῴου, ἡ δὲ νέα ὁδὸς διασχίζουσα αὐτὰ διέρχεται τὸ παρὰ τὸν ποταμὸν μέρος τοῦ περιβόλου της. Εἰς ὀλίγην ἐκεῖθεν ἀπόστασιν ἡ ὁδὸς διαπερᾷ τὸν Ἀχελῷον καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν Αἰτωλίαν. Παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ βόσκουν ποίμνια πολυάριθμα ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν ὁλοκλήρου οἰκογενείας ποιμένων καὶ μανδροσκύλων ὑπὲρ τὸ δέον ἀγρύπνων. Παρέκει δὲ δύο ποιμενίδες, γονατισταὶ ἐπὶ πετρῶν κοπανίζουν τὰ λινά των εἰς τοῦ Ἀχελῴου τὰ νερά.

Ἄλλοτε γέφυρα δὲν ὑπῆρχε, ἡ δὲ διάβασις τοῦ ποταμοῦ ἦτο δύσκολος, ἰδίως ἐν καιρῷ χειμῶνος, ὁπότε ὁ Ἀχελῷος καταβαίνει ἀπὸ τὰ βουνὰ ἐξωγκωμένος καὶ μανιώδης. Αἱ φάραγγες τὰς ὁποίας διατρέχει εὐρύνονται ἐνταῦθα, τὰ δὲ ὁρμητικὰ νερά του εὑρίσκοντα εὐρυχωρίαν μεγαλειτέραν τρέχουν διαιρούμενα ἐντὸς τῆς πλατείας κοίτης των. Ἐδῶ τὰ χωρίζει νησίδιον χλοερὸν ἢ ἄμμος ἐπισωρευθεῖσα πέριξ ὀγκώδους πέτρας, παρέκει συνενοῦνται πάλιν, καὶ μετ' ὀλίγον ἐκ νέου χωρίζονται.

Ἐπὶ τοιούτων τῆς κοίτης ἐξοχῶν ἐθεμελιώθησαν ὑψηλὰ ὑποστηλώματα, βαστάζοντα τὴν ξυλίνην γέφυραν, ἥτις ἐκτίσθη πρὸ τριῶν ἢ τεσσάρων ἐτῶν, ὁπότε καὶ ἡ ὁδὸς ἐχαράχθη. Ἀλλ' ἡ οἰκοδομὴ δὲν φαίνεται πολὺ στερεά, οὔτε προμηνύεται μεγάλη ἡ διάρκειά της. Ὁ ἁμαξηλάτης μᾶς προσεκάλεσε νὰ καταβῶμεν τῆς ἁμάξης πρὸς ἐλάττωσιν τοῦ βάρους της, εἰς δύο μάλιστα ὕποπτα μέρη ἔλυσε καὶ τοὺς ἵππους, τὴν δὲ ἅμαξαν ἔσυρεν αὐτὸς βραδέως καὶ μετὰ προσοχῆς, διὰ νὰ μὴ ὑποβάλῃ εἰς δοκιμασίαν μεγάλην τὴν στερεότητα τῆς γεφύρας. Κατὰ τὸν παρελθόντα χειμῶνα ἡ ὁρμὴ τοῦ ποταμοῦ ἐπέφερε καταστροφὴν εἰς τὰ δύο ἐκεῖνα σημεῖα τῆς γεφύρας. Ἐγένετο ἐπισκευή τις ἀλλ' ὄχι πολὺ ἀσφαλής, τοῦτο δὲ πρὸς ἀποφυγὴν περιττῆς δαπάνης, καθόσον πρόκειται νὰ κτισθῇ νέα λιθίνη γέφυρα ἐκεῖ πλησίον.

Ἐννοεῖς ἐκ τούτων ὅτι δόσις ἀνησυχίας παρακολουθεῖ τὸν ἐπὶ τῆς μακρᾶς καὶ ὑψηλῆς ξυλίνης γεφύρας περίπατον. Ἀλλὰ λησμονεῖς τὸν κίνδυνον ἐνώπιον τῆς μεγαλοπρεποῦς ἐκεῖθεν θέας. Ἐξ ἑνὸς ἡ φάραγξ, βαθμηδὸν στενουμένη, κλείεται ἐπὶ τέλους διὰ τῆς στροφῆς τῶν βουνῶν. Αἱ κλιτύες της ἑκατέρωθεν καλύπτονται ὑπὸ δένδρων καὶ θάμνων, ἀναμεταξὺ δ' αὐτῶν ῥέει ὁ ποταμός, καὶ τὰ ἀκράτητα νερά του συντρίβονται μὲ πάταγον διαρκῆ ἐπὶ τῶν προσκομμάτων τὰ ὁποῖα ἐμποδίζουν τὸν δρόμον του. Ἐκ τοῦ ἄλλου μέρους ἡ πεδιὰς ἁπλοῦται πλατυνομένη, μακρὰν δὲ φαίνονται τὰ περικλείοντα αὐτὴν ὑψηλὰ ὄρη.

Μετὰ τὴν Αἰτωλικὴν ἄκραν τῆς γεφύρας ἡ ὁδὸς ἀνέρχεται ἐπὶ λόφου, ὄπισθεν τοῦ ὁποίου ἀρχίζει ἡ πεδιὰς τοῦ Ἀγρινίου. Ἐνταῦθα ἡ καλλιέργεια γίνεται πυκνοτέρα, ἡ ἐξοχὴ δὲν εἶναι πλέον ἔρημος, ἡ ὁδὸς συντηρεῖται μετὰ πλειοτέρας ἐπιμελείας, αἰσθάνεσαι δὲ ὅτι πλησιάζεις εἰς κέντρον πληθυσμοῦ καὶ ἐργασίας.

Τὸ Ἀγρίνιον εἶναι μικρὰ εἰσέτι πόλις περιέχουσα ἓξ περίπου χιλιάδας κατοίκους, ἀλλ' εὑρίσκεται εἰς πρόοδον, ὀφείλει δὲ κατ' ἐξοχὴν τὴν ἀνάπτυξίν της εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ καπνοῦ. Καθὼς δὲ πανταχόθεν πληροφοροῦμαι εἶχε πρὸς τούτοις τὴν τύχην ν' ἀποκτήσῃ δήμαρχον ἀξιόλογον, ἐκ δευτέρου ἐκλεχθέντα ἐπὶ νέαν τετραετίαν, πρᾶγμα ὄχι πολὺ σύνηθες παρ' ἡμῖν. Τόσῳ τὸ καλλίτερον διὰ τὸ Ἀγρίνιον! Ὁ λαὸς ἐν Ἑλλάδι δὲν στερεῖται νοημοσύνης καὶ προθύμως ὑποβάλλεται εἰς θυσίας χάριν τῆς προόδου, τῆς ὁποίας ἐννοεῖ τὴν χρησιμότητα καὶ ἐκτιμᾷ τὰ ἀγαθά, ἀλλ' ἔχει ἀνάγκην καταλλήλου διευθύνσεως, δὲν τὴν εὑρίσκει δὲ πάντοτε. Ἐὰν ὑπῆρχον πανταχοῦ δήμαρχοι εὐφυεῖς καὶ δραστήριοι, ὁποῖον μοῦ περιγράφουν τὸν τοῦ Ἀγρινίου, ἐὰν ἐξελέγοντο, διωρίζοντο καὶ προπάντων διετηροῦντο ὡς ἔπαρχοι καὶ νομάρχαι ἄνθρωποι ἔχοντες τὰς γνώσεις, τὴν θέλησιν καὶ τὴν δύναμιν ὅπως φανῶσιν ἀληθῶς ἄξιοι τῆς ἀποστολῆς των, τότε ἡ πρόοδος θὰ ἦτο ταχυτέρα ἔτι καὶ γενικωτέρα καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ὤθησις περιμένεται ἄνωθεν. Διὰ τοῦτο εἶναι λυπηρὸν ὅτι οἱ ὑπουργοὶ καὶ οἱ βουλευταὶ ἐν γένει ἐπισκέπτονται σπανίως τὰς ἐπαρχίας, παρεκτὸς ὅτε πρόκειται περὶ ἐκλογῶν, εὐχῆς δ' ἔργον θὰ ἦτο ἐὰν καὶ ὁ Βασιλεὺς περιήρχετο συχνότερον τὸ κράτος του. Πανταχοῦ εἶναι ἐπιθυμητὴ ἡ παρουσία του, ἥτις θὰ ἐχρησίμευε καὶ εἰς τοὺς διοικοῦντας καὶ εἰς τοὺς διοικουμένους ὡς κέντρον πρὸς νέους ἀγῶνας.

Τὴν ἑσπέραν ἐπεσκέφθημεν οἰκογένειαν ἐκ τῶν ἐγκρίτων τοῦ Ἀγρινίου. Ἐπεθύμουν νὰ λάβω πληροφορίας περὶ διαφόρων ἐνταῦθα ἀντικειμένων, ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωσα, διότι ἡ ὁμιλία ἐστρέφετο πάντοτε περὶ τὰ πολιτικά, δηλαδὴ τὰ προσωπικά. Τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας διαιροῦνται εἰς ὑπουργικοὺς καὶ ἀντιπολιτευομένους, ὥστε ἡ συζήτησις ἐλάμβανε ζωηρὸν χαρακτῆρα χάρις εἰς τὴν ὑπάρχουσαν ἐμφύλιον διάστασιν. Αἱ κυρίαι ἦσαν ὑπὲρ τοῦ ὑπουργείου, τοῦτο δὲ ἀναντιρρήτως ἔχει μεγάλην ἠθικὴν βαρύτητα καὶ σημασίαν, ἀλλὰ νομίζω ὅτι δὲν ἀδικῶ τὸν κ. Τρικούπην ὑποθέτων ὅτι, ἐνόσῳ αἱ γυναῖκες δὲν ἔχουν δικαίωμα ψήφου, θὰ ἐπρόκρινε τοῦ μὴ ὡραίου φύλου τὴν ὑποστήριξιν. Ἐξ ὅσων βλέπω καὶ ἀκούω, ὁ νέος ἐπὶ τοῦ καπνοῦ φόρος δὲν συνετέλεσεν εἰς αὔξησιν τῆς δημοτικότητός του μεταξὺ τῶν καλλιεργητῶν καὶ ἐμπόρων τοῦ καπνοῦ. Ἄλλως δὲ εὑρέθη, ὡς φαίνεται, ἐνταῦθα ὁ τρόπος ὥστε νὰ μὴ πλουτισθῇ ὑπερβαλλόντως τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐκ τοῦ προϊόντος τοῦ φόρου τούτου. Μετὰ πολλῆς δυσκολίας ἠδυνήθην νὰ προμηθευθῶ μικρὰν ποσότητα ἐκ τοῦ ἀξιολόγου ἐνταῦθα καπνοῦ, μοῦ λέγουν δὲ ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου τὰ καπνοπωλεῖα μετετράπησαν εἰς γαλακτοπωλεῖα, χωρὶς νὰ πάθωσιν ἕνεκα τούτου ἔλλειψιν καπνοῦ οἱ ἐγχώριοι καπνισταί. Πῶς καὶ ποῦ ὅμως τὸν προμηθεύονται; Ἰδοὺ τὸ μυστήριον. Τοῦτο μόνον δύναμαι νὰ βεβαιώσω, ὅτι δὲν καπνίζουν ἐκ τοῦ φορολογημένου. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἔχει

τὰς δυσκολίας της ἡ ἐπιβολὴ νέας φορολογίας.

Οἱ ἐνταῦθα φίλοι ἤθελον, κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν συνήθειαν, νὰ μᾶς φιλοξενήσωσιν, ἀλλ' ἐπροτιμήσαμεν νὰ μείνωμεν εἰς τὸ μικρὸν «Ξενοδοχεῖον τοῦ ὕπνου», ὅπου ἀπεθέσαμεν τὰ πράγματά μας. Τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν φέρει καὶ τὸ ἄλλο τῆς πόλεως ξενοδοχεῖον, πράγματι δὲ ἀμφοτέρων ὁ προορισμὸς περιορίζεται εἰς τὸ νὰ κοιμίζωσι τοὺς ξένους. Διὰ νὰ κοιμίσωσι δὲ ὅσῳ τὸ δυνατὸν περισσοτέρους δὲν ἐνοικιάζουν δωμάτια, ἀλλὰ κλίνας. Εὐτυχῶς εὑρέθη δι' ἡμᾶς δωμάτιον διαθέσιμον περιέχον τρεῖς μόνον κλίνας, τῶν ὁποίων ἐλάβομεν κατοχήν, ὡς νὰ εἴμεθα εἰσέτι εἰς τὸν κοινὸν ἐπὶ τῆς *Πάρου* κοιτωνίσκον μας. Αἱ σινδόνες εἶναι καθαρώταται καὶ τοῦτο εἶναι τὸ οὐσιῶδες.

Τὸ ξενοδοχεῖον τοῦ φαγητοῦ κεῖται παραπλεύρως τοῦ ὑπνωτηρίου μας, ἐδειπνήσαμεν δ' ἐκεῖ ἐξαίρετα, πλησίον τῆς ἑστίας ὅπου ἔβραζε τὸ πιλάφι μας, ὑπηρετούμενοι ἀπὸ τὸν φουστανελοφόρον μάγειρον. Εὑρισκόμεθα ἐνταῦθα ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος γνησίας καὶ ἀδόλου. Δὲν ἔχομεν καθὼς εἰς Ἀθήνας Γαλλικοὺς δῆθεν καταλόγους φαγητῶν, οὔτε ὑπηρέτας φέροντας λευκὸν δῆθεν λαιμοδέτην.

Σοῦ γράφω ἐκ τοῦ ξενοδοχείου, ἐπὶ τραπέζης εἰς ἄλλας χρήσεις προωρισμένης, οὐχὶ ἐντὸς τοῦ δωματίου μας ὅπου κοιμῶνται οἱ συνοδοιπόροι μου, ἀλλ' εἰς τὸν διάδρομον ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου εἶναι αἱ θύραι τῶν ὑπνωτηρίων. Οὕτω δὲ μοὶ ἐδόθη, σήμερον κατὰ πρῶτον, νὰ ἴδω φουστανελοφόρους μὲ τὰ νυκτικά των. Χρεωστῶ νὰ ὁμολογήσω ὅτι φαίνονται ὡραιότεροι τὴν ἡμέραν.

[Ἕπεται συνέχεια]

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΗΛΙΟΝΗΣ

Διήγημα.

Συνέχεια· ἴδε προηγούμενον φύλλον.

Δ'

Ἡ οἰκία τοῦ Χασὰν ἐφένδη, τοῦ κατῆ τῆς Ἄρτης, ἔκειτο εἰς μίαν τῶν στενωτέρων ὁδῶν εἰς τὸ ἄκρον τῆς πόλεως. Πλησίον τῆς οἰκίας του εὑρίσκετο καὶ τὸ κυριώτερον τέμενος τῆς πόλεως, ὅπερ εἶχε λάβει, ὡς ἔλεγον, παρὰ τοῦ Ταχὴρ Μουράτη, ἁγίου ἀνδρὸς προσφιλοῦς εἰς τὸν προφήτην, τὸ προνόμιον τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ ἀσύλου. Ποὺς ἀλλοπίστου δὲν ἐπετρέπετο νὰ πατήσῃ εἰς τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον χῶρον. Πτωχὸς πλάνης ἑβραῖος, ὅστις ἐτόλμησε ποτὲ ἐξ ἀγνοίας νὰ βεβηλώσῃ τὸν ἱερὸν περίβολον, ἀπηγχονίσθη ἄκριτος εἰς τὸν πυλῶνα τοῦ φρουρίου.

Ἦτο περὶ δύσιν ἡλίου καὶ ἡ λιγυρὰ φωνὴ τοῦ κήρυκος τῆς πίστεως ἐτόνιζεν ἀπὸ τοῦ πτερυγίου τοῦ μιναρὲ τὰ σοβαρὰ καὶ πλήρη μελαγχολίας ἐκεῖνα ἔπη, ἅτινα οὓς ἀπίστου οὐδέποτε δύναται ἄνευ φρίκης ν' ἀκούσῃ *Λὰ-ἴλ-λὰχ-ἰλ ἀλλάχ, βὲ Μωχαμὲτ ῥεσοὺλ-ουλ-λάχ.* «Εἷς εἶναι ὁ Θεός, καὶ ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ προφήτης του».

Ἦτο παρασκευή, ἡμέρα ἑορτῆς, καθ' ἣν αἱ πέντε νενομισμέναι προσευχαὶ τελοῦνται πομπωδέστερον...

Ὅτε ἐνωτίσθη τοὺς εὐμόλπους καὶ ἠχηροὺς ἐκείνους φθόγγους ὁ Χασὰν ἐφένδης, ἀφῆκεν ἐπὶ τοῦ τάπητος τοῦ σοφᾶ τὸ βιβλίον τοῦ Σερῆ, ὅπερ νυχθημερὸν ἐμελέτα, καὶ ἐγερθεὶς περιεβλήθη τὴν μηλωτήν, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὸ προσκύνημα.

Μόλις οἱ πιστοὶ εἶχον συναχθῇ καὶ ἤρχισαν τὰς συνήθεις ἐπὶ τῆς ψιάθου γονυκλισίας, πρὸτοῦ ἀκόμη τις ἐκ τῶν δερβισῶν νὰ φθάσῃ εἰς βαθμὸν ἐνθουσιώδους παροξυσμοῦ, ὥστε νὰ ἐκβάλλῃ ἀφροὺς ἐκ τοῦ στόματος, νεαρὸς Τοῦρκος εἰσῆλθεν ὁρμητικός, καὶ τόσον ἔξαλλος ἐφαίνετο, ὥστε ἐλησμόνησε νὰ ἀφήσῃ τὰ σάνδαλα παρὰ τὸν οὐδὸν τῆς θύρας καὶ εἰσῆλθεν ὑποδεδεμένος εἰς τὸ τέμενος. Οἱ πιστοὶ ἀνέκυψαν ἔκπληκτοι, καὶ οἱ ἐνθερμότερον δεόμενοι ἀπεσπάσθησαν ἐκ τῆς εὐσεβοῦς ἐκείνης προσηλώσεως.

— Τί εἶναι; ἠκούσθη ψιθυρισμός.

— Κλέφταις! Κλέφταις ἔρχονται! ἔκραξεν ὁ ἄρτι εἰσελθών.

— Κλέφταις! ἐπανέλαβον διάφοροι φωναί.

Ἡ ἔκπληξις ὁλόκληρος δὲν εἶχεν ἐκφρασθῆ ἀκόμη. Ἀκτὶς φωτὸς δὲν εἶχεν εἰσδύσῃ εἰς τὰς διανοίας ταύτας, ὥστε νὰ κατανοήσωσι πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἔλθωσι *κλέφταις* εἰς τὴν πόλιν. Καὶ συγχρόνως εἰσῆλθεν ἀνὴρ φορῶν *λερὴν* φουστανέλλαν, κρατῶν γυμνὸν ξίφος εἰς τὴν δεξιάν, μελαψὸς τὴν χροιάν, πελώριος τὸ ἀνάστημα, ἔχων μακρὰν κόμην περὶ τοὺς ὤμους. Κατόπιν αὐτοῦ ἐφάνη δεύτερος καὶ τρίτος κλέφτης.

Οἱ μουσουλμάνοι ἔρρηξαν λυσσώδεις κραυγὰς φρίκης καὶ μίσους. Ἡ ἀγανάκτησις διὰ τὴν βεβήλωσιν, ἡ ἰδέα πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἔλθῃ ἄπιστος νὰ βεβηλώσῃ τῶν ἱερὸν χῶρον, ἔπνιγε πᾶν ἄλλο αἴσθημα.

— Ἔξω! ἔξω! ἔξω ἀπ' ἐδῶ! ἠκούσθησαν ὠρυόμεναι συμμιγεῖς κραυγαί.

Ἀλλ' ὁ ὑψηλὸς φουστανελλοφόρος πάλλων τὸ ξίφος ἐν τῇ δεξιᾷ, καὶ ἀπείργων τοὺς ἀόπλους μουσουλμάνους, ὅσοι ἐπρόλαβον ν' ἀνορθωθῶσιν, ἦλθε κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸν Χασὰν ἐφένδην καὶ τῷ εἶπε:

— Σὺ εἶσαι ὁ κατῆς τῆς Ἄρτης;

— Ἐγώ, ἀπήντησεν ἐμβρόντητος ὁ Χασάν.

— Σηκώσου, πᾶμε, τῷ εἶπεν ὁ κλέφτης.

'Αριθ. 512 — Λεπτὰ εἴκοσι πέντε.

ΕΤΟΣ Ι'.

ΕΣΤΙΑ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ ΚΑΤΑ ΚΥΡΙΑΚΗΝ

Τόμος εἰκοστός. | Συνδρομὴ ἐτησία: 'Εν 'Ελλάδι φρ. 12, ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ φρ. 20 — Αἱ συνδρομαὶ ἄρχονται ἀπὸ 1 'Ιανουαρ. ἑκάστ. ἔτους καὶ εἶνε ἐτήσιαι. — Γραφεῖον Διευθ. 'Οδὸς Σταδίου 32. | 20 'Οκτωβρίου 1885

ΑΠΟ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΝ

'Επιστολαὶ πρὸς φίλον.

ΣΤ'.

Μεσολόγγι, τῇ 24 'Απριλίου.

'Επὶ τέλους εὑρίσκομαι εἰς τὸ Μεσολόγγι!

Ἴσως ὑποθέτεις ὅτι, γράφων ἐντεῦθεν, ἔχω τὴν φαντασίαν πλήρη ἡρωϊκῶν ἀναμνήσεων, ὅτι ἀναπολῶ σκηνὰς πολέμου, ἐφόδους τῶν πολιορκητῶν, ἐξόδους τῶν πολιορκουμένων, νύκτας ἀγρύπνους εἰς τοὺς προμαχῶνας, πυροβολισμοὺς ἐν μέσῳ τοῦ σκότους, καὶ κλαγγὴν ὅπλων, καὶ ἀγρίας κραυγὰς μαχητῶν, καὶ γοεροὺς γογγυσμοὺς τῶν θνησκόντων. Ὄχι, φίλε! Ἡ νὺξ εἶναι ὡραῖα, τὰ πάντα περὶ ἐμὲ ἤρεμα, ἐπιστρέφω ἀπὸ μακρὸν παρὰ τὴν θαλασσολίμνην περίπατον, ἀντὶ δὲ βοῆς πολεμικῆς, μοῦ ἔρχονται μόνον εἰς τὸν νοῦν οἱ ἥσυχοι στίχοι τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη. Τοὺς ἐνθυμεῖσαι;

«Εἰς τὴν λίμνη ἐκυματοῦσα μιὰν ἀνέφελη νυχτιά.
Ἡ πολύπαθη καρδιά μου ἐποθοῦσε μοναξιά.
Σιγὰ 'φλοίσβιζε τὸ κῦμα 'ς τὸ μονόξυλο ἐμπρός,
τὸ πανάκι μου 'φυσοῦσε ἀεράκης στεριανός.
Δὲν ἀκούετο ἄλλος κρότος ἀπ' τὸν κρότο τῶν ψαριῶν
ὅταν ἔξαφνα πηδῶντας ἐβουτοῦσαν 'ς τὸν βυθόν.
'Εξανοίγοντο μακρόθεν τῶν ψαράδων ἡ πυραίς,
'φαίνοντο ὅλαις ἀπ' τὸ μάκρος πῶς κινοῦνται μοναχαίς,
κ' ἐσχημάτιζαν ἐμπρός μου τόξον ὅλο φωτεινό·
'σὰν τῆς θάλασσας πλανῆται 'περπατοῦσαν 'ς τὸ νερό·
'Ανεφαίνοντο σποράδην τ' ἀστερέωτα νησιά,
λὲς κ' ἐβγῆκαν ὑγρὰ τότε ἀπὸ τ' ἄβαθα νερά.
Πάμπολλα θαλασσοπούλια κουρνιασμένα ἐδῶ κ' ἐκεῖ
εἶχαν φύλακας τὰ σκότη καὶ τὰ κύματα στρωμνή.
Τὸ φεγγάρι ἀπὸ τῆς Πάργας εἶχε ἀρχίσει τὸ βουνὸ
ν' ἀναβαίνῃ ἀγάλια ἀγάλια τὸν καθάριο οὐρανὸ
κ' ἡ ἀχτῖνα του 'ς τὸ κῦμα ἐλαφρὰ νὰ κολυμβᾷ,
κι' ὁλογάλανο τὸ κῦμα νὰ τὴν βλέπῃ, νὰ γελᾷ...

Ὁ Τρικούπης ἦτο Μεσολογγίτης καὶ ἠγάπα τὴν πατρίδα του. Αἱ ὡραιότεραι σελίδες τῆς ἱστορίας του τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως εἶνε ἐκεῖναι, ἔνθα ὁ λόγος περὶ Μεσολογγίου. Ὅτε γράφει περὶ τῆς πόλεως ὅπου ἐγεννήθη, ἡ καρδία του θερμαίνεται καὶ τὸ ὕφος του ἀνυψοῦται. Ὁ πρόεδρος τῆς ἐνεστώσης κυβερνήσεως εἶναι υἱός του, κατὰ σύμπτωσιν δὲ τυχηρὰν ἐκ Μεσολογγίου ἦτο καὶ ὁ Δεληγιώργης, ὅστις πρωταγωνιστήσας ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ βασιλέως Ὄθωνος καὶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου, ἀπέθανεν εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας κατὰ τὸ 1879. Οἱ Μεσολογγῖται δικαιοῦνται νὰ ἐπαίρωνται διὰ τοὺς δύο τούτους πολιτικοὺς ἄνδρας, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα νέαν προσθέτουν εὔκλειαν εἰς τὴν ἔνδοξον πατρίδα των.

'Αλλὰ δὲν εἶχα τὴν πρόθεσιν νὰ ὁμιλήσω ἀπόψε περὶ Μεσολογγίου. Αὔριον τὰ περὶ τούτου· σήμερον ἔχω νὰ σοῦ διακοινώσω τὰς ἀπὸ 'Αγρίνιον ἕως ἐνταῦθα ἐντυπώσεις μου.

'Ενόμιζα ὅτι μετὰ τὸν 'Αμβρακικὸν κόλπον καὶ τὴν 'Ακαρνανικὴν πεδιάδα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἴδω ὡραιότερόν τι ἐν 'Ελλάδι, ἀλλ' ἠπατώμην. Μὲ ἐθάμβωσεν ἡ σημερινὴ ἀλληλουχία τοσούτων γραφικῶν τοποθεσιῶν, μὲ κατεγοήτευσεν ἡ ὡραιότης, ἡ ἀγριότης, ἡ ποικιλία, ἡ ἀντίθεσίς των! Ὁμολογῶ ὅτι ἡ φυσικὴ καλλονὴ τῶν μερῶν τούτων ὑπερέβη τὰς προσδοκίας μου, ἐννοῶ δὲ τώρα διατὶ οἱ Τοῦρκοι ἠγάπων τοσοῦτον τὸ Βραχῶρι.

Πρὸ τῆς 'Επαναστάσεως ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἡ πρωτεύουσα τοῦ Κάρλελι, ὡς ὠνομάζετο τότε ἡ Αἰτωλοακαρνανία. Πολλοὶ Τοῦρκοι πλούσιοι εἶχον ἐνταῦθα μεγαλοπρεπεῖς κατοικίας περικυκλουμένας μὲ διπλᾶ καὶ τριπλᾶ περιτειχίσματα, εἰς δὲ τὰ πέριξ τῆς πόλεως ἦσαν διεσπαρμέναι αἱ ἐπαύλεις των, ὅπου ἡ δροσερὰ σκιὰ τῶν δένδρων, τὰ διαυγῆ καὶ ἄφθονα νερά, πρὸς δὲ καὶ τὰ προσοδοφόρα κτήματα, ἀπετέλουν τὴν ζωὴν εὐάρεστον καὶ γλυκεῖαν. Εἶχον δίκαιον οἱ Τοῦρκοι μὴ προθυμοποιούμενοι νὰ παραιτήσωσιν οἰκειοθελῶς τὸ Βραχῶρι.

Ἡμεῖς τὸ ἀπεχαιρετήσαμεν σήμερον πολὺ πρωΐ, διὰ νὰ προφθάσωμεν τὰ τελευταῖα κελαδήματα τῶν ἀηδόνων εἰς τὰ γεφύρια τοῦ 'Αλάημπεη. Τὰ λεγόμενα ταῦτα γεφύρια εἶναι μακρὰ λιθόκτιστος ὁδός, στηριζομένη ἐπὶ τριακοσίων καὶ ἐπέκεινα τόξων καὶ διασταυροῦσα τὸν πορθμόν, διὰ τοῦ ὁποίου συνέχονται ἡ λίμνη Τριχωνὶς καὶ ἡ λίμνη τοῦ 'Αγγελοκάστρου. Λέγω *πορθμὸν* μὴ γνωρίζων πῶς ἄλλως νὰ ὀνομάσω τὸ πρᾶγμα. Ἕλος δὲν εἶναι, καθόσον τὰ ὕδατα δὲν μένουν στάσιμα· τὰ βλέπει τις ῥέοντα ἡσυ-

χως ὑπό τινα τῶν τόξων. Ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ λίμνη· ἐξαιρέσει τοῦ ὑπὸ τὰ τόξα ρεύματος, δὲν βλέπεις οὐδαμοῦ περὶ σὲ ὕδατα. Πλατύφυλλα φυτὰ καλύπτουν ὅλην ἐκεῖ τὴν ἐπιφάνειαν μὲ τοὺς πρασίνους δίσκους των. Ἀναμέσον αὐτῶν ὑψοῦνται ἄλλων φυτῶν λεπτότερα στελέχη, τὰ δὲ ποικιλόχροα ἄνθη, ἀνοικτὰ κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τοῦ ἔτους, μετατρέπουν εἰς ἀνθῶνα θεσπέσιον τὸν πλωτὸν τοῦτον κῆπον. Ὑπεράνω τοῦ ἐπιπλέοντος μυριανθοῦς δαπέδου ὑψοῦνται οἱ εὐμήκεις κορμοὶ δένδρων ἀπείρων, διὰ δὲ τῶν διασταυρουμένων πυκνῶν κλώνων ἀκτῖνες τινὲς φωτός, διαπερῶσαι μόλις τὸ φύλλωμα, καταβαίνουν μέχρι τῶν ἀνθῶν ἐπὶ τῶν ἡσύχων ἀοράτων ὑδάτων. Ἀλλὰ τὰ ὕδατα δὲν τὰ βλέπεις, καὶ θὰ ἐνόμιζες ὅτι εὑρίσκεσαι ἐντὸς δάσους σκιεροῦ, ἐὰν δὲν ἤκουες τοὺς βατράχους, οἵτινες τρομάζοντες καθόσον προχωρεῖς, βυθίζονται μὲ πάταγον ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον διὰ μέσου τῶν φύλλων, ἐνῷ οἱ σύντροφοί των μακράν, ἐκεῖ ὅπου δὲν τοὺς διαταράσσει ὁ τρόμος τῆς παρουσίας σου, πληροῦν τὸν δροσερὸν ἀέρα μὲ τὰ ἠχηρά των κοάξ. Ἐπὶ δὲ τῶν κλώνων ψάλλουν ἐναρμονίως τὰ πτηνά, περιφρονοῦντα τὴν βοὴν τῶν ἐνύδρων ἀντιζήλων των.

Τίς ἦτο ὁ Ἀλάημπεης οὗτος, τοῦ ὁποίου ἡ γέφυρα διαιωνίζει τὸ ὄνομα; Ἐγνώριζεν ἆρά γε, ὅτε ἔκτιζε διὰ μέσου τῶν λιμνῶν τὴν ὁδὸν ταύτην, ὅτι ἐδημιούργει τὸν γοητευτικώτερον ἐπὶ γῆς περίπατον; Δὲν ἠδυνήθην νὰ συλλέξω ἀκριβεῖς περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις. Ἴσως ἦτο εὐλαβής τις Μουσουλμάνος θέλων νὰ δαπανήσῃ τὰ πλούτη του ἐπ' ἀγαθῷ (¹) Οἱ Τοῦρκοι ἀφῆκαν τοσοῦτον ὀλίγα ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς γῆς ἴχνη ἀγαθὰ τῆς διαβάσεώς των, ὥστε ἀποβαίνει ἔτι μᾶλλον ἀξιέπαινον τὸ ἔργον τοῦ Ἀλάημπεη. Οὔτε τὴν ἐποχὴν τῆς οἰκοδομῆς τῆς γεφύρας ταύτης ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω. Ὁ Leake, ὅστις ἐπισκεφθεὶς τὸ Βραχῶρι κατὰ τὸ 1805 ἠδύνατο νὰ λάβῃ πληροφορίας ἀκριβεστέρας παρὰ τῶν κρατούντων τότε ὁμοπίστων τοῦ Ἀλάημπεη, ἀναφέρει μόνον ὅτι κατὰ τοὺς Βραχωρίτας τὰ γεφύρια ταῦτα εἶχον κτισθῆ πρὸ διακοσίων ἐτῶν, προσθέτει δὲ ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκτίσθησαν ἐπὶ θεμελίων ἀρχαιοτέρας ἔτι ἐποχῆς. Κατὰ τὸν Pouqueville, οἱ Ἕλληνες τοῦ Βραχωρίου ἀπέδιδον τὴν οἰκοδομὴν τῆς γεφύρας εἰς τοὺς Νορμανδούς, αὐτὸς δ' ἐκφέρει τὴν γνώμην ὅτι ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων. Ἐν τῇ ἀμφιβολίᾳ, ἂς ἤμεθα γενναιότεροι ἡμεῖς καὶ ἂς ἀφήσωμεν ἀδιαφιλονείκητον εἰς τὸν Τοῦρκον Ἀλάημπεην τὴν δόξαν του ταύτην.

Μετὰ τὴν διάβασιν τῆς γεφύρας ἐπεστρέψαμεν καὶ πάλιν πρὸς τὴν βορείαν ὄχθην τῆς λίμνης, διὰ τῆς νέας ὁδοῦ ἥτις διασχίζει τὸ ἕλος εἰς μικρὰν ἀπόστασιν τοῦ κτίσματος τοῦ Ἀλάημπεη. Ἡ ὁδὸς αὕτη συνδέει τὸ Ἀγρίνιον μετὰ τοῦ Μεσολογγίου, εἶναι δὲ ἐξαίρετος καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος καὶ ὡς πρὸς τὴν χάραξιν καὶ ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν καὶ ὡς πρὸς τὴν διατήρησιν. Τὴν δ' εὐχρηστίαν της μαρτυρεῖ ἡ ἐπ' αὐτῆς κίνησις· συνηντήσαμεν σήμερον πολλὰς καὶ διαφόρους ἁμάξας, τῶν ὁποίων ἡ θέα ἦτο διπλασίως εὐχάριστος μετὰ τὴν χθεσινὴν μεταξὺ Καρβασαρᾶ καὶ Ἀγρινίου ἐρημίαν.

Ἐὰν διηρχόμην τὴν λίμνην μόνον διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης, θὰ ἐθαύμαζα οὐχ ἧττον τὴν ὡραιότητα τοῦ ἐνύδρου δάσους, τὸ ὁποῖον διασχίζει. Ἡ φύσις εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἐνταῦθα, ἡ αὐτὴ πλουσία βλάστησις καλύπτει τὰ νερά, τὰ αὐτὰ δένδρα σχηματίζουν πρασίνους ἐξ ἴσου θόλους. Ἀλλ' εἰς τὰ γεφύρια τοῦ Ἀλάημπεη σὲ κατακυριεύει περισσότερον τὸ γόητρον μυστηριωδῶν ἐντυπώσεων. Ἐκεῖ περιπατεῖς ἐπὶ ἐδάφους χαμηλοτέρου, ὥστε εἶναι πλησιέστερά σου τὰ νερά· τὰ βλέπεις ὑπὸ τοὺς πόδας σου εἰσρέοντα ἀθορύβως ὑπὸ τὰ τόξα τῆς γεφύρας·—ἡ ὁδὸς εἶναι στενοτέρα, ὥστε οἱ κλῶνοι τῶν δένδρων σχηματίζουν ἄνωθεν πυκνοτέραν σκιάν·—εἶναι ἀρχαιοτέρα, καὶ τὸ χόρτον βλαστάνει ἀναμέσον τῶν ὑγρῶν πρασίνων λίθων της·—εἶναι ἐρημοτέρα, καὶ δὲν ἀκούεις κρότον ἁμαξῶν, οὔτε συναντᾷς ἄλλους διαβάτας. Βεβαίως αἱ ἀηδόνες συνέρχονται κατὰ προτίμησιν περὶ τὰ γεφύρια, οἱ δὲ βάτραχοι ἐκεῖ θὰ κοάζουν μετὰ πλειοτέρου ἐνθουσιασμοῦ.

Μετὰ τὴν διάβασιν τοῦ ἕλους, ἡ ὁδὸς στρέφουσα πρὸς τὰ δεξιὰ παρακολουθεῖ τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Ζυγοῦ, ἀποτόμως ὑψουμένου ὑπεράνω τῶν δύο λιμνῶν, ἔπειτα δέ, κάμπτουσα πρὸς τ' ἀριστερὰ εἰσέρχεται εἰς σειρὰν στενῶν φαράγγων, αἵτινες ἀπολήγουν εἰς τὴν περιώνυμον Κλεισοῦραν, τὰ Κύκνεια Τέμπη τῶν ἀρχαίων. Ὅταν ἔλθῃς ἐνταῦθα, σὲ συνιστῶ προτοῦ κάμψῃς πρὸς τ' ἀριστερά, νὰ καταβῇς ἀπὸ τὴν ἅμαξαν εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου ἐκεῖ, τοῦ ὀνομαζομένου «Ἀλιτσᾶ ράχη». Θ' ἀναβῇς μέχρι τῆς κορυφῆς καὶ θὰ καταβῇς ἐκ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς εἰς τὴν φάραγγα, ὅπου παραγγέλλεις τὸν ἁμαξηλάτην νὰ σὲ περιμένῃ. Πρόσεχε ὅμως εἰς τὴν κατάβασιν, διότι ὁ λόφος εἶναι ἀπόκρημνος, εἴς τινα δὲ μέρη ἐκόπη κατὰ κάθετον πρὸς χάραξιν τῆς ὁδοῦ, καὶ τοῦτο εἰς ὕψος τοσοῦτον, ὥστε δὲν σὲ συμβουλεύω νὰ ἐκτεθῇς εἰς τὸν κίνδυνον ἀκουσίου πηδήματος. Ἀλλὰ τὸν κόπον τοῦ ν' ἀναβῇς καὶ νὰ καταβῇς θ' ἀντιπληρώσῃ ἡ ἀπὸ τὴν κορυφὴν θέα. Εἰς τοὺς πόδας σου ἁπλοῦνται αἱ δύο λίμναι χωριζόμεναι ἀπὸ τὸ ἔνυδρον δάσος, πέραν αὐτῶν ἡ πόλις τοῦ Ἀγρινίου ἐν μέσῳ τῆς πρασίνου εὐφόρου ζώνης της,

(¹) Ἴδε ἐν τῇ *Ἑστίᾳ* τῆς 31 Μαρτίου 1885 τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Δροσίνη περὶ τοῦ Ἀλάημπεη τούτου ἀναφερόμενα.

μακρότερον δὲ τὰ ὄρη τῆς Ἀκαρνανίας, καὶ ἐπὶ τοῦ λόφου, περὶ σέ, θάμνοι θαλεροὶ καὶ παντοειδῆ ἄνθη. Ἐὰν ἀγαπᾷς τ' ἄγρια ἄνθη, (καὶ τίς δὲν τ' ἀγαπᾷ;) θὰ εὕρῃς ὡς πρὸς τοῦτο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἄφθονον καὶ ποικίλην τέρψιν. Εἶναι ὡραῖα, πολλά, καὶ εὐωδέστερα ἢ ἀλλαχοῦ. Εἰς τοὺς ἐξοχικοὺς περιπάτους σου θὰ ποδοπατῇς τὸν θύμον καὶ τὸ ὀρίγανον, τὸ δὲ ἄρωμά των προσκολλώμενον εἰς τὰ ὑποδήματα καὶ τὰ φορέματά σου θὰ σὲ συνοδεύῃ ἐπὶ πολλὴν εἰσέτι ὥραν. Ἀλλὰ μὴ ἔλθῃς ἀφοῦ ὁ καύσων ἀποξηράνῃ τὰ πάντα. Ὁ ἥλιος ἐνταῦθα, μάλιστα δὲ εἰς τὴν Ἀττικήν, μαραίνει τὴν φύσιν, καθὼς ἀλλαχοῦ τοῦ χειμῶνος οἱ πάγοι. Προτιμότερον νὰ ἔλθῃς τὸν χειμῶνα,—ἀλλ' ἐὰν δύνασαι ἐλθὲ κατὰ τὴν ἄνοιξιν. Ἀληθὲς ὅτι πανταχοῦ ἡ φύσις εἶναι ὡραία τὴν ἄνοιξιν, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἐνταῦθα φαίνεται ὡραιοτέρα.

Καθόσον πλησιάζεις πρὸς τὰ μεγαλοπρεπῆ καὶ ἀπόκρημνα βουνὰ τοῦ ὄρους Ζυγοῦ, βλέπεις περὶ σὲ σοβαρωτέραν τὴν φύσιν καὶ ἀγριωτέραν. Ἡ χωρίζουσα τὸ βουνὸν χαράδρα δὲν φαίνεται μακρόθεν, μόνον δὲ ὅταν προσεγγίσῃς τὴν βλέπεις ἐξαίφνης ἐνώπιόν σου, ὄπισθεν τῶν φοβερῶν βράχων οἵτινες, κρεμάμενοι ἄνωθέν σου, φαίνονται ἕτοιμοι νὰ πέσωσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σου. Ἡ χαράδρα δὲν ἀκολουθεῖ τὴν εὐθεῖαν γραμμήν, ὥστε ἀφοῦ προχωρήσῃ τις δὲν βλέπει οὔτε πόθεν εἰσῆλθεν οὔτε πόθεν θὰ ἐξέλθῃ. Αἱ πετρώδεις πλευραὶ τοῦ σχιστοῦ ὄρους ὑψοῦνται ἀποτόμως ἑκατέρωθεν, ὡς τοῖχοι ὑπερμεγέθεις, ἀπὸ δὲ τοῦ βάθους, ὁπόθεν βλέπεις ἐπὶ τῶν βράχων τὰ σημεῖα τῆς βροχῆς καὶ τῶν ἀνέμων, φαντάζεσαι ὅτι πρόσφατός τις ὑποχθόνιος κλονισμὸς τοὺς διέρρηξε καὶ τοὺς ἤνοιξε. Στενὴ λωρὶς οὐρανοῦ κυανοῦ χωρίζει ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς σου τὸ χάσμα, ποῦ καὶ ποῦ δὲ διασχίζει τὸν ἀέρα, ἐκεῖ ὑψηλά, γὺψ πλατυπτέρυγος ἢ ταχὺς ἱέραξ. Εἰς τὰ ὑπέρυθρα ἄκρα τῶν βράχων διακρίνεις μόλις τὰς ὀπὰς ὅπου ἔχουν τὰ ὄρνεα τὰς φωλεάς των. Καταλαμβάνεσαι ὑπὸ φρίκης μυστηριώδους ἐντὸς τοῦ βαράθρου ἐκείνου, νομίζεις ὅτι νέα τῆς φύσεως ἀνατροπὴ θὰ ἐπέλθῃ ἐνῷ εὑρίσκεσαι ἐκεῖ, καὶ ὅτι τὸ χωρισθὲν ὄρος θὰ συνενωθῇ πάλιν διὰ μιᾶς καὶ θὰ σ' ἐνταφιάσῃ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐκ νέου προσαρμοσθέντων βράχων.

Ἡ ὁδὸς ἐχαράχθη παρὰ τοὺς πόδας τῶν δεξιόθεν σου κρημνῶν. Πρὸς τ' ἀριστερά, κάτωθεν τῆς ὁδοῦ, εἶναι ἡ ξηρὰ κοίτη τοῦ χειμάρρου, διὰ τοῦ ὁποίου, ἐν καιρῷ χειμῶνος, ἐκκενοῦνται τὰ ἐκ τῶν βροχῶν καὶ τῶν χιόνων ὕδατα τῆς φάραγγος. Αἰσθάνεσαι ὡς ἐλάφρωσιν τῆς ψυχῆς ὅταν ἐπὶ τέλους ἴδῃς τὴν κλεισώρειαν εὐρυνομένην καὶ ἄντικρύ σου τὸν οὐρανόν, πρὸ τοῦ ἔτι ἀνακαλύψῃς τὴν εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἐκτεινομένην πεδιάδα, καὶ πέραν αὐτῆς τὴν θάλασσαν.

Ἐκεῖ,—εἰς τὴν εἴσοδον δηλαδὴ τοῦ στενοῦ ὅτε ἔρχεσαι ἐκ Μεσολογγίου,—ᾠκοδομήθη πρό τινων ἐτῶν ξενών, παρέχων καταφύγιον ἐν καιρῷ χειμῶνος καὶ ἀναψυχὴν ἐν ὥρᾳ καύσωνος. Ἔμπροσθέν του ὑπάρχει εὐρὺ προαύλιον, ὅπου, ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν δένδρων, μακραὶ ξύλιναι τράπεζαι μὲ τὰ θρανία των περιμένουν τοὺς κεκμηκότας ὁδοιπόρους. Ἄνω τῆς θύρας τοῦ ξενῶνος πλὰξ φέρουσα ἐπιγραφὴν εἰς ἀρχαιοπρεπῆ γλῶσσαν μνημονεύει ὅτι ἐθεμελίωσεν αὐτὸν «Πανάρετος ὁ Παλαμᾶς ὑπὲρ τῶν ξένων, ἀρωγῇ τῶν ἀειμνήστων καὶ φιλανθρώπων συνδρομητῶν, ἐν ἔτει σωτηρίῳ ΑΩΟΗ' μηνὶ Νοεμβρίῳ μεσοῦντι.»

Εἶναι ἀξιοπερίεργος καλόγηρος ὁ Πανάρετος οὗτος. Ἤκουσα πολλὰ περὶ αὐτοῦ εἰς Ἀγρίνιον καὶ ἐπεθύμουν νὰ τὸν γνωρίσω προσωπικῶς. Ἅμα φθάσαντες εἰς τὸν ξενῶνα ἐζητήσαμεν τὸν ἡγούμενον, ὡς τὸν προσαγορεύουν πάντες ἐνταῦθα, μολονότι δικαιωματικῶς δὲν τῷ ἀνήκει τοιοῦτος τίτλος. Δὲν ἐβράδυνε νὰ ἔλθῃ πρὸς ἡμᾶς. Εἶναι πεντηκοντούτης περίπου, ἀναστήματος μετρίου, νευρώδης τὰ μέλη, μὲ τὸ βλέμμα διαπεραστικὸν ὑπὸ τὰς δασείας ὀφρῦς του. Ἀντὶ ράσου ἔφερε μακρὸν Εὐρωπαϊκὸν ἐπενδύτην, ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς σκοῦφον καλογηρικὸν μὲν τὸ σχῆμα, πλαγίως ὅμως ἐπικείμενον. Ἡ μακρὰ γενειὰς καὶ ἡ ὑπὸ τὸν σκοῦφον ἡμικρυπτομένη κόμη ἦσαν τὰ μόνα ὁρατὰ τεκμήρια τοῦ μοναχικοῦ σχήματός του. Λέγεται ὅτι δὲν διῆλθε καθ' ὑπερβολὴν ἡσύχως τὴν νεότητά του καὶ ὅτι συνέπεσαν ρήξεις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Δικαιοσύνης, ἐξ ὅσων δ' ἐνόησα ὑπέστη, ὅτε ἦτο στρατιώτης, καταδίκην διὰ πρᾶξιν τῆς ὁποίας δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω τὰς λεπτομερείας, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ὁποίας προσέφυγε κατὰ προτίμησιν εἰς τὰ βουνά. Ἀναμιχθεὶς εἰς τὰς στρατιωτικὰς συνωμοσίας, αἵτινες προηγήθησαν τῆς ἐξώσεως τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, κατώρθωσεν ἔκτοτε ν' ἀποκτήσῃ καὶ νὰ διατηρήσῃ εἰς τὴν ἐπαρχίαν του ἐπιρροὴν ἱκανήν, ὥστε νὰ μὴ θεωρῆται ἀναξία λόγου ἡ συνδρομή του ἐν καιρῷ ἐκλογικῶν ἀγώνων. Ὁ χρηστὸς καὶ ἀσκητικὸς βίος διὰ τοῦ ὁποίου ἐξαγοράζει τὰς ἁμαρτίας τῆς νεότητός του, τὸν περιβάλλει μὲ γόητρον οὐδόλως ἀμαυρούμενον ὡς ἐκ τῆς ἀναμνήσεως τῶν παλαιῶν του κατορθωμάτων. Ἐπεθύμουν νὰ ἐμβαθύνω περισσότερον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς παρελθούσης ζωῆς του, περὶ τῆς ὁποίας ὡμίλει ὁ ἴδιος ἀφελῶς καὶ μετὰ συντριβῆς καρδίας μετὰ τὸ ἀπὸ κοινοῦ πρόγευμά μας ὑπὸ τὰ δένδρα τοῦ περιβόλου του. Ἀλλ' ἡ ἀφέλειά του αὐτὴ ἀνεχαίτιζεν ἀντὶ τοῦ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὴν ἀδιακρισίαν τῶν ἐρωτήσεών μου. Διὰ ν' ἀκούσῃ τις παρ' αὐτοῦ τὴν ἀφήγησιν τοῦ πολυκυμάντου βίου του, ἔπρεπε νὰ διανυκτερεύσῃ εἰς τὸν ξενῶνά του ἐπὶ μίαν ἢ δύο νύκτας, ἐὰν δ' ἐπείθετο νὰ λαλήσῃ, δύναμαι νὰ βεβαιώσω,

κρίνων ἐξ ὅσων παρ' αὐτοῦ ἤκουσα, ὅτι θὰ ἦτο λίαν ἐνδιαφέρουσα ἡ διήγησίς του. Καίτοι περιωρισμένης παιδεύσεως, ἔχει τὴν διάνοιαν ὀξεῖαν, εἶδε καὶ γνωρίζει πολλὰ καὶ περὶ παντὸς ἔχει τι νὰ εἴπῃ. Ἀλλὰ πρὸ πάντων διακρίνεται ὁ στρατιώτης ὑπὸ τὸν καλόγηρον. Ὡς ἀνάμνησιν τοῦ πολεμικοῦ βίου του ἔχει εἰς τὸν ξενῶνα μικρὸν πυροβόλον, τὸ ὁποῖον βεβαίως θ' ἀντηχήσῃ πρὸς τιμήν σου ὅταν τὸν ἐπισκεφθῇς, τότε δὲ θὰ ὑψωθῇ καὶ ἡ Γαλλικὴ σημαία εἰς τὴν πύλην τοῦ προαυλίου του. Ἀλλὰ πρόσεχε, μὴ προσφέρῃς χρήματα εἰς ἀνταμοιβὴν τῆς φιλοξενίας του. Παρ' ὁμογενῶν ἴσως δέχεται διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ εὐεργετικοῦ ὄντως ἱδρύματός του, ἀλλ' ἀπὸ ξένον ποτέ!

Ἀπὸ τὸν ξενῶνα ἡ ὁδὸς καταβαίνει ἑλικοειδῶς πρὸς τὴν πεδιάδα, διὰ μέσου δὲ ἀγρῶν καὶ ἀμπελώνων ἀπολήγει εἰς τὸ Μεσολόγγι, ἀπέχον δύο περίπου ὥρας ἐκεῖθεν. Ἀλλ' ἡμεῖς ἀντὶ τοῦ νὰ μεταβῶμεν ἐκεῖ κατ' εὐθεῖαν, ἐπροτιμήσαμεν νὰ λοξοδρομήσωμεν ἐντὸς τῆς πεδιάδος, ἐπισκεπτόμενοι πρῶτον τὸ Αἰτωλικὸν καὶ μετ' αὐτὸ τὴν Κατοχήν, χωρίον κείμενον εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἀχελώου.

Τὸ Αἰτωλικὸν εἶναι μία ἐκ τῶν πόλεων ὅσαι, ὡς χθὲς ἔγραφα, ἐξεβαπτίσθησαν μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν. Εἰς τὰς συγγραφὰς τῶν περιηγητῶν καὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος θὰ τὴν ἀνεύρῃς ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἀνατολικόν*. Τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν ἔμεινεν ἄσημον κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν. Ἐν ἔτει 1823 ἡ ἐκ πεντακοσίων μόνον ἀνδρῶν φρουρὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ ὑπέστη, ἐπὶ δύο μῆνας καὶ ἥμισυν, ἀξιομνημόνευτον πολιορκίαν, μέχρις οὗ οἱ Τοῦρκοι ἀπελπισθέντες ἔκαυσαν τὰς σκηνάς των καὶ ἀνεχώρησαν κατὰ ζοφερὰν νύκτα τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου, ὡσεὶ φοβούμενοι μὴ τοὺς καταδιώξωσιν οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι πολεμισταί. Κατὰ δὲ τὴν δευτέραν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, ἐν ἔτει 1826, ὅτε ὁ Ἰβραήμης κατώρθωσε νὰ εἰσαγάγῃ τὰ πλοιάριά του εἰς τὰς θαλασσολίμνας, μὴ δυνάμενοι ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τὰς διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης προσβολάς του, οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ συνθηκολογήσωσι. Ὁ νικητὴς ὑπεσχέθη νὰ σεβασθῇ τὴν τιμὴν καὶ τὴν ζωὴν τῶν κατοίκων, ἐκτὸς μιᾶς καὶ μόνης ἐξαιρέσεως· μόνον δὲ ὅτε οἱ ἡττηθέντες ἐξῆλθον ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον τῆς πόλεως, ὅπως μεταβῶσιν εἰς τὴν Ἄρταν, ἥτις τοῖς ὡρίσθη ὡς τόπος διαμονῆς, τότε μόνον ἐφανερώθη χάριν τίνος ἐπεφυλάχθη τὸ δικαίωμα ἐκεῖνο ὁ πορθητής. Οἱ τρισχίλιοι κάτοικοι τοῦ Ἀνατολικοῦ, ἀφοῦ ἐγυμνώθησαν τῶν ὑπαρχόντων των, ἐκτὸς ἑκατὸν γροσίων κατὰ κεφαλήν, διηυθύνθησαν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἐξορίας, μόνη δὲ μία κόρη ἐξόχου καλλονῆς, ἁφαρπασθεῖσα ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τῶν γονέων της, ὡδηγήθη εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἰβραὴμ πασᾶ. Αὕτη ἦτο ἡ συνομολογηθεῖσα ἐξαίρεσις.

Αἱ ἀπέναντι τοῦ Μεσολογγίου ἁπλούμεναι θαλασσολίμναι, κάμπτουσαι πρὸς δυσμὰς σχηματίζουν κόλπον, ἢ ἐνδοτέραν θαλασσολίμνην, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας κεῖται τὸ Αἰτωλικὸν ἐπὶ νησιδίου, οὗτινος κατέχει ὅλην τὴν περιφέρειαν. Ἄλλοτε δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβῇ τις ἐκεῖ ἄλλως ἢ διὰ θαλάσσης. Τώρα τὸ νησίδιον ἑνοῦται μὲ τὴν στερεὰν καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη διὰ μακρᾶς ἐπιθαλασσίας ὁδοῦ ἢ γεφύρας. Αἱ ὁδοὶ τῆς πόλεως εἶναι τοσοῦτον στεναί, ὥστε δυσκόλως τὰς διέρχεται τις ἐφ' ἁμάξης, ὅταν ἐκ τῆς πεδιάδος τοῦ Μεσολογγίου θέλῃ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἀντίπερα παραλίαν. Οἱ συνοικισταὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ δὲν προεῖδον ὅτι θὰ συνενωθῇ ποτὲ ἡ πόλις των μὲ τὴν στερεάν, ἄλλως δὲ ἁμαξιτὰς ὁδοὺς δὲν εἶχον, οὔτε ἔχουν, αἱ ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν κηδεμονείαν κτιζόμεναι πόλεις. Ἐνταῦθα ἡ δυσκολία τοῦ νὰ γείνωσιν εὐρύτεραι εἶναι μεγαλειτέρα ἢ ἀλλαχοῦ, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως χώρου· μολαταῦτα εἰς τὸ μέσον τῆς πόλεως ὑπάρχει μικρὰ πλατεῖα, ὅπου ἐνοικιάσαμεν ἄλλην ἅμαξαν διὰ νὰ μᾶς μεταφέρῃ εἰς Κατοχήν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δοθῇ ἀνάπαυσις ὀλίγη εἰς τὰ ζῶα, ἅτινα ἀφοῦ μᾶς ἔφερον ἀπὸ Ἀγρίνιον εἶχον νὰ μᾶς φέρωσι μέχρι Μεσολογγίου. Οἱ ἵπποι τῶν μερῶν τούτων, εἰ καὶ οὐδαμῶς θεωρητικοί, ἀντέχουν ὅμως πολὺ εἰς τὸν δρόμον καὶ τὸν κόπον, εἶναι δὲ τόσῳ μᾶλλον ἀξιοθαύμαστοι διὰ τοῦτο, καθόσον οἱ ἁμαξηλάται δὲν φαίνονται ἐμπνεόμενοι ἀπὸ αἰσθήματα ὑπερβολικῆς τρυφερότητος πρὸς αὐτούς. Εἴθε νὰ συντελέσῃ πρὸς βελτίωσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἱπποτροφίας ἡ ἀπόκτησις τῆς Θεσσαλικῆς πεδιάδος. Πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν ἱδρύθη πρὸ δύο ἢ τριῶν ἐτῶν Ἱππικὴ Ἑταιρία ἥτις, παρεκτὸς τῆς ἀναπτύξεως τοῦ σπουδαίου τούτου κλάδου τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου, ἠθέλησε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς Ἀθήνας καὶ τὰ ἱπποδρόμια, ὄχι κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἀγγλικόν, μὲ jokeys, καὶ στοιχήματα, καὶ τὰς κυρίας στολισμένας ὅπως ἡ περίστασις τὸ ἀπαιτεῖ, καὶ μὲ ὅλα τὰ παρεπόμενα. Δὲν σοῦ εἶπα ὅτι βαίνομεν βιαίοις βήμασι πρὸς τὸν πολιτισμόν;

Ὁλόκληρος ἡ πεδιὰς τὴν ὁποίαν διήλθομεν σήμερον, ἀπὸ τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους Ζυγοῦ ἕως εἰς Κατοχήν, καὶ ἐκεῖθεν μέχρι Μεσολογγίου, ἀποτελεῖ ἀπέραντον ἀμπελῶνα ποικιλλόμενον ἀπὸ ἀγροὺς καπνοῦ καί τινας δενδρῶνας, κυρίως ἐξ ἐλαιῶν. Ἀπὸ τὸ ὕψωμα τῆς Κατοχῆς δὲν βλέπεις, ἐφ' ὅσον τὸ βλέμμα ἐκτείνεται, ἢ τὸ ζωηρὸν πράσινον χρῶμα τῆς ἀμπέλου ἑκατέρωθεν τῶν ἄσπρων νερῶν τοῦ ποταμοῦ. Ἐνταῦθα ὁ Ἀχελῶος ῥέει σύσσωμος ἐντὸς τῶν ὄχθῶν του, δὲν μοιράζεται ἀφρίζων καὶ πηδῶν τοὺς βράχους καὶ χωριζόμενος ἀπὸ μικρὰ νησίδια,—φαί-

νεται βαρὺς καὶ σοβαρός, δὲν ἔχει τὴν χθεσινὴν ἀγριωπὴν χάριν του. Ἐνίοτε, ἐν καιρῷ μάλιστα χειμῶνος, ἀγριεύει καὶ ἐνταῦθα καὶ ὑπερπηδῶν τὰς ὄχθας του καταστρέφει ὅ,τι εὕρῃ, ἀλλὰ σήμερον ἐφέρετο φρονίμως καὶ ἀξιοπρεπῶς, εἶχε δὲ τῆς ὡρίμου ἡλικίας τὴν ὡραιότητα,—ἐνῷ χθὲς εἶχε τῆς νεότητος τὸ γόητρον, ὅτε τὸν ἐβλέπομεν ἀπὸ τὴν κλονιζομένην γέφυραν, πέραν τῶν ἐρειπίων τῆς Στράτου.

Σήμερον τὸν διέβημεν διὰ περάματος. Ἡ Κατοχὴ κεῖται ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης του, εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν. Εἶναι χαριεστάτη τοῦ χωρίου τούτου ἡ τοποθεσία ἐπὶ λόφου ὄχι πολὺ ὑψηλοῦ, λούοντος τοὺς πόδας του εἰς τὰ νερὰ τοῦ Ἀχελώου. Τὸ ἐξωτερικὸν τῶν οἰκιῶν μαρτυρεῖ ἐνταῦθα εὐεξίαν ὑπερτέραν πολλῶν Ἑλληνικῶν χωρίων καὶ κωμοπόλεων.

Τὸ κατ' ἐμὲ εὐχαρίστως θὰ παρεξέτεινα τὴν ἐκδρομὴν μέχρι τοῦ Τρικαρδοκάστρου, ὡς ὀνομάζονται κοινῶς τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν Οἰνιάδων, ἀλλὰ—καὶ πάλιν—δὲν δύναμαι νὰ ἐπισκεφθῶ πάντα ὅσα ἐπεθύμουν νὰ ἴδω. Ἄς ἀρκεσθῶμεν ἀναγινώσκοντες ἐκ νέου τὴν περιγραφὴν τῶν Οἰνιάδων εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ κ. Heuzey.

Ὅτε ἐπεστρέψαμεν ἐκ Κατοχῆς εἰς Αἰτωλικόν, ἐνῷ ἡτοιμάζετο ἡ ἅμαξα διὰ τὸ Μεσολόγγι, ἐχρησιμοποίησα εὐαρέστως τὴν ὥραν συνδιαλεγόμενος μὲ ἱκανοὺς ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς νέας ἐκεῖ γενεᾶς. Οἱ μικροὶ Αἰτωλοὶ ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τὸ σχολεῖον διήρχοντο φαιδροὶ καὶ ζωηροὶ τὴν πλατεῖαν, ὅπου ἐπεριμέναμεν καθήμενοι ὑπὸ τὴν ἐξέχουσαν στέγην τοῦ καφενείου. Ἡ φυσικὴ ἐνώπιον ξένων δειλία των ἐδυσκόλευσε κατ' ἀρχὰς τὴν ἐπικοινωνίαν, ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγου ἐξημερώθησαν καὶ περιεκυκλώθην ἐκεῖ ἐπὶ τῆς πλατείας ὑπὸ ὁλοκλήρου τοῦ σχολείου. Γνωρίζεις τί προπάντων μοῦ ἐπροξένησεν εὐχαρίστησιν; Ὅτι εἶχον εἰς τοὺς μικροὺς φύλακάς των ὡς βιβλίον ἀναγνώσεως «τοὺς ἐνδόξους Ἕλληνας τοῦ 1821, ἢ τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς Ἑλλάδος». Τὸ βιβλίον δὲν εἶναι βεβαίως καλὸν ὑπόδειγμα ὕφους καὶ γλώσσης, οἱ μαθηταὶ δὲν θὰ εὕρωσιν ἐν αὐτῷ τὰ ἀξιομιμητότερα παραδείγματα ὡς πρὸς σύνταξιν καὶ ὀρθογραφίαν, ἀλλ' ὁπωσδήποτε καλλίτερον ἀνάγνωσμα δὲν ἠδύνατο νὰ δοθῇ εἰς Ἑλληνόπαιδας. Θὰ ἴδωσιν ἐκεῖ δι' ὁποίων θυσιῶν, δι' ὁπόσου ἡρωϊσμοῦ καὶ ὁπόσης αὐταπαρνήσεως οἱ πατέρες ἡμῶν ἠδυνήθησαν νὰ μᾶς κληροδοτήσωσι τὴν ὡραίαν ταύτην χώραν, ἀφοῦ τὴν ἠλευθέρωσαν ἀπὸ τὴν συμφορὰν καὶ τὸ ὄνειδος τῆς δουλείας. Τί εὐγενέστερον μάθημα δυνάμεθα νὰ διδάξωμεν εἰς τὰ τέκνα μας;

Ἀλλ' ὀφείλω νὰ προσθέσω, πρὸς ἀφαίρεσιν πάσης μελοδραματικῆς χροιᾶς ἀπὸ τὴν παρέκβασίν μου ταύτην, ὅτι οἱ περὶ ἐμὲ μικροὶ ἥρωες ἐκεῖνοι ἐφόρουν πάντες γιακέτα καὶ πανταλόνια. Οὐδὲ εἷς φουστανελοφόρος! Τὸ ἐθνικὸν ἔνδυμα εἶναι καὶ μεταξὺ τῶν ἡλικιωμένων σπανιώτερον κατὰ πολὺ ἐνταῦθα ἢ πρὸς βορρᾶν τοῦ ὄρους Ζυγοῦ. Ἀνάγκη νὰ τὸ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ πρόοδος δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν φουστανέλαν, ὅτι ὁ ἐξευρωπαϊσμὸς δὲν τὴν ἀνέχεται. Κρῖμα! Εὐτυχῶς οἱ χωρικοί μας καὶ τὰ εὐζωνικὰ τάγματα τὴν διατηροῦν. Ἐνταῦθα εἰς Μεσολόγγι, μεταξὺ τῶν οὐκ ὀλίγων ἤδη γνωρίμων μου, ἕνα μόνον ἢ δύο γέροντας εἶδα φέροντας εἰσέτι τὴν φουστανέλαν, οἱ δὲ λοιποί, εἴτε κάτοικοι τοῦ Μεσολογγίου εἴτε ὑπάλληλοι τῆς Κυβερνήσεως, ἐνδύονται Εὐρωπαϊστί. Ὁ δήμαρχος, ἰατρὸς σπουδάσας ἐν Ἀθήναις καί, ἐν παρενθέσει, ἄνθρωπος κατὰ πάντα ἀξιόλογος, δὲν φέρει τὸ ἐθνικὸν ἔνδυμα ὡς ὁ εἰς Καρβασαρᾶν συνάδελφός του. Ἀλλ' ὡς κατηντήσαμεν, δὲν δύναταί τις νὰ φαντασθῇ ἐπιστήμονα, ἢ τραπεζίτην, ἢ καὶ ἁπλῶς ἄνθρωπον τοῦ κόσμου, ἐνδεδυμένους ὡς παλληκάρια.

[Ἕπεται συνέχεια]

Δ. Βικελας

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΗΛΙΟΝΗΣ

Διήγημα.

Συνέχεια· ἴδε προηγούμενον φύλλον.

Η'

— Μάνα μου, μὴ μὲ καταρᾶσαι! Μάνα μου, μὲ ἠπάτησε! μάνα μου, τὸ ἔκαμα διὰ νὰ σᾶς γλυτώσω!

Τὰς λέξεις ταύτας μόνας εὕρισκεν ἡ Βασίλω, πίπτουσα εἰς τὸν τράχηλον τῆς μητρός της καὶ χύνουσα πύρινα δάκρυα. Διότι ἡ Μελάχρω εἶχε κατορθώσει κατ' ἀπαίτησιν τῆς θυγατρός της νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὸ σεράγι τοῦ Χαλὴλ ἐφένδη, μετοικήσαντος ἀπὸ πολλῶν ἡμερῶν εἰς Ἄρταν. Ὀλίγαι λέξεις παρὰ τῆς Βάσως, ἂν ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ, ἤρκουν νὰ ἐξηγήσωσι πῶς εἶχον τὰ πράγματα.

Ὁ Χαλὴλ ἀγᾶς, ὅσον θρασέως καὶ ἂν ἔγραψε τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην εἰς ἀπάντησιν τῆς γραφῆς τοῦ Μηλιόνη, δὲν ἐψεύδετο ὅμως καθ' ὅλα. Διὰ τῶν καθημερινῶν ἀπειλῶν περὶ τῆς τύχης τῶν γονέων της, διὰ τῆς ἀγνοίας ἐν ᾗ διετέλει αὕτη, ὑπὸ τὸν πέπλον ὅστις ἐκάλυπτε τοὺς ὀφθαλμούς της, κατώρθωσε νὰ ἐκβιάσῃ τὴν ὀρφανὴν (διότι τῷ ὄντι ἦτο αὕτη πάσης ὀρφανίας ἐλεεινοτέρα) νὰ συναινέσῃ ὅπως τὸν νυμφευθῇ. Αἱ ἐξηγήσεις δὲ αὗται μεταξὺ μητρὸς καὶ θυγατρὸς ἀμηχανωτέραν καθίστων τὴν θέσιν ἑκατέρας. Καὶ ἡ μὲν Μελάχρω εὐκόλως ἐσυγχώρει ὡς πᾶσα μήτηρ, τὰ δάκρυα δὲ ἅτινα κατεφέροντο ἐπὶ τὰς ἀκ-

ΑΠΟ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΝ

Ἐπιστολαὶ πρὸς φίλον.

Ζ'

Μεσολόγγι, 25 Ἀπριλίου.

Ἐγνώριζα καὶ προτοῦ ἔλθω ἐνταῦθα ὅτι τὸ Μεσολόγγι εἶναι πόλις μικρά, κτισθεῖσα ἐπὶ πηλώδους ἐδάφους εἰς τὴν ἄκραν ἀβαθοῦς θαλασσολίμνης, ὅτι δὲν ἔχει οὔτε πύργους, οὔτε ἐπάλξεις, οὔτε τίποτε ἐξ ὅσων περιμένει τις νὰ ἴδῃ εἰς ὀχυρὸν φρούριον. Καὶ ὅμως ὁμολογῶ ὅτι μὲ κατέλαβεν ἔκπληξίς τις χθές, ὅτε εἰσερχόμενος εἰς τὴν πόλιν, προτοῦ σχεδὸν ἐννοήσω ὅτι εὑρισκόμεθα ἐντὸς αὐτῆς, διέβην τὴν ξηρὰν τάφρον καὶ εἶδα τὸν περὶ τὴν πόλιν μικρὸν τοῖχον. Νομίζεις ὅτι βλέπεις περίφραγμα κήπου!

Τὸ τεῖχος τοῦτο ἐπεσκευάσθη καὶ ἐν μέρει ἀνεκαινίσθη μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν, ἀλλ' ὄχι βεβαίως ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ φανῇ εὐτελέστερον δῆθεν ἢ ὅσον ἦτο προλαβόντως. Ἀπ' ἐναντίας ἴσως δὲν ἦτο οὔτε κατὰ τοσοῦτον στερεὸν τὸ τεῖχος ἀπὸ τὸ ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ἀπέκρουσαν τοσαύτας ἐφόδους, καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου τοσάκις ἐξώρμησαν ἐν μέσῳ τοῦ σκότους κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Τὴν πρώτην μου ἐντύπωσιν οὐδαμῶς μετέβαλεν ἡ κατὰ μέρος ἐπίσκεψις τοῦ ὅλου περιβόλου. Πῶς! Τοῦτο εἶναι τὸ Μεσολόγγι, τὸ ὁποῖον δὶς ἀντέστη εἰς τοῦ Σουλτάνου τὰς δυνάμεις, ταῦτα τὰ μεγαλώνυμα ὀχυρώματα πρὸς ὑπεράσπισιν καὶ πρὸς κυρίευσιν τῶν ὁποίων τοσοῦτον αἷμα ἐχύθη!

Μὴ μοῦ εἴπῃς ὅτι τὸ ταπεινὸν τῆς τοποθεσίας θεωρεῖται ὡς πλεονέκτημα, ὅτι ὀχύρωμα ὑποκρυπτόμενον οὕτω ἐκτίθεται ὀλιγώτερον εἰς τὰς προσβολὰς τοῦ πυροβολικοῦ, ἢ ὅσα δύναται ἄλλα νὰ εἴπῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου στρατιωτικὸς ἐντριβὴς περὶ τὰ τῆς νεωτέρας πολιορκητικῆς. Ὁ ἀγὼν τοῦ 1821 οὐδὲν εἶχε τὸ κοινὸν μὲ ὅσα εἴδομεν καὶ βλέπομεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας. Τὰ τότε σιδηρᾶ ἢ ὀρειχάλκινα πυροβόλα ἤθελον διεγείρει τὸν γέλωτα τῶν σημερινῶν πυροβολιστῶν,— τὰ τουφέκια τῶν παλληκαρίων, μὲ τὰ ποικιλτά των κοντάκια, δὲν ἦσαν βελονωτά, ἀλλ' οὔτε καψύλια εἶχον,— οἱ δὲ πολεμισταὶ ἐμάχοντο συνήθως ἐκ τοῦ πλησίον, καὶ ἡ σπάθη δὲν ἔμενε ἄχρηστος εἰς τὴν θήκην. Οἱ ἀντίπαλοι προτοῦ συμπλακῶσιν ἠρεθίζοντο ἀμοιβαίως διὰ προκλήσεων καὶ ὕβρεων, καθὼς οἱ ἥρωες τοῦ Ὁμήρου. Τοιούτου εἴδους πολέμους καὶ πολιορκίας δυσκόλως δύναταί τις νὰ φαντασθῇ ἄνευ πύργων ὑψηλῶν, καὶ πυλῶν σιδηρῶν μὲ γεφύρας κρεμαστάς, καὶ βράχων ἀποκρήμνων ἐπιστεφομένων μ' ἐπάλξεις, καὶ πυροβόλων φοβερῶν ἀπαστραπτόντων ὑπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου εἰς τὰς θυρίδας τῶν προμαχώνων.

Ἀλλ' ἐνταῦθα ἡ παντελὴς τῶν τοιούτων ἔλλειψις ἀνυψοῖ ἔτι μᾶλλον τὴν δόξαν τῶν ὑπερμάχων τοῦ Μεσολογγίου. Βλέπων τὴν ταπεινὴν ταύτην πόλιν, τόσῳ ἀνοχύρωτον καὶ φύσει καὶ τέχνῃ, ἐνθυμεῖσαι τὰς ἀρχαίας λέξεις, τὰς ὁποίας ὁ Τρικούπης ἀναφέρει ἐξιστορῶν τὰς δύο πολιορκίας τῆς πατρίδος του: *ἄνδρες ἡ πόλις, οὐ τείχη!*

Ὅτε ὁ Μαυροκορδάτος ἐκλείσθη ἐνταῦθα, τὴν 27ην Ὀκτωβρίου 1822, οἱ Τοῦρκοι κύριοι, τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, κατήρχοντο πλήρεις θράσους πρὸς κατάκτησιν τῆς ἐπιλοίπου Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου. Ἡ ἐπανάστασις κατεστρέφετο ἐὰν δὲν ἀνεχαιτίζετο ἡ ὁρμή των, ἔπρεπε διὰ πάσης θυσίας νὰ τεθῇ φραγμὸς εἰς τὴν πορείαν των. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐνόησεν ὅτι ὁ φραγμὸς οὗτος ἦτο τὸ Μεσολόγγι, καίτοι ἀπαράσκευον ὅλως πρὸς ἄμυναν. Πανταχόθεν τὸν παρεκίνουν νὰ μὴ θυσιασθῇ ἐπὶ ματαίῳ. Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπερασπισθῇ πόλιν τοσοῦτον ἀσθενῆ ἐναντίον τοιαύτης στρατιᾶς! Ἀλλ' ἐκεῖνος ἔμεινεν ἀκλόνητος εἰς τὴν ἀπόφασίν του. «Ἐὰν δὲν ἀντισταθῶμεν ἐδῶ, εἶπε, διέρχονται οἱ ἐχθροὶ ἀκωλύτως, κυριεύεται ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ πᾶν ἀπόλλυται. Ἐγὼ θ' ἀποθάνω ἐδῶ.» Εὐτυχῶς δὲν ἀπέθανε, ἀλλ' ἐδοξάσθη ἐκεῖ.

Τριακόσιοι μόνον καὶ ὀγδοήκοντα μαχηταὶ ὑπῆρχον ἐντὸς τῆς πόλεως, ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν ἦτο ὁ Μάρκος Βότσαρης μὲ τριάκοντα καὶ πέντε Σουλιώτας του. Δέκα χιλιάδες Ἀλβανοὶ περιέζωσαν τὸ Μεσολόγγι ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ὀμὲρ πασᾶ, τοῦ Ὀμὲρ Βριώνη ἐκείνου, οὗτινος τὸ ὄνομα τοσάκις ἀνέγνωσας εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Βαλαωρίτου. Ἔπρεπε διὰ παντὸς τρόπου νὰ κερδήσωσι καιρὸν οἱ πολιορκούμενοι, μέχρις οὗ ἔλθῃ ἡ ἐλπιζομένη ἐπικουρία. Ἡ ὀλιγάριθμος φρουρὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποστῇ τὴν ἔφοδον τοσούτων ἐχθρῶν· πρὸς ὑπεράσπισιν ὁλοκλήρου τοῦ περιτειχίσματος ἦτο χρεία δεκαπλασίου ἀριθμοῦ στρατιωτῶν. Ἐὰν ὁ Βριώνης ἐγνώριζε τὴν ἀληθῆ θέσιν τῶν πραγμάτων, δὲν θὰ ἀνέβαλε βεβαίως τὴν ἔφοδον. Διὰ νὰ τὸν ἐξαπατήσωσιν οἱ πολιορκούμενοι ἐνέπηγον ἐναλλὰξ λόγχας τουφεκίων εἰς τὰ διάφορα μέρη τῶν τειχῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ὑποθέσῃ ὁ ἐχθρὸς ὅτι ὑπῆρχον καὶ τακτικὰ στρατεύματα ἐντὸς τῆς πόλεως, ἄλλοτε δὲ ἐτουφέκιζον διὰ μιᾶς ἐξ ἑνὸς μέρους τῶν τειχῶν, καὶ τρέχοντες δρομαῖοι πρὸς τὸ ἀντίθετον μέρος, ἐτουφέκιζον ὅλοι ὁμοῦ ἐκ δευτέρου. Εὐτυχῶς ὁ Ὀμὲρ Βριώνης ἀπατηθεὶς συνῆλθεν ἀφ' ἑαυτοῦ εἰς λόγους περὶ παραδόσεως. Οἱ πολιορκούμενοι, ἐπωφελούμενοι τῆς περιστάσεως, ἀπέρριψαν μὲν τὰς πρώτας ἐπονειδίστους προτάσεις τοῦ Ὀμέρ, ἀλλ' ἐξηκολούθησαν τὰς διαπραγματεύσεις ἐφευρίσκοντες ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν καὶ νέας προφάσεις ὅπως τὰς παρατείνωσι. Ἀνὰ πᾶσαν δ' ἡμέραν ἤλπιζον ὅτι θὰ φανῇ ἐπὶ τέλους ἡ μετὰ τοσαύτης

ἀνυπομονησίας προσδοκωμένη βοήθεια, ἀλλὰ τίποτε δὲν ἐφαίνετο, ἡ δὲ θάλασσα ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῶν πλοίων τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Ἐπὶ τέλους, μετὰ εἰκοσιτεσσάρων ἡμερῶν ἀγωνίαν, εἶδον ἔξαλλοι ἀπὸ χαρὰν τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα προσεγγίζοντα. Τὰ τουρκικὰ ἐσκορπίσθησαν, ἡ θάλασσα ἔμεινε ἐλευθέρα, οἱ δὲ Πελοποννήσιοι ἔδραμον πρὸς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων ἀδελφῶν των. Τὸ Μεσολόγγι εἶχεν ἤδη ἱκανοὺς ὑπερασπιστὰς πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς ἐχθρικῆς ἐφόδου. Αἱ διαπραγματεύσεις περὶ συμβιβασμοῦ ἔπαυσαν, οἱ δ' Ἕλληνες ἐμήνυσαν πρὸς τοὺς Τούρκους λακωνικῶς: Ἐὰν θέλετε τὸ Μεσολόγγι, ἐλᾶτε νὰ τὸ πάρετε!

Ὁ πασᾶς, πνέων μένεα, ἤρχισε πυροβολῶν τὴν πόλιν καὶ προετοιμαζόμενος διὰ τὴν ἔφοδον, ὥρισε δὲ πρὸς τοῦτο τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων, ὁπότε οἱ Ἕλληνες, ἑορτάζοντες κατὰ τὴν συνήθειαν ἐντὸς τῶν ἐκκλησιῶν τὴν γέννησιν τοῦ Σωτῆρος, δὲν θὰ ἦσαν ἐπὶ τῶν προμαχώνων, ὥστε ἡ ἅλωσις θὰ κατωρθοῦτο εὐκολώτερον.

Ὁ Τρικούπης διηγεῖται μετὰ δραματικῆς ἀφελείας πῶς οἱ πολιορκούμενοι εἰδοποιήθησαν περὶ τοῦ ἐπαπειλοῦντος αὐτοὺς κινδύνου. «Τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων, λέγει, ἔπλεε πλησίον τῆς Ἄσπρης Ἁλικῆς μονόξυλον φέρον ἀπὸ τοῦ Ἀνατολικοῦ εἰς Μεσολόγγι τὸν Θανάσην, γραμματέα τοῦ Μακρῆ. Ὁ γραμματεὺς ἰδὼν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἄνθρωπον σείοντα μανδύλιον ἐπλησίασε πρὸς αὐτόν. — Ἐγώ, εἶπεν ὁ ἄγνωστος, εἶμαι Χριστιανὸς καὶ πρόθυμος νὰ πάθω διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Κυρίου μου. Μὴ ἀπορήσῃς καὶ μὴ δυσπιστήσῃς εἰς ὅσα θ' ἀκούσῃς, ἂν μὲ βλέπῃς συνοδεύοντα τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Κυρίου μου. Ἡ γυνή μου καὶ τὰ τέκνα μου εἶναι ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των, καὶ τοῦτο ἀρκεῖ νὰ μὲ δικαιώσῃ ἐνώπιόν σου. Ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν ἠθέλησε νὰ μάθω ὅσα οἱ ἐχθροὶ μελετοῦν κατὰ τοῦ λαοῦ του, καὶ περιφέρομαι ἀπὸ πρωΐας ὡς κυνηγὸς εἰς σωτηρίαν τῶν ὁμοπίστων μου. Τρέξε εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰπὲ ὅτι οἱ ἐχθροὶ σκοπὸν ἔχουν νὰ ριφθῶσι κατ' ἐπάνω των τὰ χαράγματα διὰ τῆς πρὸς ἀνατολὰς πλευρᾶς τοῦ τειχώματος.—Ταῦτα εἶπεν ὁ ἄγνωστος ἄνθρωπος, ὕψωσε τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἔγεινε ἄφαντος».

Ὁ Τρικούπης δίδει, ἐν σημειώσει, πληροφορίας τινὰς περὶ τοῦ ἀγνώστου ἐκείνου. Ἦτο Ἰωαννίτης, ἔργον δὲ εἶχε τὴν προμήθειαν κυνηγίου διὰ τὴν τράπεζαν τοῦ Τούρκου ἀρχιστρατήγου. Ὁ Βριώνης πληροφορηθεὶς ὅτι οὗτος ἦτο ὁ ἀποκαλύψας τὸ μυστικὸν εἰς τοὺς πολιορκουμένους καὶ ὁ γενόμενος αἴτιος τῆς ἥττης του, ἔσφαξε τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα του. Ὁ δυστυχὴς κατώρθωσε νὰ σωθῇ φυγὼν εἰς Μεσολόγγι, ἀλλ' ὅτε ἔμαθε τὴν φοβερὰν τοῦ Ὁμὲρ ἐκδίκησιν, ἔγεινε καλόγηρος· ἔζησε δὲ καὶ ἀπέθανε εἰς ταπεινὸν ἐρημητήριον, τοῦ ὁποίου τὰ ἐρείπια σώζονται εἰσέτι παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς Κλεισούρας, πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ἀγρινίου.

Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὸ Μεσολόγγι ἦτο πολίχνη ἄσημος καὶ ὅλως ἄγνωστος ἔξω τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' οὔτε εἶναι γνωστὸν κατὰ τίνα ἐποχὴν οἱ πρῶτοι προσφυγόντες ἐκεῖ ἐθεμελίωσαν ἐπὶ πασσάλων τὰς πρώτας καλύβας εἰς τὰς ἀποκέντρους ἀκτὰς τῆς ἐρήμου τότε θαλασσολίμνης. Τὸ ὄνομα αὐτὸ τῆς πόλεως μαρτυρεῖ ὅτι ἐζήτουν νὰ κρυφθῶσιν ἐκεῖ. Ἡ πιθανωτέρα ἐξήγησίς του εἶναι: ἐντὸς ἢ πέραν τῶν δασῶν. Πράγματι δέ, ὁλόκληρος ἡ πεδιάς, ἀπὸ τὰς ὑπωρείας τοῦ Ζυγοῦ μέχρι τῆς θαλάσσης, ἐκαλύπτετο ἄλλοτε ἀπὸ δάση, κυρίως ἐλαιῶν ἀγρίων, τῶν ὁποίων ἴχνη ὑπῆρχον ἔτι μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἀπὸ τὸ 1822 αἴγλη ἀμαράντου δόξης περιβάλλει τὸ ἕως τότε ταπεινὸν καὶ ἀγνοούμενον Μεσολόγγι!

Κατὰ τὸ 1824 ἔδωκεν εἰς αὐτὸ νέαν λάμψιν τὸ ὄνομα τοῦ Βύρωνος. Ἐνταῦθα ἦλθεν ὁ Ἄγγλος ποιητής, ὅτε ἔλαβε τὴν γενναίαν ἀπόφασιν τοῦ ν' ἀφοσιωθῇ εἰς τὸν ἑλληνικὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα. Τὴν 5ην Ἰανουαρίου ἀπεβιβάσθη εἰς Μεσολόγγι, τὴν 18ην Ἀπριλίου ἀπέθανε. Αἱ τελευταῖαί του λέξεις ἦσαν διὰ τὴν θυγατέρα του καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα. «Εἰς αὐτὴν ἀφιέρωσα τὰ πάντα, εἶπε προτοῦ ἐκπνεύσῃ· τὸν καιρόν, τὴν περιουσίαν, τὴν ὑγείαν μου. Τώρα θυσιάζω εἰς αὐτὴν καὶ τὴν ζωήν μου. Τί περισσότερον ἠδυνάμην;»

Πολλὰ ἠδύνατο εἰσέτι νὰ πράξῃ ἐὰν ἔζη. Ἡ Ἑλλὰς ὅλη ἠτένιζε πρὸς αὐτόν, εἰς αὐτὸν ἐστήριζε τὰς ἐλπίδας της, εἰς αὐτὸν πάντες ἀπετείνοντο διὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων, αἵτινες ἐσπάρασσον τότε τὴν Ἑλλάδα. Ὁ πρακτικὸς νοῦς τοῦ μεγάλου ποιητοῦ, ἡ διαύγεια τῆς ἐνθέρμου φαντασίας του, ἡ Ἀγγλικὴ ψυχραιμία ἥτις ὑπεκρύπτετο ὑπὸ τὴν μεσημβρινήν του εὐαισθησίαν, τὸ γόητρον τοῦ ὀνόματός του, τὰ πάντα ἐφαίνοντο δικαιοῦντα τὰς ἐλπίδας ὅσας ἡ ἔλευσίς του εἰς Ἑλλάδα ἐγέννησε. Ὁ θάνατός του αὐτὸς δὲν ἀπέβη ἀνωφελὴς εἰς τὸν σκοπόν, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀφιερώσει τὴν ζωήν του. Δι' αὐτοῦ νέα ποιητικὴ λάμψις περιέβαλε τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα, ἰδίως δ' ἐλαμπρύνθη τὸ Μεσολόγγι διὰ τῆς ἐπικηδείου ταύτης δόξης. Ἐκεῖ ἀπεβίωσεν, ἐκεῖ ἡ καρδία του διετηρήθη ὡς ἱερὸν κειμήλιον, ἐκεῖ τὸν ἐθρήνησε νεκρὸν ἡ Ἑλλὰς διὰ τῆς φωνῆς τῶν ρητόρων της, ἐκεῖ δὲ πρό τινων ἐτῶν τῷ ἀνηγέρθη καὶ ἀνδριάς, ἐν τῷ μέσῳ τῶν μνημείων τῶν ὑπερμάχων τῆς ἡρωϊκῆς πόλεως.

Ἀλλὰ τὴν μεγαλειτέραν δόξαν τοῦ Μεσολογγίου ἀποτελεῖ ἡ κατὰ τὸ 1826 πτῶσίς του, μετὰ πολιορκίαν διαρκέσασαν ἐπὶ ἓν ὁλόκληρον ἔτος.

Τὴν 25 Ἀπριλίου 1825 εἴκοσι χιλιάδες Μωαμεθανοὶ ἔστησαν τὰς σκηνάς των πέριξ τῆς πόλεως. Ἀρχιστράτηγος αὐτῶν ἦτο ὁ Ρεσὶτ Μεχμὲτ πασᾶς, γνωστὸς ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ τὸ ἐπώνυμον τοῦ Κιουταχῆ. Ἦτο οὗτος ἄνθρωπος ρέκτης καὶ τολμηρός, ὁ δὲ Σουλτάνος ἐξέλεξεν αὐτὸν διὰ ν' ἀποπλύνῃ τὸν ρύπον τῆς πρώτης ἀποτυχούσης πολιορκίας, καὶ τῷ ἐνεπιστεύθη τὴν ἀρχηγίαν εἰπών: ἢ τὸ Μεσολόγγι, ἢ τὴν κεφαλήν σου!

Τὸ Μεσολόγγι ἦτο ἤδη καλλίτερον ἠτοιμασμένον πρὸς ἄμυναν ἢ κατὰ τὸ 1822. Ἡ φρουρά του συνεποσοῦτο εἰς τρισχιλίους ἄνδρας, ὁ δὲ Χῖος μηχανικὸς Κοκκίνης εἶχεν ἐπισκευάσει καὶ αὐξήσει ὅσον ἐφικτὸν τὰ ὀχυρώματα. Τὸ τεῖχος ἐπανωρθώθη, ἡ τάφρος ἐπλατύνθη, τὰ ὑπάρχοντα τεσσαράκοντα καὶ ὀκτὼ πυροβόλα ἐστήθησαν καταλλήλως εἰς τοὺς διαφόρους προμαχῶνας, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἔφερεν ὄνομα δοξασθὲν εἰς τοὺς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνας. Ἐμνημονεύοντο δι' αὐτῶν τὰ ὀνόματα τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου, τοῦ Ρήγα, τοῦ Σκεντέρμπεη, τοῦ Κανάρη· τὸ τοῦ λόρδου Βύρωνος δὲν παρελείφθη, τὴν δὲ Γαλλίαν ἐξεπροσώπει τὸ τοῦ Μονταλαμβέρτου.

Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐβράδυνον ν' ἀρχίσωσι τὴν ἐπίθεσιν, ἀλλ' αἱ ἐπανειλημμέναι των ἔφοδοι ἀπεκρούοντο πᾶσαι μετὰ πολλῆς ζημίας, οἱ δὲ πολιορκούμενοι, γινόμενοι ὁσημέραι τολμηρότεροι, ἀντὶ τοῦ νὰ περιμένωσι τὰς προσβολὰς τοῦ ἐχθροῦ, τὸν προσέβαλον αὐτοὶ δι' ἐξόδων συνεχῶν. Παραιτηθέντες τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ κυριεύσωσι τὴν πόλιν ἐξ ἐφόδου, οἱ Τοῦρκοι ἐπέσπευσαν τὰ ἔργα τῆς πολιορκίας, ὅπως τὴν ἀναγκάσωσι νὰ παραδοθῇ διὰ στενοῦ ἀποκλεισμοῦ. Εἰς τὰ ἔργα των ταῦτα μετεχειρίζοντο Χριστιανούς, ἐξ ὧν μετέφερον ἐπὶ τούτῳ τρισχιλίους ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν. Ἦτο ἀληθῶς ὀδυνηρὰ ἡ θέσις τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ἐργατῶν, ἐκτιθεμένων ἐξ ἑνὸς μὲν εἰς τοὺς ραβδισμοὺς τῶν Τούρκων, ἐξ ἄλλου δὲ εἰς τὸ πῦρ τῶν ὁμοεθνῶν των, πρὸς καταστροφὴν τῶν ὁποίων ἠναγκάζοντο νὰ ἐργάζωνται καὶ νύκτα καὶ ἡμέραν. Ἔργον των ἦτο ἤδη ἡ ἀνύψωσις ὄρους τεχνητοῦ, ὑπερέχοντος τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι διὰ τῶν ὑπονόμων των ἐματαίονον τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ὑψώματος, μετὰ δὲ πᾶσαν ἔκρηξιν ὑπονόμου ἐξήρχοντο ξιφήρεις κατὰ τῶν πολιορκητῶν.

Ἕως τότε ἡ θάλασσα ἦτο ἐλευθέρα, ὥστε ἤρχοντο ἐπικουρίαι εἰς τοὺς πολιορκουμένους. Ἀλλὰ μίαν ἡμέραν οἱ Τοῦρκοι, ἐπωφελούμενοι τῆς ἀπουσίας τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, κατώρθωσαν νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τὴν θαλασσολίμνην πλοιάρια φέροντα πυροβόλα. Περιζώσαντες οὕτω πανταχόθεν τὸ Μεσολόγγι ἐνόμισαν ὅτι θὰ παραδοθῇ, ἀλλ' εἰς τὰς περὶ παραδόσεως προτάσεις ἀπεκρίθησαν οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς ἀνεγέρσεως νέων πυροβολοστασίων πρὸς τὸ μέρος τῆς θαλάσσης, τὸ ὁποῖον ἕως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν εἶχεν ἀνάγκην ὑπερασπίσεως. Εἰς τὸ ἀκοίμητον πῦρ τοῦ ἐχθροῦ, εἰς τὰς ἀπαύστους προσβολάς του ἀντέστησαν μὲ ἀκατάβλητον καρτερίαν καὶ ἐπιμονήν. Ἐπὶ τέλους, τὴν 1ην Ὀκτωβρίου, μετὰ ἓξ μηνῶν πολιορκίαν, οἱ Τοῦρκοι σηκώσαντες τὰς σκηνάς των ἀπεσύρθησαν εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους Ζυγοῦ, ὅπου ἐστρατοπέδευσαν. Τὸ Μεσολόγγι ἐφαίνετο διασωθὲν καὶ πάλιν. Οἱ κάτοικοι τῶν περιχώρων, οἵτινες εἶχον καταφύγει εἰς τὰ ὄρη καὶ εἰς τὴν νῆσον Κάλαμον, πιστεύσαντες ὅτι ἐλύθη ὁριστικῶς ἡ πολιορκία, συνέδραμον πανταχόθεν εἰς τὴν πόλιν. Ἀλλ' ἀτυχῶς αἱ ἐλπίδες των ἦσαν ψευδεῖς· ὁ πρὸς στιγμὴν παύσας κίνδυνος ἐπέπρωτο νὰ ἐνσκήψῃ μεγαλείτερος ἢ προτοῦ, καταιγὶς φρικτοτέρα τῆς πρῴην ἐπήρχετο μετὰ τὴν ἀπατηλὴν καὶ ἐφήμερον γαλήνην, ἡ δὲ καταστροφὴ ἐπέκειτο ἤδη ἀναπόφευκτος. Ὁ Ἰβραήμης, υἱὸς τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ Πασᾶ τῆς Αἰγύπτου, κομπάζων διὰ τὰς ἐν Πελοποννήσῳ νίκας του, χαίρων διότι καὶ εἰς τὴν Στερεὰν ἐξ αὐτοῦ ἤδη ἐξηρτᾶτο ἡ ἐπανόρθωσις τῆς ἀποτυχίας τοῦ Κιουταχῆ, ἡτοιμάσθη νὰ φέρῃ αὐτὸς εἰς πέρας τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου.

Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ Ἑλλὰς ἔδρεπε τρόπαια, ἡ δ' Ἐπανάστασις ἤκμαζεν ἐπὶ γῆς καὶ θαλάσσης, ἀλλ' ἡ φάσις τῶν πραγμάτων μετεβλήθη ὁπότε ὁ Σουλτάνος ἐπεκαλέσθη τὴν ἀρωγὴν τοῦ ἰσχυροῦ ὑποτελοῦς του πασᾶ. Ἄνευ τῶν στρατῶν καὶ τῶν στόλων τῆς Αἰγύπτου, οὔτε ἡ Κρήτη καθυπετάσσετο, οὔτε ἡ Πελοπόννησος ἠρημοῦτο, οὔτε τὸ Μεσολόγγι ἔπιπτε, ἡ δ' Ἑλλὰς ἤθελεν ἀνακτήσει τὴν ἀνεξαρτησίαν ἄνευ τῆς ἐν Ναυαρίνῳ ναυμαχίας, καὶ ἴσως τὸ νέον κράτος ἐλάμβανε ἀπ' ἀρχῆς τὰ σύνορα, τὰ ὁποῖα δὲν κατωρθώσαμεν εἰσέτι ν' ἀποκτήσωμεν.

Ὁ υἱὸς τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ ἐστρατοπέδευσεν ἐνώπιον τοῦ Μεσολογγίου τὴν 13 Δεκεμβρίου 1825. Αἱ ἀντιζηλίαι τῶν δύο ἀρχιστρατήγων παρέτεινον τὴν πολιορκίαν, ὅσῳ καὶ ἡ ἀνδρεία τῶν πολιορκουμένων. Ὁ Αἰγύπτιος ἐφιλοτιμεῖτο νὰ διαπράξῃ μόνος ὅ,τι δὲν κατώρθωσεν ὁ Τοῦρκος, ὁ δὲ Κιουταχῆς ἀγανακτῶν διὰ τὸ ἀγέρωχον τοῦ Ἰβραήμ, ἐπεθύμει νὰ τὸν ἴδῃ ἀποτυγχάνοντα ἐκεῖ ὅπου αὐτὸς δὲν ἐπέτυχε. Ἐκ τοῦ στρατοπέδου του, εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ Ζυγοῦ, ἔχαιρε βλέπων μακρόθεν ματαιοπονοῦντα τὸν ἀντίζηλόν του. Μόνον μετὰ δύο μακρῶν μηνῶν ἀλλεπαλλήλους ἀποτυχίας, ἐπεζήτησεν ὁ Ἰβραήμης τὴν μετὰ τοῦ Κιουταχῆ συμφιλίωσιν καὶ οἱ δύο ἀρχιστράτηγοι ἀπεφάσισαν νὰ συνενωθῶσιν, ὅπως καταβάλωσι τὴν ἀκαταμάχητον ἐπιμονὴν τῶν πολιορκουμένων.

Δυστυχῶς ἡ θάλασσα δὲν ἦτο πλέον ἐλευθέρα. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐστερεῖτο εἴπερ ποτὲ

μέσων, ὁ δὲ στόλος τὸν ὁποῖον ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ ἐπεχείρησε νὰ ἐξοπλίσῃ, ὅπως ὑπὸ τὸν Μιαούλην πλεύσῃ πρὸς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου, ἦτο ὁ ἀσθενέστερος καὶ ὁ ἀτελέστερον ἐφωδιασμένος ἐξ ὅσων ποτέ, ἀπ' ἀρχῆς τῆς Ἐπαναστάσεως, ἐδόξασαν τὴν σημαίαν τοῦ Σταυροῦ. Ὁ Αἰγυπτιακὸς στόλος καὶ τὰ ἐντὸς τῆς θαλασσολίμνης πλοιάρια ἐξηκολούθησαν τὸν ἀποκλεισμόν, τὰ δ' Ἑλληνικὰ πλοῖα οὐδὲν κατώρθωσαν. Οἱ πολιορκούμενοι οὔτε τρόφιμα εἶχον, οὔτε πολεμεφόδια ἱκανὰ πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς ἀντιστάσεως. Οἱ ἄνθρωποι ἀπέθνησκον ὡς ἐκ τῆς κακῆς ποιότητος τῆς ἀνεπαρκοῦς τροφῆς. Δὲν τοῖς ὑπελείπετο εἰμὴ ἢ νὰ παραδοθῶσιν ἢ νὰ διασχίσωσιν ἔνοπλοι τὸν ἐχθρικὸν στρατόν. Ἐπροτίμησαν πάντες νὰ ἐκτεθῶσιν εἰς τοὺς κινδύνους νυκτερινῆς ἐξόδου, ἀντὶ τοῦ νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν ἐχθροῦ, ὅστις οὔτε φιλανθρωπίαν ἐγνώριζε οὔτε τιμὴν ἐσέβετο. Ἔλεος δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸν ἄγριον ἐκεῖνον πόλεμον.

Ἡ ἔξοδος ἐγένετο τὴν νύκτα τῆς 10ης Ἀπριλίου 1826, ἓν ἔτος μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς πολιορκίας. Διαιρεθέντες εἰς τρία σώματα, ἐξ ὧν τὸ μεσαῖον περιελάμβανε τὰ γυναικόπεδα, οἱ πολιορκούμενοι διέβησαν τὴν τάφρον εἰς τὸ σκότος τῆς νυκτός. Ἀλλ' ὁ ἐχθρὸς παρεφύλαττεν ἄγρυπνος. Εἰς ἐννέα χιλιάδας ψυχὰς ὑπελογίζετο ὁ πληθυσμὸς τοῦ Μεσολογγίου ἀφότου οἱ κάτοικοι τῶν περιχώρων προσέφυγον ἐντὸς τῆς πόλεως μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Κιουταχῆ. Ἐξ αὐτῶν μόνον χίλιοι καὶ τριακόσιοι ἔμενον ὅτε, διασωθέντες μετὰ τὴν διάβασιν τῶν τελευταίων ἐχθρικῶν στιφῶν, ἠδυνήθησαν νὰ μετρηθῶσιν. Οἱ λοιποὶ εἴτε ἀπέθανον, σφαγέντες εἰς τὴν συμπλοκὴν τῆς ἐξόδου ἢ καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως, ὅπου οἱ ἐχθροὶ εἰσώρμησαν ἅμα ἤρχισεν ἡ ἔξοδος,— εἴτε ᾐχμαλωτίσθησαν ζῶντες. Οἱ νικηταὶ δὲν ἐφόνευον τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παιδία, ὄχι ἐξ ἐλέου, ἀλλὰ διότι ἦτο συμφερωτέρα ἡ διατήρησις ἢ καὶ πώλησις αὐτῶν ὡς δούλων.

Ἐκ τῶν γυναικῶν ὅσαι ἔφθασαν ζῶσαι εἰς τὰ ὕψη τῆς Βαράσοβας, ὅπου ἐπερίμενον τοὺς φυγάδας Ἕλληνες ὁπλοφόροι, τινὲς ἔφερον ἀνδρικὴν στολήν, ἄλλαι δὲ ἐφόρεσαν τὰ πολυτιμότερα ἐνδύματά των ὡς ἐὰν ἐπήγαινον εἰς ἑορτήν. Μεταξὺ τῶν σταλέντων εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις ἔκθεσιν τοῦ ἀγῶνος ἀντικειμένων, κατὰ τὸν παρελθόντα Μάρτιον, ὑπῆρχε γυναικεία ἐνδυμασία ἀνήκουσα εἰς μίαν ἀπὸ τὰς ἐπιζώσας ἡρωΐδας τῆς ἐξόδου ἐκείνης. Ἡ γραῖα μετὰ δυσκολίας συγκατετέθη εἰς τὴν ἐκεῖ ἀποστολήν, ἐπερίμενε δὲ μετ' ἀνυπομονησίας τὸ τέλος τῆς ἐκθέσεως, διότι θέλει νὰ τὴν ἐνταφιάσωσι μὲ τὰ φορέματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔφερε, νέα τότε, κατὰ τὴν τρομερὰν ἐκείνην νύκτα.

Πᾶσαι αὐται αἱ ἀναμνήσεις λαμβάνουν σῶμα καὶ ζωήν, ὅταν βλέπῃς τὸ Μεσολόγγι, ὡς τὸ εἶδα σήμερον, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν ἀνθρώπων γνωριζόντων πάσας τὰς λεπτομερείας τῆς ἐπικῆς ἱστορίας του καὶ ἐμφορουμένους αἰσθημάτων ὁποῖα πᾶς Ἕλλην χρεωστεῖ νὰ τρέφῃ πρὸς τὴν ἔνδοξον ταύτην πόλιν. Ἐπεσκέφθην ἕνα πρὸς ἕνα τοὺς προμαχῶνας, ἕκαστος τῶν ὁποίων διαιωνίζει τὸ ὄνομα τοῦ ἀγωνιστοῦ, ὅστις διεκρίθη ὡς ὑπερασπιστής του,—ἐστάθην ἐπὶ πολλὴν ὥραν εἰς τὸ μέρος ὅπου, ἐπὶ κλονιζομένων σανίδων, τὰ τρία σώματα διέβησαν ἐν σιωπῇ τὴν τάφρον, κατὰ τὴν σκοτεινὴν ἐκείνην νύκτα. Οἱ τελευταῖοι δὲν εἶχον εἰσέτι διαβῆ, ὅτε οἱ πρῶτοι, προσβληθέντες ἀπὸ τοὺς παραφυλάττοντας εἰς τὸ σκότος Τούρκους, ἀντεμετώπισαν τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου. Ἠκούσθη τότε ἐντὸς τοῦ σκότους φωνή, Ὀπίσω, ὀπίσω! Αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία ὥρμησαν πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ παρέσυρον καὶ τοὺς ἄνδρας. Κατὰ τὴν σύγχυσιν τῆς βιαίας ἐκείνης ἐπανόδου πολλοὶ ἐπνίγησαν εἰς τὰ θολὰ ὕδατα τῆς τάφρου, πολλοὶ—ὀλιγώτερον ἐκείνων εὐτυχεῖς—ἐσφάγησαν ἢ ᾐχμαλωτίσθησαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, κυριεύσαντας ἐν τῷ μεταξὺ τὴν πόλιν. Ἐκεῖ, παρὰ τὴν τάφρον, ἀναξύων τὸ χῶμα μὲ τὴν ῥάβδον μου, ἀπεκάλυψα θραύσματα μύδρου καὶ τεμάχιον σιδήρου, σύντριμμα σπάθης—τουρκικῆς ἆρά γε ἢ ἑλληνικῆς; Ὁπωσδήποτε θὰ ἐκτιμήσῃς βεβαίως τὸ ἐνθύμημα τοῦτο τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ὁποῖον διεφύλαξα διὰ σέ.

Εἰς ὀλίγην ἐκεῖθεν ἀπόστασιν πρὸς τὸ μέρος τῆς θαλάσσης μοῦ ἔδειξαν τὴν θέσιν τῆς πυριτιδαποθήκης, ὅπου ὁ Καψάλης ἐτινάχθη εἰς τὸν ἀέρα. Ἡ σύζυγός του εἶχεν ἀποθάνει τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας τῆς ἐξόδου. Ὁ γέρων δὲν ἠθέλησε νὰ ἐπιζήσῃ. Ἔδωκε τὴν εὐχήν του εἰς τὸν μονογενῆ υἱόν του καὶ τὸν διέταξε νὰ ἐξέλθῃ μετὰ τῶν ἄλλων, αὐτὸς δὲ ἀκολουθούμενος ἀπό τινας συνηλικιώτας του μὴ ἔχοντας ἀρκετὰς δυνάμεις ὅπως ἐκτεθῶσιν εἰς τοὺς κόπους τοῦ νυκτερινοῦ ἐκείνου τολμήματος, ἀλλ' ὅμως θέλοντας οὐχ ἧττον ν' ἀποθάνωσιν ἀνδρικῶς, ἐκλείσθη ἐντὸς τῆς ἀποθήκης. Τὴν στιγμὴν ὅτε οἱ Τοῦρκοι ὥρμησαν ξιφήρεις πρὸς κυρίευσίν της, ὁ γέρων Καψάλης ἔθεσε τὸ πῦρ καὶ ἐτάφη ὑπὸ τὰ καίοντα ἐρείπια μετὰ τῶν συντρόφων του καὶ μετὰ τῶν Τούρκων, τοὺς ὁποίους οἱ γέροντες ἐκεῖνοι δὲν ἠδύναντο ἄλλως νὰ πολεμήσωσι.

Ἐκεῖ πλησίον εἶδα τὴν οἰκίαν ὅπου διέμεινε ὁ Μαυροκορδάτος κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν,— τὴν οἰκίαν ὅπου ἀπέθανε ὁ Βύρων, — τὴν ἐκκλησίαν ὅπου συνωθοῦντο οἱ κάτοικοι τοῦ Μεσολογγίου διὰ ν' ἀκούσωσι τὸν εὔγλωττον λόγον τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη ἐνώπιον τοῦ νεκροῦ τοῦ μεγάλου Ἄγγλου ποιητοῦ. Ἔκτοτε αἱ οἰκίαι ἐκεῖναι ἀνεκαινίσθησαν, ἡ δ' ἐκκλησία ἐπεσκευάσθη. Ὅπου Τοῦρκοι διῆλθον, διαρκοῦντος τοῦ πολέμου

ἐκείνου, δὲν ἔμεινε πέτρα ἐπὶ πέτρας. Καὶ τὸ Μεσολόγγι, καὶ τὸ Βραχῶρι, καὶ ὅλαι σχεδὸν αἱ πόλεις μας ἦσαν σωρὸς ἐρειπίων ὅτε ἐπὶ τέλους ἡ Ἑλλὰς ἠλευθερώθη. Δυσκόλως θ' ἀνεύρῃς καθ' ὅλην τὴν χώραν οἰκοδομὰς ἀκεραίας, ἐχούσας ἐπέκεινα τῶν πεντήκοντα ἐτῶν ὕπαρξιν.

Εἰς τὸ κέντρον περίπου τοῦ πρὸς τὴν ξηρὰν περιτειχίσματος, παρὰ τὸν κῆπον Νοσοκομείου ἱδρυθέντος πρὸ ἐτῶν παρὰ φιλανθρώπου συμπολίτου, ὑπάρχει δενδρόφυτος περίβολος,— τὸ Ἡρῷον τοῦ Μεσολογγίου. Ἐκεῖ ἐντὸς ἑνὸς λάκκου ἐτάφησαν τὰ ὀστᾶ τῶν θανατωθέντων κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν. Πλησίον τοῦ κοινοταφίου ἐκείνου κεῖται τὸ μνῆμα τοῦ Μάρκου Βότσαρη. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ υἱοῦ του, ὑπουργοῦ τοῦ βασιλέως Ὄθωνος κατὰ τὴν μεταπολίτευσιν τοῦ 1862, ἠκρωτηρίασαν ἀσεβῶς καὶ βαρβάρως τὸ ὡραῖον μαρμάριον μνημεῖον τοῦ Γάλλου γλύπτου Δαυίδ, ὥστε ἐδέησε ν' ἀποσταλῇ εἰς Ἀθήνας πρὸς ἐπισκευήν. Τὸ εἶδα ἐκεῖ κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, ἀλλ' εὐχῆς ἔργον εἶναι νὰ ἐπιστραφῇ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς τὴν θέσιν του, κατὰ τὰς δικαίας ἀξιώσεις τῶν Μεσολογγιτῶν. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ἡρῴου ἀνηγέρθη πρό τινων ἐτῶν μνημεῖον εἰς τιμὴν τοῦ Βύρωνος καὶ ἀνδριὰς τοῦ ποιητοῦ μαρμάρινος. Οὕτω, ἐντὸς τοῦ μικροῦ περιβόλου ἀνευρίσκεις ὅλας τὰς ἀναμνήσεις τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς. Λυπεῖταί τις μόνον μὴ βλέπων περισσοτέραν ἐκεῖ περιποίησιν, δενδροστοιχίας εὐρύθμους, καὶ ἄνθη περὶ τοὺς τάφους ὡραῖα· ἡ καλὴ πρὸς τοῦτο θέλησις δὲν ἐλλείπει, ἀπαιτοῦνται ὅμως χρήματα, τὸ δὲ Μεσολόγγι πλουτεῖ δόξης μόνον. Ἀλλ' ὁ ἀξιόλογος δήμαρχός του εἶναι πλήρης ζήλου καὶ δραστηριότητος καὶ θὰ κατορθώσῃ ἐπὶ τέλους, τὸ ἐλπίζω τοὐλάχιστον, νὰ διακοσμήσῃ πρεπόντως τὸ ἱερὸν ἄλσος.

Ἀφοῦ ἐπεσκέφθην τὴν πόλιν, ἠθέλησα νὰ ἴδω καὶ τὸ περιώνυμον νησίδιον τῆς Κλεισόβης, εἰς τὸ ἄκρον τῆς θαλασσολίμνης, ἀπέναντι τοῦ Μεσολογγίου. Τὴν 25 Μαρτίου 1826 ὁ ἐχθρὸς ἐπεχείρησε τὴν κυρίευσίν του. Ἡ φρουρὰ συνέκειτο ἐξ ἑκατὸν τριάκοντα καὶ ἑπτὰ ἀνδρείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο ὁ Κίτσος Τσαβέλλας μὲ ἕνδεκα Σουλιώτας. Δισχίλιοι Τοῦρκοι τοῦ Κιουταχῆ ἤρχισαν τὴν προσβολήν, ἀφοῦ δὲ οὗτοι ἀπεκρούσθησαν μετὰ μεγάλης ζημίας, ὥρμησαν κατὰ τοῦ νησιδίου καὶ οἱ Ἄραβες τοῦ Ἰβραήμη. Ἀλλὰ καὶ Τοῦρκοι καὶ Ἄραβες δὲν κατώρθωσαν νὰ δαμάσωσι τοὺς ὀλίγους ἐκείνους ἥρωας:

Δαιμόνων πλὴν χεῖρες καὶ ὄχι ἀνθρώπων
φυλάττουν ἐκεῖ τὰ κεράμεα τείχη.

Ἑκατοστύες ἐχθρικῶν πτωμάτων ἐκάλυψαν τὰ νερὰ τῆς λίμνης. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν λαμπροτέρων τῆς δευτέρας τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίας, ὁ δὲ Ζαλοκώστας τὸ ἔψαλε μετὰ πολεμικῆς ὄντως ζέσεως εἰς ἓν ᾆσμα τοῦ ἐπικοῦ του ποιήματος «τὸ Μεσολόγγιον». Ἐκεῖ ἐκλείσθη τότε τὸ ὄνομα τοῦ Τσαβέλλα.

Καὶ ἐνώπιον τοῦ νησιδίου τούτου ᾐσθάνθην ὅ,τι κατὰ τὴν εἴσοδόν μου εἰς Μεσολόγγι. Καὶ ἐνταῦθα οὔτε βράχον βλέπει τις οὔτε τεῖχος, οὔτε ἄλλο ἴχνος ὀχυρώματος ἢ πολέμου. Ἡ Κλείσοβα εἶναι μικρὰ ἀμμώδης ἐπιφάνεια ὑψουμένη μόλις ὑπεράνω τῶν ρηχῶν τῆς θαλασσολίμνης νερῶν. Οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει ἐπ' αὐτῆς, ἢ εὐτελὲς ἐξωκκλήσιον καὶ ὀλίγαι καλύβαι κατοικούμεναι ἀπὸ ἁλιεῖς. Τοὺς εὕρομεν πλέκοντας τὰς καλαμωτάς, διὰ τῶν ὁποίων περιβάλλοντες βαθμηδὸν τοὺς εἰς τὴν λίμνην ἐκ τῆς θαλάσσης εἰσερχομένους ἰχθῦς, τοὺς ἀποκλείουν ἐπὶ τέλους ἐντὸς στενοῦ κύκλου, ὅπου τοὺς συλλαμβάνουν. Ἐὰν θέλῃς πλειοτέρας λεπτομερείας περὶ τῆς ἀξιοπεριέργου ἁλιείας τῶν θαλασσολιμνῶν τούτων, σὲ παραπέμπω εἰς τὴν Γαλλιστὶ δημοσιευθεῖσαν πραγματείαν τοῦ κ. Ἀποστολίδου κατὰ τὴν ἐν Λονδίνῳ ἁλιευτικὴν ἔκθεσιν τοῦ 1883.

Χάρις εἰς τοὺς καλοὺς ἐν Μεσολογγίῳ φίλους, μᾶς μετέφερεν εἰς Κλείσοβαν ὁ γέρων λεμβοῦχος τοῦ Βύρωνος, ὀγδοηκοντούτης ἤδη ἀλλὰ πλήρης ἔτι ζωῆς καὶ ὑγείας. Μὲ πολλὴν ἐπιδεξιότητα ἐκυβέρνα τὴν μικράν του λέμβον, σὲ βεβαιῶ δὲ ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι εὔκολον. Τὰ *πριάρια* καθὼς τὰ ὀνομάζουν ἐνταῦθα (κατὰ παραφθορὰν ὑποθέτω τοῦ *πλοιάρια*,) εἶναι ἀβαθῆ ἕνεκα δὲ τῶν ρηχῶν νερῶν καὶ τῶν πολυπληθῶν φυκῶν δὲν γίνεται χρῆσις κωπῶν, ἀλλ' ὄρθιος ἐπὶ τῆς πρύμνης ὁ λεμβοῦχος κρατεῖ εἰς χεῖρας ξύλον μακρόν, στάλικα ἢ *σταλίκι*, καθὼς τὸ λέγουν ἑλληνίζοντες ἐν ἀγνοίᾳ των, καὶ διὰ τοῦ σταλικίου ὠθεῖ τὴν λέμβον. Ἡ ἐλαφρότης καὶ ἡ ταχύτης της ἀποτελοῦν τὴν δυσκολίαν τοῦ εἴδους τούτου τῆς θαλασσοπλοΐας, καθόσον ἡ ἐλαχίστη ἀνωμαλία δύναται ν' ἀνατρέψῃ καὶ κυβερνήτην καὶ λέμβον. Ἀπαιτεῖται πεῖρα μακρὰ καὶ εὐλυγισία, ἀλλ' ὁ γέρων Καζῆς ἀνεδείχθη ἐξαίρετος εἰσέτι λεμβοῦχος. Κατὰ παράκλησίν μου παρέδωκε τὸ σταλίκι εἰς τὸν νεαρόν του σύντροφον καὶ καθίσας σταυροποδητὶ εἰς τὸ πριάρι ἤρχισε νὰ μᾶς διηγῆται τὰς πρὸ ἑξήκοντα ἐτῶν ἐκδρομὰς εἰς τὴν λίμνην τοῦ «Λόρδου». Δὲν ἔμαθα νέον τι περὶ τοῦ Βύρωνος, ἀλλὰ θὰ ὁμολογήσῃς ὅτι εὐχαρίστως θὰ διέσχιζες καὶ σὺ τὰ νερὰ τοῦ Μεσολογγίου, ἐπὶ τοῦ πριαρίου ἐκείνου, μὲ τὴν Κλείσοβαν ἄντικρύ σου, καὶ μὲ τὸν γέροντα λεμβοῦχον ὁμιλοῦντα περὶ τοῦ ποιητοῦ, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε συνώδευεν ἐπὶ τῆς αὐτῆς λίμνης. Παρεκάλεσα τὸν Καζῆν νὰ φωτογραφηθῇ, ὑποσχεθεὶς νὰ στείλω τὴν εἰκόνα του πρὸς δημοσίευσιν εἰς Ἀγγλικὸν περιοδικόν. Συγκατετέθη προθύμως, μανθάνω δὲ ὅτι ἀτυχής τις κωφάλαλος ἐξασκεῖ εἰς

Μεσολόγγι τὸ ἐπάγγελμα φωτογράφου, ὥστε θὰ γείνῃ τοῦ γέροντος ἡ εἰκών. (¹)

Ὁ ἥλιος ἔδυε ὅτε ἀπεχαιρετήσαμεν τὴν Κλείσοβαν. Ἀντὶ νὰ ἐπιστρέψωμεν διὰ θαλάσσης μέχρι Μεσολογγίου, ἀπεβιβάσθημεν εἰς Τουρλίδα καὶ ἐκεῖθεν ἐπεστρέψαμεν περιπατοῦντες. Ὁποία δύσις μεγαλοπρεπής! Ἑκατέρωθεν τῆς στενῆς ἐπιθαλασσίου ὁδοῦ κατωπτρίζετο ἐντὸς τῶν λιμνῶν ὁ πορφυρόχρυσος οὐρανός. Αἱ ἐπὶ πασσάλων ὑπεράνω τῶν ὑδάτων ὑψούμεναι μικραὶ καλύβαι τῶν ἁλιέων, αἱ *πελάδες*, ἐφαίνοντο ὡς φωλεαὶ γιγαντιαίων φαντασιωδῶν ὀρνέων ἐν μέσῳ τῆς περικυκλούσης ἡμᾶς ἠρέμου καὶ ἡμιφωτίστου ἐρημίας!

[Ἕπεται συνέχεια]

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ

(¹) Ἐδημοσιεύθη αὕτη εἰς τὸ Ἀγγλικὸν περιοδικὸν «Graphic».

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΗΛΙΟΝΗΣ

Διήγημα.

Συνέχεια· ἴδε προηγούμενον φύλλον.

ΙΑ'

Περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος κατεῖχεν ὁ Χρῆστος Μηλιόνης τὰ ἁρματωλίκια τῆς Ἀκαρνανίας, τοῦ Βάλτου καὶ Ξηρομέρου, εἷς τῶν ἀντιπροσώπων τῆς σφαδαζούσης ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, τῶν περιφανέστερον παραστησάντων εἰς τὸν ἐκπεπληγμένον εὐρωπαϊκὸν κόσμον τὰ δίκαια τοῦ ἀδικουμένου ἔθνους· οὐδέποτε εἶχε συνθηκολογήσει μὲ τοὺς Τούρκους. Τοῦτο ἐκφράζει τρανότερον πάσης ἱστορικῆς μαρτυρίας ὁ στίχος τοῦ δημοτικοῦ ᾄσματος:

Ὅσο εἶν' ὁ Χρῆστος ζωντανός, Τοῦρκο δὲν προσκυνάει.

Ἀλλ' οἱ κρατοῦντες ἦσαν πρόθυμοι πάντοτε νὰ κολακεύωσι τοὺς μέγα δυναμένους ἐκ τῶν ἡμετέρων πολεμιστῶν τῆς ζοφερᾶς ἐκείνης ἐποχῆς, καὶ τὴν μοῖραν ταύτην δὲν διέφυγε καὶ ὁ Χρῆστος Μηλιόνης. Ἐν ἔτει 1747 εἶχεν ἐπέλθει ἀπραξία τῶν πολεμικῶν ἔργων καθ' ὅλην τὴν Ἀκαρνανίαν. Τότε καὶ ὁ Χρῆστος ἠναγκάσθη ν' ἀρκεσθῇ εἰς τὰς προτάσεις τῶν Τούρκων, καὶ δεχθεὶς τὸ ἁρματωλίκι τῆς Ἀκαρνανίας, ἔμεινεν ἡσυχάζων ἐπί τινα χρόνον.

Τότε συνέβη ἡ φοβερὰ ἐκείνη παρασπονδία, ἣν εὐλόγως ὁ Χρῆστος ἔμελλε νὰ νομίσῃ ἀνήκουστον εἰς τὰ κλεφτικὰ χρονικά, καὶ εἰς τὰς μεταξὺ ἀγάδων καὶ Ἑλλήνων μαχητῶν σχέσεις. Ἡ ἁρπαγὴ τῆς κόρης Βασίλως, τῆς ἀναδεκτῆς τοῦ Μηλιόνη, ἐκίνησε τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ κλέφτου. Γνωστὸν ὅτι ἡ πνευματικὴ συγγένεια τοῦ βαπτίσματος ἐνομίζετο τότε πολλῷ σοβαρωτέρα ἢ ὅσον σήμερον νομίζεται συνήθως. Ἂς προστεθῶσιν εἰς ταῦτα καὶ αἱ σχέσεις μεταξὺ τοῦ Χρήστου Μηλιόνη καὶ τῆς οἰκογενείας τῆς κόρης ἐκείνης.

Τὰ μετὰ ταῦτα διηγήθημεν ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Κατόπιν τούτων ἐπῆλθεν ἡ ἀποκήρυξις τοῦ *ἁρματωλοῦ* Χρήστου Μηλιόνη ὡς κλέφτου ἥτις δὲν ἐβράδυνε νὰ πεμφθῇ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον, διὰ νὰ ἀποδεικνύηται ἑκάστοτε ἀληθεύουσα ἡ ἀρχαία ἐπὶ διχονοίᾳ μομφή, διὰ νὰ μὴ ἐκλίπῃ ποτὲ ἡ πατροπαράδοτος ἐκείνη ἐθνικὴ ἀρά, εὑρέθη καὶ εἷς χριστιανὸς προεστώς, ὁ Πάνος Μαυρομμάτης, πρόθυμος νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ Χρήστου Μηλιόνη. Οὗτος συνεξεστράτευσε μετὰ τοῦ Δερβέναγα τῆς Ἀκαρνανίας Μουχτάρ, τοῦ ἐπιλεγομένου Κλεισούρα, κατὰ τοῦ ἡμετέρου ἀνδρείου κλέφτου.

Ἀγνοεῖται ὁ λόγος δι' ὃν ἀπεδόθη τὸ ἐπίθετον τοῦτο εἰς τὸν εἰρημένον Μουχτάρ. Ἀλλ' ἂν ἐπεκλήθη οὕτω, διότι ἦτο ἐπιτήδειος εἰς τὸ νὰ πολιορκῇ εἰς κλεισωρείας τοὺς ἐχθροὺς οὓς ἐπολέμει, οὐδὲν ἀτυχέστερον παρωνύμιον ἠδύνατο νὰ εὑρεθῇ. Πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ εἰρημένος Μουχτὰρ Κλεισούρας ἠξιώθη τοῦ ἐπιθέτου τούτου, διότι μᾶλλον ἠγάπα νὰ ἀποκλείῃ πᾶσαν ἐνδεχομένην πρὸς τοὺς πολεμίους συμπλοκήν.

Τεκμήριον τούτου ἦτο ὅτι ἐπὶ τρεῖς μῆνας καὶ δεκαεννέα ἡμέρας, καθ' οὓς ὑπεκρίνετο ὅτι κατεδίωκεν τὸν Χρῆστον Μηλιόνην εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἀκαρνανίας, οὐδεμίαν ἀψιμαχίαν κατώρθωσε νὰ συνάψῃ πρὸς αὐτόν.

Ὁμολογητέον ὅμως ὅτι δὲν ἦτο τόσον εὔκολον τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν ἐφαρμογήν, ὅσον φαίνεται λεγόμενον. Ἀψιμαχία κατὰ τοῦ Χρήστου Μηλιόνη ἦτο δυσχερέστατον καὶ τραχύτατον ἔργον. Διότι ὁ Χρῆστος πλὴν τῆς προσωπικῆς ἀνδρείας καὶ ἐμπειρίας του εἶχε τοὺς *μονομμάτους*, τοὺς τρομεροὺς ἐκείνους σκοπευτάς, οἵτινες ἐθέριζον τοὺς Τούρκους τόσον κανονικῶς, ὡς νὰ κατεῖχον εἰς χεῖρας τὸ δρέπανον τοῦ Χάρου, τοῦ μόνου ἁρματωλοῦ τῆς ἀρχαίας Ἠπείρου.

Περὶ μέσα Ἀπριλίου τοῦ εἰρημένου ἔτους εἶχε στήσει ὁ Χρῆστος τὸ λημέρι του ἐπὶ ὑψηλοῦ ζυγοῦ ἑνοῦντος δύο ἐξηρμένας κορυφάς. Ἡ θέσις ὠνομάζετο *Ζυγουριά*. Τὸ μέρος τοῦτο ἀπετέλει μικρὰν κοιλάδα, ἔχουσαν ἑκατὸν βημάτων περίμετρον, περιεχομένην μεταξὺ τεσσάρων φυσικῶν προμαχώνων. Οὗτοι ἐσχηματίζοντο ἐκ τεσσάρων ὑψηρεφῶν σκοπιῶν, ἐφ' ὧν συνηλλάσσοντο τέσσαρες ἑκάστοτε ἄγρυπνοι φρουροί, κρατοῦντες τὰ κυρυοφύλλια. Αἱ σκοπιαὶ αὗται ἐκαλοῦντο μὲ λατινικὸν ὄνομα *βίγλαις*· ἐπ' αὐτῶν *ἐβίγλιζον*, ἤτοι ἐφρούρουν, ἐξ ὑπαμοιβῆς οἱ γενναῖοι ἄνδρες τοῦ Χρήστου Μηλιόνη. Προσεδοκᾶτο δὲ ἀπὸ ἡ-

ΑΠΟ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΝ

Ἐπιστολαὶ πρὸς φίλον.

Θʹ

Ζάκυνθος, τῇ 26ῃ Ἀπριλίου.

Οἱ λεμβοῦχοι τῆς Ζακύνθου δὲν εἶναι ὀλιγώτερον τολμηροὶ ἢ ἐπιδέξιοι τῶν Μεσολογγιτῶν, ἀλλ' ἡ μέθοδός των διαφέρει κατὰ τοῦτο, ὅτι αἱ πρὸς ἀποβίβασιν τῶν ἐπιβατῶν λέμβοι περιμένουν ἐντὸς τοῦ λιμένος, ἀντ' αὐτῶν δὲ ἔρχονται μικρὰ ἀκάτια εἰς προϋπάντησιν τοῦ ἀτμοπλοίου. Εἴκοσι περίπου τοιαῦτα μᾶς ἐκυρίευσαν ἐξ ἐφόδου, ἱκανὴν ὥραν προτοῦ προσεγγίσωμεν. Ἕκαστον ἀκάτιον περιέχει ἀνὰ δύο, ἐνίοτε δὲ τρεῖς ναύτας, οἵτινες ριψοκινδυνεύουν τὴν ζωήν των πρὸς ἐξασφάλισιν ἐπιβατῶν διὰ τὰς ἐντὸς τοῦ λιμένος λέμβους, τῶν ὁποίων οὗτοι ἀποτελοῦν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν προφυλακήν. Ὁ εἷς τῶν ναυτῶν κρατεῖ τὰς κώπας καὶ μετ' ἀξιοθαυμάστου ἐπιδεξιότητος φέρει τὸ ἀκάτιον παραπλεύρως τοῦ ἀτμοπλοίου, παλαίων κατὰ τῆς ὁρμῆς τοῦ κύματος, τὸ ὁποῖον ἀπωθεῖται βιαίως ἑκατέρωθεν, σχιζόμενον ὑπὸ τῆς πρώρας. Ἀλλ' ὁ κωπηλάτης νικᾷ τὸ κῦμα καὶ χωρὶς νὰ προστριβῇ εἰς τὸ φεῦγον σκάφος, πλησιάζει τοσοῦτον, ὥστε ἡ ἀνηρτημένη κλίμαξ τοῦ ἀτμοπλοίου περᾷ ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς του, — ἐνῷ δὲ περᾷ, ὁ σύντροφός του, ὄρθιος ἐντὸς τοῦ ἀκατίου, ἁρπάζει διὰ τῶν χειρῶν του τὰς βαθμίδας τῆς κλίμακος καὶ μένει κρεμάμενος ἐκεῖθεν. Ἡ λέμβος ἔμεινεν ἤδη ὀπίσω, μακρὰν τοῦ προχωροῦντος ἀτμοκινήτου, ἀλλ' ὁ ἄφοβος ἀκροβάτης ἀναρριχᾶται ἀμέσως ἀπὸ τὴν κλίμακα εἰς τὸ κατάστρωμα καί, ἄνευ χρονοτριβῆς, συνομολογεῖ μετὰ τῶν ἐπιβατῶν συμβόλαια περὶ τῆς ἀποβιβάσεως.

Ἐξ ὅλων τῶν εἰς συνάντησίν μας ἐλθόντων σκαφιδίων οὐδὲ ἓν ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ. Ἡ ἐπιθαλάσσιος δ' ἐκείνη γυμναστικὴ ἀποβαίνει ἔτι μᾶλλον συγκινητική, ὅτε τὸ ἀκάτιον περιέχει τρεῖς ναύτας καί, ἀντὶ ἑνός, βλέπεις δύο συγχρόνως ἀνθρώπους κρεμαμένους ἀπὸ τὴν κλίμακα. Φοβεῖσαι μὴ αἱ κινήσεις τοῦ ἑνὸς παρεμποδίσουν τὰς τοῦ ἄλλου, μὴ αἴφνης ἀποσπασθῇ τοῦ στηρίγματός του ὁ ζῶν ἐκεῖνος βότρυς καὶ πέσῃ ἐντὸς τῆς ἀφριζούσης κάτω θαλάσσης. Εὐτυχῶς, οὐδὲν τοιοῦτον συνέβη, καὶ ἠγκυροβολήσαμεν σῷοι πάντες καὶ ἀκέραιοι.

Ἡ Ζάκυνθος εἶναι πόλις κομψὴ περιέχουσα εἴκοσι περίπου χιλιάδας κατοίκους. Ἐκ πρώτης ὄψεως βλέπει τις ἐκεῖ τὰ σημεῖα τῶν μακρῶν της μετὰ τῆς Βενετίας σχέσεων. Ὁ ρυθμὸς τῶν οἰκοδομῶν, τὸ στενὸν τῶν ὁδῶν, αἱ μικραὶ πλατεῖαι, αἱ πολυάριθμοι ἐκκλησίαι, τὰ πάντα ἐνθυμίζουν τὴν Ἰταλίαν. Παρετήρησα ἐν τούτοις οὐκ ὀλίγας μεταβολὰς ἀφότου τὴν ἐπεσκέφθην τελευταῖον, — πρὸ ἱκανῶν ἤδη ἐτῶν, δηλαδὴ πρὸ τῆς ἑνώσεως. Τότε τὰ παράθυρα ἦσαν δικτυωτά, ἐνίοτε δὲ ἠνοίγοντο αἱ *ζελοζίαι* ἐνῷ διέβαινες κάτωθεν, καὶ ἔβλεπες εἰς τὸ παράθυρον χαρίεσσαν κεφαλὴν φέρουσαν Ἰταλικὴν καλύπτραν καὶ ὑπὸ τὴν καλύπτραν τὴν λάμψιν δύο ζωηρῶν ὀφθαλμῶν· σήμερον οἱ ζωηροὶ ὀφθαλμοὶ σὲ βλέπουν χωρὶς ποσῶς νὰ κρύπτωνται ὄπισθεν κιγκλίδων, διότι αἱ *ζελοζίαι* κατηργήθησαν. Τότε ἤκουες περὶ σὲ ἰταλικὰ ὅσα καὶ ἑλληνικά, τώρα ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα ἀνέκτησεν ἐξ ὁλοκλήρου τὰ δικαιώματά της. Ὑπὸ τὴν ξένην προστασίαν ὀλιγίστη ἐλαμβάνετο φροντὶς διὰ τὴν εἰς τὸν Ἰόνιον λαὸν διάδοσιν τῶν φώτων, οἱ δὲ νέοι τῶν καλῶν οἰκογενειῶν ἐξεπαιδεύοντο τότε, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἕνωσιν τὰ ἑλληνικὰ ἐκπαιδευτήρια ἐπληθύνθησαν καὶ εἰς τὰς ἑπτὰ νήσους. Τὰ χωρία ἔχουν προκαταρκτικὰ σχολεῖα, αἱ δὲ πόλεις καὶ γυμνάσια, ἅτινα προσθέτουν καὶ αὐτὰ τὴν ἀναλογίαν των εἰς τὸν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐξάνοντα ἀριθμὸν τῶν φοιτητῶν τοῦ ἐν Ἀθήναις πανεπιστημίου. Παρεκτὸς δὲ τῶν σχολείων, ὁ τύπος, τὰ δικαστήρια, ὁ πολιτικὸς βίος, ἡ ὅλη ὑπηρεσία τῆς διοικήσεως ἀποτελοῦν τοσούτους μοχλούς, χρησιμεύοντας εἰς ἀνύψωσιν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης.

Ἡ διάδοσις τῆς παιδείας ὑπῆρξεν ἓν τῶν κυριωτέρων εὐεργετημάτων τῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἑνώσεως τῶν ἑπτὰ νήσων, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ μόνον ἐκ τῆς μεταβολῆς προκύψαν ὠφέλημα, οὐδ' ὑφίστανται λόγοι ὅπως μετανοήσωσι διὰ τὴν μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος συνένωσιν οἱ Ἰόνιοι, μολονότι ὑπῆρχον οἱ προλέγοντες τὴν καταστροφὴν τῶν νήσων ὡς ἄμεσον ἐπακόλουθον τῆς ἀναχωρήσεως τῶν Ἄγγλων. Οἱ φύσει μεμψιμοιροῦντες (τίς δ' Ἕλλην δὲν κλίνει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τοῦτο, ἴσως ἐνδομύχως φρονῶν ὅτι ἐὰν ἠκούετο αὐτός, τὰ πράγματα θὰ ἐτρέποντο ἐπὶ τὸ βέλτιον;) οἱ φύσει μεμψίμοιροι δύνανται νὰ εὕρωσι σημεῖα συγκρίσεως μεταξὺ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος πρὸς ἀνάδειξιν τῆς ὑπεροχῆς τοῦ παρελθόντος. Ἀναμφιβόλως ἡ ἀστυνομικὴ ὑπηρεσία ἐξετελεῖτο ἀποτελεσματικώτερον ὑπὸ τὴν Ἀγγλικὴν προστασίαν, ἴσως δὲ καὶ τὰ δικαστήρια εἰργάζοντο τότε ταχύτερον καὶ καλλίτερον. Ἀλλ' ἐν συνόλῳ, αἱ Ἰόνιοι νῆσοι προώδευσαν ἀφότου προσηρτήθησαν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν βασίλειον, ὁ πλοῦτος καὶ ἡ εὐημερία των ηὔξησαν ἔκτοτε, οἱ δὲ κάτοικοί των εὑρίσκουν εἰς τὴν πλατυνθεῖσαν πατρίδα στάδιον εὐρύτερον διὰ τὴν ἐργασίαν τῶν χειρῶν των, διὰ τὴν ἐμπορικὴν καὶ βιομηχανικὴν δραστηριότητα, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν πολιτικὴν φιλοδοξίαν των. Ὑπῆρχε φόβος ὅτι αἱ ὑπὸ τὴν Ἀγγλικὴν προστασίαν κατασκευασθεῖ-

σαι ὁδοὶ θὰ ἐξαφανισθῶσι παραμελούμεναι ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ἀλλ' οὐδὲν τοιοῦτον συνέβη. Ἀπ' ἐναντίας, καὶ ὁδοὶ νέαι καὶ διάφορα ἄλλα δημόσια ἔργα κατεσκευάσθησαν. Παρεκτὸς δὲ τούτων πάντων, ὑπάρχει καὶ τὸ μέγα κεφάλαιον τῆς ἀποδοθείσης εἰς τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα ἱκανοποιήσεως. Διότι, ἐπὶ τέλους, ἡ ζωὴ τῶν ἐθνῶν, ὅσῳ καὶ τῶν ἀτόμων, δὲν περιορίζεται εἰς μόνα τὰ ὑλικά. Ὑπάρχει καὶ τὸ *αἴσθημα*, τὸ ὁποῖον δέον ὅπως δήποτε νὰ συγκαταριθμηθῇ μεταξὺ τῶν συστατικῶν τῆς εὐτυχίας. Ἔπειτα δέ, μὴ δὲν εἶναι οὐσιῶδες πλεονέκτημα καὶ ἡ ἐλευθέρα ἐξάσκησις τοῦ δικαιώματος τοῦ παραπονεῖσθαι, εἴτε δικαίως εἴτε μή, κατὰ τοῦ ὑπουργείου καὶ τῶν ὀργάνων του, ἐὰν ἀνήκῃς εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν; Τὸ προνόμιον τοῦτο δὲ εἶχον οἱ Ἰόνιοι ἐνόσῳ τὴν Κυβέρνησιν ἐξεπροσώπει ἡ ἐρυθρὰ στολὴ τοῦ Ἄγγλου στρατιώτου.

Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν Ζάκυνθον καὶ τὰς σημερινὰς ἐντυπώσεις μου. Ἡ πόλις ἐκαλλωπίσθη οὐσιωδῶς ἀφότου τὴν εἶδον. Θέατρον εὐρύχωρον καὶ εὐπρεπὲς ᾠκοδομήθη παρὰ τὴν θάλασσαν πλησίον τῆς πλατείας τοῦ ποιητοῦ, ὡς ὠνομάσθη αὕτη εἰς τιμὴν τοῦ Σολωμοῦ, οὗτινος ἐστήθη ἐκεῖ ἡ προτομή· ἐκτίσθη δὲ καὶ καλὴ προκυμαία καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ λιμένος, ἀπὸ τὸ θέατρον μέχρι τῆς ἄλλης ἄκρας, ὅπου τὸ ὑψηλὸν κωδωνοστάσιον καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Διονυσίου.

Ὁ ἅγιος οὗτος εἶναι ὁ προστάτης τῆς Ζακύνθου, ὅπως ὁ ἅγιος Γεράσιμος τῆς Κεφαλληνίας καὶ ὁ ἅγιος Σπυρίδων τῆς Κερκύρας. Εἰς ἑκάστην τῶν νήσων τούτων διατηρεῖται ἐντὸς πολυτίμου θήκης τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου της, ἅπαξ δὲ τοῦ ἔτους τελοῦνται πρὸς τιμήν του λιτανεῖαι, καθ' ἃς ἐκτίθεται τὸ σῶμα εἰς τὴν προσκύνησιν τῶν κατοίκων καὶ ἀλλάσσονται τότε τὰ ἐνδύματα τοῦ ἁγίου, ἢ καὶ μόναι αἱ ἐμβάδες, αἱ δὲ παλαιαὶ— ἀλλ' ὄχι καὶ φθαρεῖσαι ἐκ τῆς χρήσεως,— διανέμονται εἰς τεμάχια, ὡς ἱερὰ κειμήλια. Εἰς ἑκάστην τῶν νήσων ὁρκίζονται εἰς τὸ ὄνομα τοῦ προστάτου της, τὸν ἀποκαλοῦν δὲ *ἅγιον* ἁπλῶς, ἄνευ τῆς προσθήκης τοῦ ὀνόματός του. Οὗτος θεωρεῖται ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν Ἅγιος. Ἄλλως δέ, ἡ λατρεία του δὲν περιορίζεται εἰς μόνην τὴν νῆσον τὴν ὁποίαν ἰδίᾳ προστατεύει. Αἱ ἄλλαι νῆσοι καὶ ἡ πλησιόχωρος στερεὰ παρέχουν εἰς ἕκαστον τῶν ἁγίων τούτων πρόσθετον ἀριθμὸν προσκυνητῶν, τῶν ὁποίων ἡ εὐλάβεια ἐπαυξάνει τὰς προσόδους τῶν ἐκκλησιῶν των.

Οὕτω ἐπὶ τοῦ *Θησέως*, ἀφ' οὗ σοῦ ἔγραψα σήμερον, εἶδα μεταξὺ τῶν ἐπιβατῶν τοῦ καταστρώματος νέον ἀνδρόγυνον. Ἡ σύζυγος ἐκράτει εἰς τὴν ἀγκάλην βρέφος φιλάσθενον. Πρὸς ἔναρξιν συνομιλίας ἠρώτησα πῶς ὀνομάζεται.— Δὲν ἔχει ἀκόμη ὄνομα, θὰ βαπτισθῇ εἰς τὴν Ζάκυνθον.— Μεταβαίνουν ἐκεῖ διὰ νὰ τὸ βαπτίσωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ ἔταξαν. Ἀπὸ τοὺς συνοδοιπόρους μου μανθάνω ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι σύνηθες. Οἱ γονεῖς *τάζουν* τὸ τέκνον των εἰς τὸν Ἅγιον, ταξειδεύουν, ἔρχονται εἰς Ζάκυνθον χωρὶς νὰ γνωρίζωσι ψυχὴν ἐκεῖ, πορεύονται κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ περιμένουν ἐκεῖ τὸν ἀνάδοχον· οἷος δήποτε δὲ ἢ οἱαδήποτε εἰσέλθῃ ἐκ τύχης κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, παρακαλεῖται, ἢ καὶ προσφέρεται ἐνίοτε, ὅπως βαπτίσῃ. Καὶ ἰδοὺ ἐγένοντο κουμπάροι χωρὶς νὰ γνωρίζωνται, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ πιθανότης ὅτι θὰ συναντηθῶσι ποτὲ πλέον, καθόσον εὐθὺς μετὰ τὴν βάπτισιν ἐπιστρέφουν εἰς τὴν πατρίδα οἱ γονεῖς μετὰ τοῦ μικροῦ χριστιανοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ ἅγιος ἔχει ἐφεξῆς τὴν ὑποχρέωσιν νὰ προστατεύῃ.

Ἔχουσι δὲ οἱ εὐλαβεῖς διδόμενα διὰ νὰ πιστεύωσιν ὅτι θὰ εἰσακουσθῶσιν αἱ πρὸς τὸν Ἅγιον εὐχαί των. Πᾶσα νέα ἔκδοσις τοῦ βίου του περιέχει θαύματα νέα προστιθέμενα εἰς ὅσα μακρὰ παράδοσις διαμνημονεύει. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι παντοῦ καὶ πάντοτε ὁ αὐτός, φίλε μου! Ἔχω ἐνώπιόν μου τὸ συναξάριον τοῦ Ἁγίου τῆς Ζακύνθου.(¹) Ὁ ἅγιος Διονύσιος οὗτος δὲν εἶναι ὁ Ἀρεοπαγίτης. Ἦτο ἐξ εὐγενοῦς Ζακυνθίας οἰκογενείας, εἰσέτι ὑπαρχούσης, τῆς τῶν Σιγούρων. Γεννηθεὶς τῷ 1546 ἔλαβε νέος ἔτι τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ἀναχωρήσας δ' ἐκ τῆς πατρίδος του πρὸς προσκύνησιν τοῦ Ἁγίου Τάφου, ἐρρίφθη ὑπὸ τῶν ἐναντίων ἀνέμων εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀττικῆς, ὅπου ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, ἐκτιμῶν τὰς ἀρετάς του, τὸν ἔπεισε νὰ δεχθῇ τὴν κενὴν τότε ἀρχιεπισκοπὴν Αἰγίνης. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ παρῃτήθη τοῦ ἀξιώματος καὶ ἐπιστρέψας εἰς Ζάκυνθον ἐκλείσθη εἰς μοναστήριον ἀπομεμονωμένον, εἰς τὰ ὀρεινότερα τῆς νήσου μέρη. Ἐκεῖ ἔζησεν ἐπὶ ἔτη πολλὰ τιμώμενος ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του, ἀπεβίωσε δὲ ἐν ἔτει 1624. Οἱ Ζακύνθιοι ἔκτοτε ἐθεώρησαν αὐτὸν ὡς Ἅγιον, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸ 1703 τοῖς ἐδόθη ἡ πρὸ τοῦτο κανονικὴ ἄδεια ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖον. Ὥστε ὁ ἅγιος Διονύσιος οὗτος εἶναι εἷς τῶν νεωτέρων ἁγίων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Αὕτη δὲν ἀρέσκεται εἰς προσθήκας νέας εἰς τὸ Μηνολόγιόν μας, ὥστε εἶναι ὀλίγιστοι οἱ νεώτεροι ἅγιοί μας. Ὑπάρχουν ὅμως τινὲς ἀπολαύοντες ἰδιάζοντος σεβασμοῦ ἐκεῖ ὅπου διεβίωσαν καὶ ἐτελεύτησαν. Οἱ πλεῖστοι εἶναι μάρτυρες τῆς πίστεως σφαγέντες ὑπὸ τῶν Τούρκων. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἐὰν τις τῶν νέων λογίων μας ἀνελάμβανε τὴν περισυναξιν τῶν τοιούτων μαρτυρολογίων. Θὰ προσετίθετο οὕτω σελίς, τὰ μάλιστα ἀξιανάγνωστος, εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν.

(¹) Αἱ τέσσαρες ᾀσματικαὶ ἀκολουθίαι τοῦ ἐν Ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Διονυσίου, κτλ. Ἐν Ζακύνθῳ. 1876.

Τὸ ξενοδοχεῖον ἐκ τοῦ ὁποίου γράφω φαίνεται λαμπρὸν ὕστερον ἀπὸ τὰ τοῦ Ἀγρινίου καὶ τοῦ Μεσολογγίου. Ἐνταῦθα δὲν κοιμώμεθα καὶ οἱ τρεῖς ὁμοῦ, ἀλλ' ἕκαστος ἔχει τὸ δωμάτιόν του, ἐντὸς δὲ αὐτοῦ πάντα τὰ παρεπόμενα. Τὸ ἑστιατόριον εἶναι εὐρύχωρον, μετὰ δὲ τὴν μέχρι τοῦδε λιτότητα μ' ἐκθαμβοῖ σχεδὸν ἡ πολυτέλειά του. Εἰς τὴν τράπεζαν συνηντήσαμεν ἀρχαίους γνωρίμους, ὑπαλλήλους οὐδαμῶς δυσηρεστημένους διὰ τὸν ἐνταῦθα διορισμόν των. Μετὰ δὲ τὸ γεῦμα μᾶς ἀνήρπασαν οἱ νέοι φίλοι τοὺς ὁποίους ἀπεκτήσαμεν κατὰ τὴν περιοδείαν. Διήλθομεν τερπνῶς τὴν ἑσπέραν, χάρις εἰς τὴν φιλοξενίαν διὰ τὴν ὁποίαν δικαίως φημίζονται οἱ Ζακύνθιοι.

Εἶναι πολὺ ἀργά. Ἡ νεολαία τῆς Ζακύνθου ἐπιστρέφει ᾄδουσα εἰς τὰς ἑστίας της. Φαίνονται τόσῳ εὔθυμοι οἱ κάτοικοι ἐνταῦθα! Τοιοῦτος δὲν εἶναι ἐν γένει ὁ χαρακτὴρ τοῦ Ἕλληνος. Ἐξ ἁπάντων τῶν μεσημβρινῶν λαῶν ἡμεῖς εἴμεθα οἱ ὀλιγώτερον ἐπιρρεπεῖς εἰς ἐκχύσεις φαιδρότητος. Ἴσως ἡ ἐξήγησις τούτου ἔγκειται εἰς τὴν ἱστορίαν ἡμῶν. Ἐπὶ τοσαύτας γενεὰς οἱ Ἕλληνες διεβίωσαν ἐν μέσῳ τῆς θλίψεως, ὥστε ἡ συνήθεια μετετράπη εἰς δευτέραν φύσιν. Ἀλλ' ἐνταῦθα, εἰς Ζάκυνθον, τὸ χόρτον δὲν ἐξηράνθη ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ Τούρκου. Ὑπέστη καὶ ἡ νῆσος αὕτη τὴν κυριαρχίαν τοῦ ξένου, ἀλλ' ὁ ξένος ἐπέτρεπε τοὐλάχιστον ἐνταῦθα εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν νὰ ζῶσιν ἐν εἰρήνῃ. Ἡ παρουσία του δὲν ἦτο ἀγαπητή, ἀλλ' ὅμως δὲν ἐνέσπειρε τὴν φρίκην καὶ τὸν τρόμον. Τώρα δέ, ὅτε ἀνεχώρησαν οἱ ξένοι, ὅτε δὲν τοὺς βλέπουν πλέον ὡς δεσπότας τῆς πατρίδος των, οἱ νησιῶται ἐλησμόνησαν ὅτι οἱ Ἰταλοὶ ἢ οἱ Ἄγγλοι ὑπῆρξαν κύριοί των, ἢ ἐνθυμοῦνται μόνον τὰ εὐεργετήματα τῆς δεσποτείας των. Ἀλλ' ὅπου ὁ Τοῦρκος διέβη, ἀφῆκεν ὀπίσω του ὀλέθρου μόνον ἀναμνήσεις. Οἱ Ζακύνθιοι δὲν ἔζησαν ὑπὸ τὸν Τοῦρκον, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ζωηροὶ καὶ φαιδροί, καὶ γελοῦν εὐθύμως καὶ ᾄδουν. Πόσῳ δὲ ὡραῖα ᾄδουν! Ἤκουσα ἀπόψε ἁρμονικώτατα ᾄσματα ὑπὸ τὰ παράθυρά μου. Δὲν ἔλεγα πρὸ ὀλίγου ὅτι ἐνταῦθα τὰ πάντα ἐνθυμίζουν τὴν Ἰταλίαν; Αἱ Ἰόνιοι αὗται νῆσοι, ἀποτελοῦσαι παρέκτασιν τῆς Ἑλλάδος πρὸς δυσμάς, εἶναι ὡς τὰ πρῶτα τόξα γεφύρας ὡρισμένης ν' ἀπολήξῃ εἰς Ἰταλίαν. Διὰ τῶν νήσων τούτων αἱ δύο ἀδελφαὶ χερσόνησοι, ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Ἰταλία τείνουσι πρὸς ἀλλήλας τὰς χεῖρας. Καὶ ὅμως, ὑπὸ τὸ ἐπίχρισμα τοῦ ξενικοῦ πολιτισμοῦ τοῦτο, ὑπάρχει χώρα ἑλληνικωτέρα τοῦ ἄνθους τούτου τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Ζακύνθου ταύτης, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλὰς τοσούτους ὀφείλει ποιητάς, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλει τὸν ψάλτην τῆς ἐλευθερίας της, τὸν Σολομόν, τὸ καύχημα τῆς ἀναγεννωμένης ἑλληνικῆς φιλολογίας;

[Ἕπεται συνέχεια]

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΗΛΙΟΝΗΣ

Διήγημα.

Συνέχεια· ἴδε προηγούμενον φύλλον.

—

ΙΖ΄

Ὅπως ἐξηγηθῶσιν ὅσον τὸ δυνατὸν τὰ συμβαίνοντα χρήζομεν βραχείας εἰς τὸ παρελθὸν ἀναδρομῆς.

Ἐνθυμοῦνται οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ὅτι ἡ *Σεβεμεμὲκ* εἶχε γείνει ἄφαντος ἐκ τοῦ χαρεμίου τὴν αὐτὴν ἡμέραν, καθ' ἣν εἶχεν ὁρμηθῆ ἡ κατὰ τοῦ Μηλιόνη ἐκστρατεία τῶν ἀγάδων τῆς Ἄρτης. Ἡ σύμπτωσις αὕτη εἶχεν ἀφορμὴν τὴν ἑξῆς· ἡ νεᾶνις διὰ ψυχολογικῆς βίας καταστᾶσα σύζυγος τοῦ Χαλήλ, κατετρόμαξεν, ὅτε ἡ μήτηρ της ἔσπευσε νὰ τῇ περιγράψῃ τὰς μελλούσας ἐντυπώσεις τοῦ πατρός, ὅτε οὗτος θὰ ἐμάνθανε τὸ μοιραῖον τοῦτο γεγονός. Ἡ φρίκη, ἡ ἀγανάκτησις, ἡ μανία, ἡ ἀπόγνωσις, ἔμελλον νὰ ἀλλοιώσωσι τὸ πρόσωπόν του Ἦτο ἱκανὸς νὰ καταντήσῃ εἰς τὸ ἔπακρον τῆς παραφορᾶς, ἠδύνατο νὰ φρυάξῃ, νὰ ἀφρίσῃ, ἠδύνατο νὰ πνίξῃ ἄνθρωπον. Ἡ Βάσω τόσον κατεπτοήθη ἐκ τῆς τραγικῆς ταύτης εἰκόνος, ὥστε προέτρεψε τὴν μητέρα της νὰ μείνῃ παρ' αὐτῇ, φοβουμένη κίνδυνον δι' αὐτὴν ἐκείνην. Ἀλλ' ἀδύνατον ἦτο τοῦτο, εἶπεν ἡ μήτηρ, τόσον χειρότερα ἂν ἔμενεν ἐκεῖ, τότε θὰ ἐφρύαττεν ὁ Κώστας κατὰ δύο ἐνόχων, τότε θὰ εἶχε πλείονας ἀθῴους καθ' ὧν νὰ κατασκεδάσῃ τὴν ὀργήν του, θὰ εἶχε τὰ τέκνα της. Καὶ ταῦτα εἰποῦσα ἡ Μελάχρω, ἐνθυμήθη ὅτι ἦτο καιρὸς ν' ἀπέλθῃ ἤδη, καὶ συνέτεμε κατά τινας ὥρας τὴν παρὰ τῇ κόρῃ ἐπίσκεψίν της.

Ἡ Βάσω ἔμεινε μόνη, μόνη μετὰ τῶν φοβερῶν εἰκόνων αἵτινες τὴν ἠπείλουν, μόνη μετὰ τῶν φρικωδῶν φασμάτων, ἅτινα τὴν κατεδίωκον. Ἀνελογίσθη ὅτι δὲν εἶχε τοῦ λοιποῦ ἄλλο ἄσυλον ἢ τὸν τάφον, ἄλλον φίλον ἢ τὸν θάνατον. Δὲν ἠδύνατο λοιπὸν νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θ' ἀπηλλάσσετό ποτε τῆς μισητῆς ἐκείνης εἱρκτῆς, τῆς φρικώδους ἐκείνης μετὰ τοῦ Τούρκου συμβιώσεως. Ἐὰν ἀνέκτα τὴν ἐλευθερίαν της, εἰς τί θὰ τῇ ἐχρησίμευεν αὕτη; Νὰ ἐπιστρέψῃ πρὸς τοὺς γονεῖς της ἦτο ἀδύνατον, ὁ πατήρ της ἔμελλε νὰ τὴν φονεύσῃ. Νὰ μείνῃ ἐκεῖ, νὰ μείνῃ εἰς τὸ σεράγι, νὰ μείνῃ εἰς τὸ χαρέμι; Ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἐξ ἀρχῆς φρικῶδες, ἤδη δὲ μετὰ τὰς ἐξηγήσεις τῆς μητρός της κατέστη ἀποτρόπαιον. Ἕως τότε ἐνόμιζεν ὅτι ἔσωζε τοὺς γονεῖς της νυμφευομένη τὸν Τοῦρκον· τοῦ λοιποῦ ἡ σκληρὰ αὕτη παραμυθία τῆς συνειδήσεως ἐξέλιπε. Τότε ἐν τῇ ἀδημονίᾳ της ἀνεμνήσθη τὸν σώφρονα καὶ καλὸν ἐκεῖνον νέον, ὅστις ἦτο ὁ μνηστήρ της. Ἡ μήτηρ της τῇ εἶχεν εἰπεῖ ὅτι οὗτος εὑρίσκετο πλησίον

του, νὰ σκεφθῶμεν καὶ ἡμεῖς συνετῶς καὶ ἐλευθέρως, ὡς λογικοὶ ἄνθρωποι; Διατί δὲν ἔχομεν τὸ θάρρος καὶ δὲν ἀποφασίζομεν νὰ προτιμήσωμεν τὸ ὠφέλιμον τοῦ ἀνωφελοῦς; Ἕως πότε ὁ λαὸς ἡμῶν θὰ διατελῇ ἐν τῇ παλαιᾷ εὐηθείᾳ; Διατί μόλις ἐπιχειρήσῃ κάνεὶς νὰ ἀποτινάξῃ τὸν ζυγὸν τῶν παλαιῶν ἐσκωριασμένων συνηθειῶν φωνάζουσιν ἀμέσως: ἐχάθημεν! ἡ ὀρθοδοξία ἀπώλετο! Θὰ καταστραφῇ ἡ ὀρθοδοξία ἂν ὁ λαὸς παύσῃ πιστεύων τοὺ; βρικόλακας καὶ τὰς μαγίσσας, καὶ τὰς γητευτρίας καὶ τὰ τοιαῦτα; Θὰ ζημιωθῇ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια καὶ ἡ ὀρθοδοξία, ἂν λείψωσιν οἱ καλόγηροι, οἱ ὁποῖοι μόνον διὰ τὰ μαῦρα ῥάσα των, τὴν ἀγαμίαν καὶ τὸ μοναχικόν ὄνομά των λέγονται καλόγηροι; Δὲν θὰ ἦτο ὠφελιμώτατον εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ εἰς τὸν λαὸν ἂν μετεβάλλοντο πάντα τὰ μοναστήρια εἰς σχολεῖα; Τίς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι τὸ δίκαιον καὶ ἡ ἀλήθεια δὲν συμφέρουσιν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν;» Καὶ ἦτο μοναχος ὁ ταῦτα λέγων.

Τοιοῦτον ἔχων φρόνημα ὁ Δοσίθεος Ὀβράδοβιτς, ἰδὼν ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐλευθέρους λαοὺς καὶ ἐκ τῆς μελέτης μεγάλων συγγραφέων ποτισθεὶς τὰ νάματα τῆς ἐλευθερίας, ἦτο ἑπέμενον ὅτι ηὔχετο διαπύρως ὑπὲρ τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ ἔθνους του ἀπὸ τοῦ μισητοῦ ζυγοῦ τῶν Τούρκων. Τὰς περὶ ἀπελευθερώσεως ἐλπίδας του δὲν ἐστήριζεν, ὡς ὁ Κοραῆς, εἰς μόνους τοὺς ὁμοεθνεῖς του, ἀλλ' ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὴν κραταιὰν ὁμόφυλον δύναμιν τῆς ἄρκτου· ὡς ὁ ἡγούμενός του Μιλουτίνοβιτς, ηὔχετο νὰ φανῶσιν ὅμοιοι τῷ μεγάλῳ Πέτρῳ Τσάροι καὶ Τσαρίναι, ἵνα δυνηθῶσι «νὰ λυτρώσωσι καὶ ἐλευθερώσωσιν ἀπὸ τῆς τυραννίας καὶ τῆς βαρβαρότητος τὴν Σερβίαν, τὴν Βοσνίαν καὶ τὴν Ἐρζεγοβίνην, τὴν προσφιλῆ γῆν τῶν πατέρων μας, καθὼς καὶ τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς ἄλλας, τὰς ὁμοίας μὲ παράδεισον χώρας.» Ηὐτύχησε δὲ νὰ ἴδῃ περὶ δυσμὰς τοῦ βίου ἐλευθέραν τὴν πατρίδα του, ὡς ὁ Ἕλλην συμμαθητὴς αὐτοῦ, καὶ νὰ ἀποθάνῃ ἐν αὐτῇ ὀλίγα ἔτη πρὶν ὑποδουλωθῇ ἐκ νέου ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ν. Γ. Πολιτης.

Ὁ ποιητὴς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἦναι φιλόπατρις ἐνθουσιώδης ῥήτωρ. Ἡ ἀληθῶς καλὴ ποίησις, καὶ ἂν ἀρύεται τὸ θέμα αὐτῆς ἐξ ἀπωτάτων χωρῶν καὶ χρόνων, ἐνισχύει τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα καὶ ἀνυψοῖ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα πλειότερον δωδεκάδος μετρίων θουρίων.

(Ἰω. Ὄφμαν.)

ΑΠΟ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΝ

Ἐπιστολαὶ πρὸς φίλον.

Γ'

Κατάκωλον, 27 Ἀπριλίου

Ὁποία διαφορὰ μεταξὺ τῆς φαιδρᾶς, τῆς ζωηρᾶς Ζακύνθου καὶ τῆς μικρᾶς ταύτης κωμοπόλεως τῆς Ἤλιδος, μεταξὺ τοῦ ξενοδοχείου ὅπου χθὲς ἐκοιμήθην καὶ τοῦ σημερινοῦ μου καταλύματος! Δύο ἢ τριῶν ὡρῶν θάλασσα χωρίζει τὸ Κατάκωλον ἀπὸ τὴν Ζάκυνθον, καὶ ὅμως νομίζει τις ὅτι μεταβαίνει ἀπὸ ἕνα κόσμον εἰς ἄλλον.

Ἀπόψε ἐν τῷ μέσῳ τῆς περικυκλούσης με σιωπῆς, καθὼς χθὲς τὴν νύκτα ὅτε ἤκουα τὰ ᾄσματα τῶν Ζακυνθίων, καθὼς σήμερον τὸ πρωὶ ὅτε διηρχόμην τὴν ὡραίαν ἐξοχὴν τῆς πλουσίας ἐκείνης νήσου, μία προπάντων σκέψις μοῦ κατέχει τὸν νοῦν. Σκέπτομαι ὁποία θὰ ἦτο σήμερον ἡ Ἑλλὰς ὁλόκληρος, ἐὰν δὲν ἐπήρχετο ἡ συμφορὰ τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως. Ἴδε τὰς ἑπτὰ νήσους, ὅπου Τοῦρκοι δὲν ἐδέσποσαν. Εἰς τὴν Ζάκυνθον καὶ τὰς λοιπὰς Ἰονίους νήσους ὁ πληθυσμὸς εἶναι πυκνός, ἡ γῆ πανταχοῦ καλλιεργημένη, εἰς τὰς πόλεις καὶ τοὺς ἀγροὺς βλέπεις ἔργα καὶ οἰκοδομὰς ἀνεγερθείσας ἀπὸ γενεὰς ἀλληλοδιαδόχους, καὶ μὴ καταστραφείσας ἐκ προθέσεως ἢ ἐκ τῆς ἀβελτηρίας βαρβάρου δυναστείας. Οἱ ξένοι δὲν ἀναλογίζεσθε ταῦτα συνήθως, ὅταν ἐπισκέπτεσθε τὴν Ἑλλάδα. Λησμονεῖτε ὅτε τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, τῶν ὁποίων ἀπολαύετε καὶ διὰ τὰ ὁποῖα δικαίως ἐπαίρεσθε, δὲν εἶναι ἔργον πρόσφατον, ἀλλὰ τὸ ἄθροισμα χιλιετοῦς ἐργασίας ἐξακολουθητικῆς καὶ ἀδιακόπου. Ναὶ μέν, δὲν ἔλειψαν καὶ παρ' ὑμῖν περίοδοι σάλου ἀναχαιτίσασαι τὴν πρόοδον, εἴχετε καὶ ὑμεῖς στιγμὰς ταραχῆς καὶ καταστροφῆς, ἀλλ' ἦσαν στιγμαὶ μόνον. Ἡ καταιγὶς κατέρριψε δρῦς τινας, ἐξερρίζωσε θάμνους, ἀλλ' ὁ ἄνεμος μετ' ὀλίγον ἐκόπασε καὶ ἡ δρῦς ἐβλάστησε νέους κλῶνας, ὁ θάμνος ἐκ νέου ἐρριζοβόλησε. Ἐνταῦθα ὁ ἀνεμοστρόβιλος δὲν ἔπαυσε λυσσῶν ἐπὶ τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας, ὅ,τι δὲ διεξέφυγε τὸν ὄλεθρον τῆς μακρᾶς του ἐρημώσεως, ἀνετράπη τοῦτο κατὰ τὴν δεκαετῆ πανωλεθρίαν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος. Πᾶν ὅ,τι βλέπεις σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐγένετο κατὰ τὴν διάρκειαν δύο μόλις γενεῶν.

Μὴ εἴπῃς, ἢ μὴ τὸ σκεφθῇς χωρὶς νὰ τὸ εἴπῃς, ὅτι δύο γενεαὶ ἀνδρῶν ἐλευθέρων ἠδύναντο καὶ ὤφειλον νὰ κατορθώσωσι πλειότερα τῶν ὅσων διεπράξαμεν. Ὄχι! Τότε μόνον θὰ ἠδυνάμεθα νὰ διαπράξωμεν πλειότερα, ἐὰν ὁ πολιτικὸς καὶ κοινωνικὸς ὀργανισμὸς ἑνὸς ἔθνους ἀπε-

κτᾶτο διὰ μιᾶς, ὁμοῦ μὲ τὴν ἐλευθερίαν. Μόλις ἀποτιναξάσα τὴν πίεσιν βαρβάρου ζυγοῦ, χωριζομένη ἀπὸ τὴν πεπολιτισμένην Εὐρώπην διὰ τῆς Τουρκίας πρὸς βορρᾶν καὶ διὰ τῆς περικυκλούσης τὰς τρεῖς πλευράς της θαλάσσης, ἦτο δυνατὸν ἡ Ἑλλὰς ν' ἀποκτήσῃ διὰ μιᾶς τὴν πεῖραν, τὴν ὁποίαν ὡς βλέπομεν δὲν ἀπέκτησαν εἰσέτι ἔθνη τυχόντα περιστάσεων ἀσυγκρίτως εὐνοϊκωτέρων τοῦ ἑλληνικοῦ; Ἡ πολιτικὴ ἀγωγὴ εἶναι ὁ τελευταῖος καρπὸς μακροῦ πολιτισμοῦ. Θὰ τὴν ἀποκτήσωμεν καὶ ἡμεῖς βαθμηδόν! Ὑπῆρχεν ἆρά γε τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου νὰ τὴν ἀπολαύσωμεν ταχύτερον; Ἀκολουθοῦμεν τὴν καταλληλοτέραν πρὸς τοῦτο ὁδόν, διὰ τοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας μὲ ὅλα τὰ παρακόλουθά του; Ἠθέλομεν φθάσει ἐνωρίτερον εἰς τὸν σκοπούμενον ὅρον, ἐὰν χεὶρ προστᾶτις καθωδήγει τὰ πρῶτα ἡμῶν βήματα, ἀντὶ τοῦ νὰ προσπαθήσωμεν ἀφ' ἑαυτῶν νὰ ὀρθοποδήσωμεν, σκοντάπτοντες ἐνίοτε; Δὲν γνωρίζω.

Ἐξ ἄλλου ὅμως ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχωσιν ἄλλως τὰ καθ' ἡμᾶς;

Ἡ Ἑλλὰς ἠλευθερώθη διὰ τῶν ἀγώνων καὶ τῶν θυσιῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ,—τὸ βασίλειον τοῦτο εἶναι ἔργον του. Ἠδύνατο ὁ λαὸς οὗτος νὰ παραιτηθῇ τοῦ δικαιώματος τοῦ διέπειν τὰ τοῦ κράτους τὸ ὁποῖον ἔπλασε; Ἀληθὲς ὅτι δὲν εἶχεν εἰσέτι τὰ προσόντα ὅπως ἐξασκήσῃ καλῶς τὰ κυριαρχικά του δικαιώματα. Ἀλλὰ θὰ τ' ἀποκτήσῃ, θὰ μάθῃ. Εἶναι ὡς νέος ἀνήλικος ἀποκτῶν ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν πεῖραν τοῦ βίου μέχρις οὗ ἐνηλικιωθῇ. Αἱ ἐλευθερίαι τῶν ὁποίων ποιούμεθα χρῆσιν, ἔστω καὶ κατάχρησιν, δὲν θὰ μᾶς ἐμποδίσωσι νὰ φθάσωμεν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ τέρμα, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀποβλέπομεν. Ὀλισθαίνομεν ἐν τῷ μεταξύ, ψηλαφοῦμεν, πίπτομεν καὶ ἐγειρόμεθα, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ὅλου προχωροῦμεν καὶ θὰ φθάσωμεν!

Τὸ κύριον μέχρι τοῦδε πρόσκομμα ἦτο καὶ εἶναι ὅτι, παρεκτὸς τῆς ἐσωτερικῆς διοργανώσεως, ἐπεβλήθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸ ἀρτισύστατον κράτος καὶ τὸ βάρος πολιτικῆς ἐξωτερικῆς. Ἐπλάσθη μὲ τὸ ζωτικὸν τοῦτο ζήτημα ἀναποσπάστως προσκεκολλημένον εἰς τὴν ὕπαρξίν του. Διότι, ἀφοῦ δὲν συναπέκτησαν τὴν ἐλευθερίαν πάντες οἱ ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνισθέντες καὶ θυσιασθέντες, ἦτο ἑπόμενον ὅτι οἱ μὲν εἰσέτι μένοντες ὑπὸ τὸν ζυγὸν θὰ ἐξακολουθήσωσιν ἐλπίζοντες τὴν ἀπόσεισίν του καὶ ἐπωφελούμενοι πάσης πρὸς τοῦτο εὐκαιρίας, οἱ δὲ ἀπελευθερωθέντες δὲν θὰ λησμονήσωσιν ὁποῖοι δεσμοὶ τοὺς συνδέουν πρὸς τοὺς ἀτυχεστέρους ἀδελφούς των. Τὸ κατὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ νέου βασιλείου γενόμενον ἀδίκημα ἐπανορθοῦται ὀλίγον κατ' ὀλίγον· αἱ Ἰόνιοι νῆσοι, τὸ πλεῖστον τῆς Θεσσαλίας, μία λωρὶς τῆς Ἠπείρου ἡνώθησαν ἔκτοτε μετὰ τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ κράτους. Ταῦτα ἀποτελοῦσιν ὡς ἀρχὴν τρόπον τινὰ ἐξοφλήσεως, ἐμψυχοῦσαν τοὺς περιμένοντας τὴν σειράν των καὶ ἐξοικονομοῦσαν τὴν ὑπομονήν των. Γνωρίζεις ὅτι δὲν εἶμαι θιασώτης τῆς λεγομένης Μεγάλης Ἰδέας, ὅτι δὲν ὀνειρεύομαι τὴν ἀνάπλασιν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας· τοῦτο ἠδύνατο νὰ γείνῃ κατὰ τὸ 1821 ἐὰν ἡ Εὐρώπη ἠδύνατο καὶ ἤθελε τότε νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἦτο πρὸς συμφέρον της ἡ πραγματοποίησίς του. Ἀλλ' ἔκτοτε τὰ πράγματα μετεβλήθησαν, ἡ ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων ἐπεκράτησε, διάφορα γεγονότα καθιερώθησαν ὑπὸ τοῦ χρόνου, καὶ ἡ ἀνάστασις τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ αὐτοκρατορίας δύναται, νομίζω, νὰ θεωρηθῇ τὴν σήμερον ὡς ἁπλοῦν ὀνειροπόλημα. Ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς δὲν θὰ συγκροτηθῇ ὁριστικῶς, ἐνόσῳ αἱ πρὸς βορρᾶν ὑπόδουλοι εἰσέτι ἐπαρχίαι, ἡ Κρήτη πρὸς μεσημβρίαν καὶ αἱ λοιπαὶ πρὸς ἀνατολὰς νῆσοι δὲν προσαρτηθῶσιν εἰς τὸ ἀνεξάρτητον βασίλειόν μας.

Ἰδοὺ διατὶ ὑπεβλήθημεν μέχρι τοῦδε καὶ θὰ ὑποβληθῶμεν εἰσέτι, Κύριος οἶδεν ἕως πότε, εἰς τοσούτους ἀγῶνας ὑπερβαίνοντας τὰς δυνάμεις μας, εἰς τοσαύτας θυσίας ὑπερτέρας τῶν μέσων μας. Οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ θυσίαι αὗται ἀνεχαίτισαν τὴν κανονικὴν πορείαν τῆς ἐσωτερικῆς μας διαπλάσεως, τὸ δ' ἐξ ἀνάγκης ἐλλιπὲς τῆς ἐσωτερικῆς διοργανώσεως παρεμπόδισε καὶ συχνάκις παρέλυσε τὰς ἐξωτερικὰς ἐνεργείας μας. Ἐντὸς τοῦ διλήμματος τούτου διακυμαινόμεθα ἐπὶ ἡμίσειαν ἤδη ἑκατονταετηρίδα. Ἕως πότε τοῦτο θὰ ἐξακολουθήσῃ;

Φαντάσθητι μετὰ πεντήκοντα ἔτη τὴν Ἑλλάδα διπλασίαν τὴν ἔκτασιν,—τὸν πληθυσμόν της συμποσούμενον εἰς πέντε ἢ ἓξ ἀντὶ τῶν δύο σήμερον ἑκατομμυρίων,—τὰς πεδιάδας καὶ τὰς κοιλάδας ἐπιμελῶς πανταχοῦ καλλιεργουμένας,—πόλεις καὶ κωμοπόλεις ἀκμαζούσας ἐκεῖ ὅπου σήμερον ὑπάρχουν πενιχρά τινα χωρία,—δύο ἢ τρεῖς μεγάλας γραμμὰς σιδηροδρόμου συνδεούσας ἡμᾶς μετὰ τῆς λοιπῆς Εὐρώπης, καὶ περιηγητὰς σωρηδὸν προσερχομένους καὶ συνωθουμένους ἐντὸς μεγάλων ξενοδοχείων ἀνεγερθέντων καὶ εἰς τὰς ἀπωτέρας ἐσχατιὰς τῆς ὡραίας καὶ εὐκλεοῦς ταύτης χώρας, τοὺς δ' Ἕλληνας ἐξισωθέντας πρὸς τοὺς λοιποὺς τῆς Εὐρώπης λαοὺς ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν,—φαντάσθητι ταῦτα πάντα, ἅτινα εἶναι πιθανά, ἅτινα θεωρῶ βέβαια, καὶ θὰ ἐννοήσῃς τὴν ἀνυπομονησίαν τῶν Ἑλλήνων πρὸς παρέλευσιν τοῦ χρονικοῦ διαστήματος τὸ ὁποῖον μᾶς χωρίζει εἰσέτι ἀπὸ τὴν μέλλουσαν εὐημερίαν. Θὰ ἔλθῃ ἡ ὥρα της, θὰ ἔλθῃ! Τὰ μέχρι τοῦδε κατορθωθέντα, μεθ' ὅλα τὰ προσκόμματα καὶ τὰς δυσχερείας ὅσας εἴχομεν νὰ ὑπερπηδήσωμεν, εἶναι ἀσφαλὴς ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος ἐγγύησις!

Ἴδε τὴν κωμόπολιν ἐκ τῆς ὁποίας γράφω. Ἐπὶ

Ἐπαναστάσεως τὸ μέρος ἦτο ἔρημον καὶ ἀκατοίκητον, μόνη δ' ἐνταῦθα οἰκοδομὴ ἦτο τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑπερκειμένου λόφου ἠρειπωμένον μεσαιωνικὸν φρούριον, ἓν ἐκ τῶν λειψάνων τῆς φραγκικῆς ἐν Πελοποννήσῳ κυριαρχίας.

Ἐνταῦθα, καθὼς καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, τὰ φρούρια ταῦτα ἐκτίζοντο, σχεδὸν πάντοτε, ἐπὶ ὑψώματος, ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ὁ αὐθέντης ἐπέβλεπε μέγα μέρος τῆς παρακειμένης χώρας, ἢ καὶ τῆς θαλάσσης ἔτι, ὁπότε τὸ φρούριον ἔκειτο πλησίον τῆς παραλίας, ὡς τοῦτο ἐνταῦθα. Τὸ Γαλλικὸν ὄνομά του ἦτο de Beauvoir, — τῆς Καλλιθέας, — ἀλλὰ σήμερον εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὸ τοῦ Ποντικοκάστρου. Τὰ μεσαιωνικὰ ταῦτα ἐρείπια, ἐν γένει, ἐπαυξάνουν τὸ γραφικὸν τῆς χώρας, ἐπιπροσθέτουν δὲ ποικιλίαν εἰς τὴν τοσαύτην ποικιλίαν της, ἀνακαλοῦντα τὸν φεουδαλικὸν μεσαιῶνα ἐν τῷ μέσῳ τῶν μνημείων τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος.

Εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ἀποκρήμνου ἀκρωτηρίου, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου κεῖνται τὰ ἐρείπια τοῦ Ποντικοκάστρου, ὑπάρχει στενὴ λωρὶς παραλίας, μόλις παρέχουσα τὸν ἀναγκαῖον χῶρον διὰ τὰς οἰκοδομὰς τοῦ μικροῦ Κατακώλου. Τὸ ἐπίνειον τοῦτο τοῦ Πύργου ὀφείλει τὴν ὕπαρξίν του εἰς τὴν Κορινθιακὴν σταφίδα, καθόσον δὲ ἡ καλλιέργεια αὐτῆς ἀναπτύσσεται, κατὰ τοσοῦτον προοδεύει καὶ ὁ Πύργος καὶ τὸ Κατάκωλον. Μικρὰ γραμμὴ σιδηροδρόμου, δέκα ἢ δώδεκα χιλιομέτρων, συνδέει τὰς δύο πόλεις, τέρπει δὲ τὸν ὀφθαλμὸν ἡ θέα τοῦ λευκοῦ ἀτμοῦ τῆς μηχανῆς ὅτε προσορμίζεταί τις ἐνταῦθα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐξαγωγῆς τῆς σταφίδος πολυάριθμα ἀτμόπλοια ἔρχονται ἐνταῦθα πρὸς φόρτωσιν τοῦ προϊόντος, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν πλοῦτον τῆς χώρας, τότε δὲ τὸ Κατάκωλον εἶναι πλῆρες ζωῆς καὶ κινήσεως.

Ὁ λιμὴν εἶναι τεχνητός. Οἱ μεσημβρινοδυτικοὶ ἄνεμοι μὴ εὑρίσκοντες οὐδαμοῦ ἐμπόδιον κατὰ τὸν μακρὸν δρόμον των ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴν δι' ὅλης τῆς Μεσογείου, ἐπιπίπτουν μανιωδῶς εἰς τὰ ἀνοικτὰ ταῦτα παράλια τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Πρὸς προφύλαξιν τῶν πλοίων ἐσχηματίσθη ὁ λιμὴν οὗτος τοῦ Κατακώλου διὰ τῆς κατασκευῆς κυματοθραύστου ἔχοντος μῆκος ἑπτακοσίων ἤδη μέτρων καὶ μὴ εἰσέτι τελειωθέντος. Τὸ πλάτος του εἰς μὲν τὴν ἐπιφάνειαν εἶναι δώδεκα μέτρων, εἰς δὲ τὸ βάθος τῆς θαλάσσης ἑξήκοντα καὶ ὀκτὼ μέτρων. Ὑπὲρ τὰ δύο ἑκατομμύρια δραχμῶν ἐδαπανήθησαν μέχρι τοῦδε εἰς τὴν κατασκευήν του. (¹)

Ἔμεινα ἐνταῦθα πρὸς ἐπίσκεψιν συγγενοῦς μου διατρίβοντος εἰς Κατάκωλον χάριν τῶν λιμενικῶν τούτων ἔργων. Ἄλλως δὲν ἤθελα ἐκλέξει τὸ Κατάκωλον χάριν ἑσπερινῆς διασκεδάσεως. Καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ μηχανικοῦ μου δὲν φαίνεται οὐδαμῶς ἐνθουσιασμένη ἐκ τῆς μακρᾶς ἐνταῦθα διαμονῆς. Παρετήρησα μάλιστα ἐκ σημείων τινῶν ὅτι κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ τόπου οἱ ἄνθρωποι κοιμῶνται ἐνωρίς, τοῦτο δ' ἐξηγεῖ καὶ τῆς σημερινῆς μου ἐπιστολῆς τὸ μῆκος.

Ἐκ Ζακύνθου ἀνεχωρήσαμεν τὸ ἀπόγευμα, περὶ τὴν τρίτην ὥραν, ὥστε τὸ πρωῒ ἐλάβομεν τὸν καιρὸν νὰ περιέλθωμεν τὴν ἐξοχὴν τῆς νήσου ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῶν ἐρασμίων συνταξειδευτριῶν μας. Ὁποία φύσις γοητευτική, ἰδίως κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τοῦ ἔτους, ὁπότε τὰ φυτὰ θάλλουν δροσερά, οἱ δὲ κλῶνες τῶν δένδρων φέρουν ἀνθῶν φορτία! Φαντάσθητι πεδιάδα πανταχόθεν περικυκλουμένην ἀπὸ βουνὰ καὶ ἀπὸ λόφους ταπεινουμένους πρὸς τὸ ἄντικρυ τῆς Πελοποννήσου μέρος τῆς νήσου,— τὴν λεκάνην ταύτην πλουσίως καλλιεργημένην καὶ πεποικιλμένην διὰ χωρίων καὶ κατοικιῶν ἀπομεμονωμένων ἐντὸς τῶν κήπων των,— τὸ ὅλον δὲ ἐντὸς ἀτμοσφαίρας διαυγοῦς ἀποπνεούσης τὸ ἄρωμα τῶν ἀνθῶν,— ἰδοὺ ἡ ἐξοχὴ τῆς Ζακύνθου. Σὲ καταλαμβάνει ἐκεῖ αἴσθημα ἡδονῆς ἀπεριγράπτου, ἑλκύεσαι μυστηριωδῶς ἀπὸ τὴν περὶ σὲ φύσιν, ἐπιθυμεῖς νὰ μείνῃς ἐκεῖ πολύ, πάντοτε, καὶ ἀναχωρεῖς μὲ τὴν χαρμόσυνον ἐκείνην εἰκόνα γηΐνου εὐτυχίας ἀνεξαλείπτως ἐγκεχαραγμένην εἰς τὴν φαντασίαν σου.

Ἰδίως σὲ ἐκθαμβοῖ ἡ θέα τῆς πεδιάδος ὅτε τὴν βλέπεις ἐκ τῶν ὑψωμάτων. Σὲ συνιστῶ ὡς ἐξαίρετον πρὸς τοῦτο σκοπιὰν τὴν θέσιν, ἥτις φέρει τὴν οὐδόλως ποιητικὴν ὀνομασίαν *Γαϊδουροταβέρνα*. Ταβέρναν ἐκεῖ δὲν εἶδα, ὄνων ἔλλειψις δὲν ὑπάρχει, ὑποθέτω, ἀλλὰ τοῦτο δὲν διαφωτίζει καὶ πάλιν τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως. Ἐξακολουθῶν ἐκεῖθεν τὴν ἄνοδον φθάνεις ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψώματος, ὁπόθεν βλέπεις τὴν θάλασσαν καὶ τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου. Οἰκίαι ἐξοχικαὶ θαυμασίως τοποθετημέναι ἐκεῖ ἐν μέσῳ ὡραίων κήπων, ἔχουν ἐξ ἑνὸς μὲν τὴν θέαν τῆς κυανῆς θαλάσσης, ἐκ τοῦ ἄλλου δὲ μέρους τὴν τῆς ἐξοχῆς. Ὁ λόφος ἀπολήγει εἰς ἄκραν, ἐντεῦθεν δὲ ὀνομάζεται ἀκρωτῆρι τὸ προνομιοῦχον τοῦτο μέρος τῆς νήσου.

Ἀποχαιρετήσαντες τὴν Ζάκυνθον μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ τὴν ἐπισκεφθῶμεν καὶ πάλιν, ἐπεβιβάσθημεν ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου, τὸ ὁποῖον μᾶς μετέφερεν ἐνταῦθα. Ἡ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος κίνησις διασκεδάζει βαθμηδὸν τὴν λύπην διὰ τὸν χωρισμὸν ἀπὸ τοὺς νέους ἐν Ζακύνθῳ φίλους. Οὐδὲν παρηγορητικώτερον τῶν περιπετειῶν τοιαύτης περιηγήσεως, οὐδὲν καταπραϋντικώτερον τῆς θαλάσσης, — ἐὰν δὲν σὲ πειράζῃ. Εἶχε γνῶσιν τοῦ πράγματος ὁ θεῖος τοῦ Ἀμλέτου,

(¹) Ἀτυχῶς κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1884 φοβερὰ τρικυμία ἐπέφερεν εἰς τὰ ἔργα ταῦτα ζημίαν ὑπολογισθεῖσαν εἰς ἥμισυ περίπου ἑκατομμύριον.

ὅτε ἔστελλε τὸν ἀνεψιόν του εἰς τὰ ξένα:

'Ενδέχεται ἡ θάλασσα, ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τόπου,
τὰ νέα ἀντικείμενα, νὰ 'βγάλουν ἀπ' τὸν νοῦν του
αὐτὸ ποῦ ἔχει μέσα του...

Τὸ κατάστρωμα τοῦ ἀτμοπλοίου ἦτο κατάλευκον χάρις εἰς τὰς φουστανέλας ἑνὸς λόχου εὐζώνων. Οἱ εὔζωνοι, καθὼς γνωρίζεις, ἀποτελοῦν τὸ ἐλαφρὸν πεζικόν μας. Ἄλλοτε εἴχομεν σώματα ἀτάκτων μόνον φουστανελοφόρων, ὀφείλομεν δὲ εἰς τὸν στρατηγὸν Καλλέργην τὸν μετασχηματισμὸν τῶν ἀτάκτων ἐκείνων εἰς τακτικοὺς στρατιώτας. Στρατολογοῦνται κυρίως εἰς τὰς ὀρεινὰς ἐπαρχίας τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, φαίνεται δὲ καὶ ἐκ μόνων τῶν κινήσεών των ὅτι δὲν τοὺς παρεμποδίζει ἡ στολή των. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτιμήσῃς τὴν χάριν τοῦ ἐθνικοῦ ἐνδύματος πρέπει νὰ ἴδῃς τοὺς στρατιώτας τούτους περιπολοῦντας παρὰ τὴν εἴσοδον ἐρήμου τινὸς στενωποῦ, μὲ τὸ ὅπλον πλαγίως ἐπὶ τοῦ ὤμου, — ἢ διερχομένους ὁδὸν πόλεως μὲ γοργὸν τὸ βῆμα, μὲ τὰ κόκκινα φέσια ἀκίνητα ὑπεράνω τῆς λευκῆς φουστανέλας, — ἢ μᾶλλον, χορεύοντας τὸν πηδηκτόν, καθὼς τοὺς εἶδα ἀντιπροχθὲς ἔμπροσθεν τοῦ στρατῶνος των, εἰς Μεσολόγγι. Ἐὰν ἐνδύσῃς τοὺς χωρικοὺς τούτους μὲ τὰ στενὰ πανταλόνια τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ ἱματισμοῦ, ἐὰν βαρύνῃς τοὺς πόδας των μὲ καρφωτὰ ὑποδήματα, δὲν θὰ τοὺς ἀναγνωρίσῃς· ἡ φυσική των χάρις ἐξαλείφεται καὶ δεσμεύεται ἡ ὀρεινή των εὐκινησία. Εἰς τὰ ὄρη των ἔχουν τὸν λαιμὸν ἀνοικτόν, προφυλάττονται δὲ καὶ ἀπὸ τὸ ψῦχος τοῦ χειμῶνος καὶ ἀπὸ τὸν καύσωνα τοῦ θέρους σκεπάζοντες τοὺς ὤμους διὰ τῆς κάπας των. Ὁ στρατιωτικὸς χιτὼν σφίγγει τὸν λαιμὸν καὶ στενοχωρεῖ τὸ στῆθός των χωρὶς νὰ προφυλάττῃ τοὺς ὤμους. Ἐντούτοις ὀφείλω νὰ εἴπω ὅτι ἤκουσα πολλάκις ἀξιωματικοὺς φίλους μου ἀπαριθμοῦντας λόγους σπουδαίους, ἀναδεικνύοντας τὴν ὑπεροχὴν τῆς Εὐρωπαϊκῆς στολῆς. Ὑποθέτω ὅτι ἔχουν δίκαιον καὶ ὅτι πρέπει νὰ εὐχαριστηθῶμεν διὰ τὴν διατήρησιν τῆς φουστανέλας εἰς τὰ εὐζωνικὰ τοὐλάχιστον τάγματα, τὰ τοσοῦτον δημοφιλῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Μᾶς τέρπει ἡ θέα των ἐνθυμίζουσα τοὺς ἀγῶνας τοῦ 1821. Οἱ στρατιῶται οὗτοι φαίνονται εἰς ἡμᾶς ὡς οἱ γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν γενναίων ἐκείνων, οἵτινες ἐμάχοντο μὲ ὅπλα διάφορα, ἀλλ' ἔφερον ὅμως τὸ αὐτὸ ἔνδυμα.

Ὁ ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου λόχος μετέβαινεν εἰς Μεσσηνίαν πρὸς καταδίωξιν τῶν φυγοδίκων, οἵτινες ὡς φαίνεται πλεονάζουν ἐκεῖ, ἀφοῦ στέλλονται καὶ εὔζωνοι πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐπὶ τόπου χωροφυλακῆς.

Οἱ πλεῖστοι τῶν ἐν Ἑλλάδι φυγοδίκων καὶ φυγοποίνων καταδιώκονται ἐν μέρει μὲν διὰ χρέη (ἰδίως πρὸς τὸ δημόσιον), ἐν μέρει δὲ διότι εἰς στιγμὴν πάθους καὶ παραφορᾶς ἔσυρον τὴν μάχαιραν μὲ εὐκολίαν μεγαλειτέραν τοῦ δέοντος. Δυστυχῶς, ἡ συνήθεια τοῦ ὁπλοφορεῖν εἶναι γενικὴ εἰσέτι ἐνταῦθα, τοῦτο δὲ συντελεῖ μεγάλως πρὸς πληθυσμὸν τῶν φυλακῶν μας. Ἄλλως, δὲν ἔχομεν τὰς ἀλλαχοῦ λεγομένας ἐγκληματικὰς τάξεις. Δὲν ἐξεπολιτίσθημεν εἰσέτι μέχρι τοῦ σημείου τούτου. Ἀλλ' ὅμως θὰ ἦτο ἐπιθυμητὸν νὰ φθάσωμεν εἰς σημεῖον ὥστε νὰ μὴ θεωρῆται ὡς ἔλλειψις ἀνδρικοῦ χαρακτῆρος τὸ νὰ μὴ φέρῃ τις μάχαιραν εἰς τὴν ζώνην του ἢ πιστόλιον εἰς τὸν κόλπον του. Ἡ συνήθεια αὕτη εἶναι λείψανον παλαιῶν ἐθίμων καὶ ἀπαιτεῖται καιρὸς ὅπως παρέλθῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ διαπληκτισμοὶ οἵτινες ἀλλαχοῦ διεκπεραιοῦνται διὰ πυγμῶν καὶ λακτισμάτων, ἀπολήγουν ἐνίοτε ἐνταῦθα εἰς σοβαρωτάτας συνεπείας. Καὶ ἔπειτα, προτοῦ φθάσῃ ἡ ἀστυνομία ἢ ἡ χωροφυλακή, ὁ δράστης, ἐξημμένος ἔτι ἐκ τῆς πάλης, φεύγει εἰς τὰ ὄρη. Ἡ ἐνεστῶσα Κυβέρνησις ἔλαβε σύντονα μέτρα ὅπως τοὺς ἐξαναγκάσῃ νὰ καταβῶσιν ἐκεῖθεν, ἐπέτυχε δὲ κατὰ τοσοῦτον, ὥστε πολλοὶ τῶν καταδιωκομένων προλαμβάνουν τὴν σύλληψιν παραδιδόμενοι ἀφ' ἑαυτῶν. Εἰς τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας ἐξέλιπον σχεδόν, μὲ βεβαιοῦν δὲ ὅτι καὶ ἡ Μεσσηνία θὰ ἀπαλλαγῇ αὐτῶν ἐντὸς ὀλίγου.

Νομίζω ὅμως ὅτι δι' ἄλλων μέσων ἔπρεπε νὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ θεραπεία τοῦ κακοῦ τούτου. Ἔπρεπε νὰ μεταρρυθμισθῇ ἁπλοποιουμένη ἡ ποινικὴ διαδικασία μας. Ὑποτρέφει τὴν φυγοδικίαν ὁ φόβος, τὸν ὁποῖον ἐμπνέουν αἱ βραδύτητες τῆς Δικαιοσύνης. Ἐνίοτε ὁ φυγόδικος ὑποβάλλεται εἰς προφυλάκισιν μακροτέραν τῆς φυλακίσεως τὴν ὁποίαν συνεπάγεται ἡ καταδίκη. Εἰς ὁποίας δὲ φυλακὰς κλείονται οἱ δυστυχεῖς! Ἡ προσδοκία δίκης ταχείας καὶ φυλακίσεως ἐπιεικοῦς θὰ ἐφόβιζεν ἴσως τοὺς ἀνθρώπους τούτους ὀλιγώτερον ἢ αἱ δυσχέρειαι βίου φυγάδος εἰς ὄρη καὶ ἐρημίας, μὲ τὴν διαρκῆ ἀνησυχίαν ὅτι διώκονται καὶ θὰ συλληφθῶσιν. Ὅτε ἤκμαζεν ἡ λῃστεία, προσεκολλῶντο ἐνίοτε εἰς τὰς λῃστρικὰς συμμορίας, ἀλλὰ ἐξέλιπεν ἡ λῃστεία, ὥστε ἡ ζωὴ τῶν βουνῶν ἀπώλεσε τὸ κυριώτερον θέλγητρόν της. Οἱ φυγόδικοι θὰ τὴν ἀηδιάσωσιν ἐντελῶς, ἐὰν ἡ Κυβέρνησις ἀντὶ τοῦ νὰ τοὺς διώκῃ, λάβῃ ριζικώτερα μέτρα. Ἄλλοτε ὑπῆρχεν ἐπὶ τέλους καὶ ἡ ἐλπὶς ὅτι μεταβολή τις ὑπουργικὴ ἤθελεν ἐπιφέρει τὴν χαλάρωσιν τῆς καταδιώξεως ἢ καὶ ἀμνηστείαν, δι' ὅσους τοὐλάχιστον κατεδιώκοντο δι' ὀφειλὰς πρὸς τὸ δημόσιον. Ἀλλὰ τὰ ὑπουργεῖα ἀποκτοῦν ἤδη μονιμότητα ἐν Ἑλλάδι. Οἱ δυστυχεῖς φυγόδικοι εἶναι ἄξιοι λύπης!

Νομίζω ὅτι μόνος ἐγὼ ἐτίμησα σήμερον τὸ ξενοδοχεῖον, ὥστε ἀπολαμβάνω ἀμερίστους τὰς περιποιήσεις τοῦ ξενοδόχου μου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅτε ἐξάγεται ἡ σταφίς, ὑποθέτω ὅτι ἔχει πλειοτέραν ἐργασίαν. Τώρα τὰ ὀλίγα ἐντὸς τοῦ λιμέ-

νος ἱστιοφόρα κινοῦνται ἐλευθέρως περὶ τὴν ἄγκυράν των. Ἀπὸ τὸ παράθυρόν μου δύναμαι εὐκόλως ν' ἀριθμήσω τοὺς ἱστοὺς των ὑπὸ τὴν λάμψιν τῶν ἀστέρων. Ἡ προκυμαία εἶναι ἔρημος. Μόνον εἰς τὴν ὄπισθεν τοῦ ξενοδοχείου ὁδὸν ἀκούω τοὺς ἐργάτας εὐθυμοῦντας εἰς τὸ καπηλεῖον καὶ ᾄδοντας. Δὲν εἶναι δὲ ποσῶς δυσάρεστος ἡ μελῳδία τῶν ᾀσμάτων. Ἀφεύκτως, ἐκ Ζακυνθίων ἀποτελεῖται ὁ χορός.

Ἕπεται συνέχεια.

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΗΛΙΟΝΗΣ

Διήγημα.

Συνέχεια καὶ τέλος· ἴδε προηγούμενον φύλλον.

Κ'.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἡ κλαγγὴ τῶν ξιφῶν, ἡ βροντὴ τῶν καρυοφυλλίων ἠκούσθη ὄπισθεν τῶν ὀρέων, εἰς ἀπόστασιν πέντε ἢ ἓξ ὡρῶν πορείας ἀπὸ τῆς τοποθεσίας Ζυγουριᾶς, τοῦ στρατοπέδου τοῦ Χρήστου Μηλιόνη.

Δύο γυναῖκες ἐξελθοῦσαι λίαν πρωῒ ἐκ τῆς κώμης των, μετέβαινον εἰς τὴν πηγὴν ὅπως γεμίσωσιν ὕδατος τὰς στάμνους. Ἐξαίφνης ἐτρόμαξαν ἀκούσασαι εὐκρινῶς κρότον τουφεκισμῶν. Ὁ ἄνεμος ἔπνεε σφοδρῶς ἐκ τῶν ὀρέων, καὶ ἡ ἠχὼ τῶν πυροβολισμῶν ἐφέρετο ἐπὶ τῶν πτερύγων του.

Ἡ μία τῶν γυναικῶν τόσον κατεπλάγη, ὥστε ἔρριψε τὴν στάμνον της κατὰ τοῦ ἐδάφους, καὶ ἐστράφη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ χωρίον της. Ἡ ἄλλη τὴν ἐγκαρδίωσεν εἰποῦσα ὅτι ἀπὸ τὸ *μπουμπουνητὸ* φαίνεται ὁ πόλεμος νὰ εἶνε μακρυά, καὶ δὲν ἔπρεπε τόσον νὰ φοβῆται.

Καὶ βεβαίως ἐξ ἀρχῆς τολμηρὰ πρέπει νὰ ἦτο ἡ γυνὴ αὕτη, ἥτις εἶχε πείσει τὴν ἄλλην τὴν σύντροφόν της νὰ πορευθῶσιν πρὶν ἀνατείλῃ ὁ ὁ ἥλιος εἰς τὴν πηγήν. Ἀπὸ τεσσάρων ἢ πέντε μηνῶν φόβος εἶχε διαδοθῆ εἰς τὰ πεδινὰ χωρία, ὡς ἐκ τῆς ἐκστρατείας τῶν Τούρκων κατὰ τοῦ Χρήστου Μηλιόνη. Ἡ προστάτις πτέρυξ τοῦ ἀνδρείου μαχητοῦ ἐξετείνετο εἰς ὅλας τὰς ὀρεινὰς κώμας, ὅπου καὶ ἄλλως δὲν ἦσαν δειλοὶ οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' ἡ σκιὰ αὐτῆς δὲν ἠδύνατο νὰ φθάσῃ καὶ μέχρι τῶν πεδινωτέρων χωρίων.

Ὡς ἐκ τοῦ φόβου τούτου, ἐπῆλθεν ἀπραξία εἰς τὰς γεωργικὰς ἐργασίας, ᾤχετο ἡ εὐκολία τῆς συναλλαγῆς, καὶ διὰ τοῦτο ὁ λαὸς ἐδυστύχει. Ἡ κατάστασις δὲ αὕτη ἔμελλε, κατὰ τὰ φαινόμενα, νὰ παραταθῇ ἐπὶ μακρὸν χρόνον, διότι ὁ Μουχτὰρ Κλεισούρας δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ συγκρουσθῇ πρὸς τοὺς κλέφτας. Ἀλλ' ὁ Χρῆστος Μηλιόνης, ἂν καὶ εἶχε καλὰ *ταμπούρια* εἰς τὰς κορυφὰς τῶν βουνῶν, δὲν ἠγάπα νὰ μένῃ κεκλεισμένος ἐκεῖ ἐπ' ἀόριστον χρόνον. Ὁσημέραι ἡ ἔνδεια τοῦ λαοῦ καθίστατο δεινοτέρα, καὶ αὐτοὶ οἱ κλέφται ἔμελλον πιθανῶς ν' ἀπορήσωσι τῶν ἐπιτηδείων.

Οἱ λόγοι οὗτοι ἔπεισαν τὸν Χρῆστον Μηλιόνην νὰ κάμῃ ἔξοδον...

Πρωΐαν τινὰ τοῦ Μαΐου ἐπανῆλθον εἰς τὸ λημέρι τοῦ Χρήστου οἱ δύο *μονόμματοι*, οὓς εἶχε στείλει πρὸ δύο ἡμερῶν ἵνα κατασκοπεύσωσιν. Ἦσαν δὲ οὗτοι ὁ Πετρίτης καὶ ὁ Ξυπνητήρας.

— Καὶ τί ἀγροικήσατε; τοὺς ἠρώτησεν ὁ ἀρχηγός.

— Τίποτα, καπετάνο, ὅλο καὶ ζαγάρια, ἀπήντησεν ὁ Πετρίτης. Κανένας τους δὲν εἶνε χαΐρικος.

— Τοὺς ζύγωσες καλά;

— Ὅλη 'μέρα τοὺς βίγλιζα. Κανένα χαλαλῆ ἀπ' αὐτοὺς δὲν εἶδα. Ὅλοι δουλάπια.

— Καὶ σύ, Ξυπνητήρα;

— Τὰ ἴδια, καπετάνο μου. Δὲν εἶνε γιὰ ντουφέκι αὐτοῦνοι.

— Ἄκουσες τὸ βρόντο τους;

— Τὸν ἄκουσα· ψοφίμικος κι' αὐτός. Κούφια ἔβαζε τὸ ντουφέκι. Τὴν μπαρούτη μὲ το φτερό.

— Καὶ τὰ κατατόπια τους, Πετρίτη;

— Τρεῖς ἀδρασκελιαίς. Τὰς ἐκθέσεις ταύτας τῶν κατασκόπων του δὲν περιέμενε βεβαίως ὁ Χρῆστος ὅπως ἀποφασίσῃ. Ἡ ἀπόφασις τῆς ἐξόδου ἀπὸ πολλοῦ εἶχε γείνει παρ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅμως καὶ τὰ τόσον αἴσια πορίσματα τῶν παρατηρήσεων τῶν δύο τούτων κλεφτῶν δὲν τὸν δυσηρέστησαν.

Ἀφ' ἑσπέρας ἔδωκε διαταγὴν νὰ εἶνε ἕτοιμοι πρὸς ὁδοιπορίαν οἱ ἄνδρες του ἅμα τῇ ἀνατολῇ τῆς ἑξαστέρου Πούλιας.

ΚΑ'.

Ὅτε οἱ κλέφται εἶχον φθάσει εἰς τὰ σύνορα τῶν Τούρκων, εἰς τόπον καλούμενον Λαγκόβα, μόλις εἶχεν ἀνατείλει ὁ ἑωθινὸς ἀστήρ. Ἡ δρόσος τῆς πρωΐας ἀπέσταζεν ἀπὸ τῶν φύλλων, καὶ ὁ ἀρχηγὸς ἔπεμψε πρὸς τοὺς Τούρκους πολέμου κήρυκα. Καὶ ὁ κῆρυξ ἀπελθὼν πρὸς τοὺς Τούρκους εἶπε·—Μὲ στέλλει ὁ Μηλιόνης, θὰ πολεμήσωμεν. Καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Τούρκων, ὁ Μουχτὰρ Κλεισούρας, ἀπήντησε·—Δέχομαι τὸν πόλεμον. Τὴν λέξιν ταύτην δὲν ἐξέφερεν ἀκεραίαν, ἡ ἡμίσεια ἔμεινεν εἰς τὸν λάρυγγα. Ἀκούσας τοῦτο ὁ Πάνος Μαυρομμάτης ὠχρίασε. Καὶ ὁ Μουχτὰρ Κλεισούρας ἠρώτησεν αὐτὸν τί ἐφρόνει.

Καὶ ἐκεῖνος δὲν εἶχε τὴν δύναμιν ν' ἀπαντήσῃ.

Καὶ ὁ γέρων Τοπτσῆς (οὕτως ὠνομάζετο ὁ κῆρυξ) ἐπέστρεψε πρὸς τὸν Χρῆστον Μηλιόνην, ἀναπολῶν τὴν παλαιὰν νεότητά του, καὶ ζη-

ΑΠΟ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΝ

'Επιστολαὶ πρὸς φίλον.

ΙΑ'.

Πύργος τῇ 28ῃ 'Απριλίου.

Σήμερον ἐπεσκέφθην τὴν 'Ολυμπίαν. Πίστευσέ με, μόνον καὶ μόνον χάριν τούτου ἀξίζει νὰ ἔλθῃ τις εἰς τὴν Ἑλλάδα. 'Ενταῦθα ἡ ἀρχαιότης παρίσταται ἐνώπιόν σου ἐναργεστέρα, μεγαλοπρεπεστέρα ἢ καὶ εἰς τὴν 'Ακρόπολιν αὐτήν. Δὲν λέγω ὅτι διὰ τῆς θέας τῶν ἐρειπίων τούτων ἡ φαντασία δύναται νὰ ἀναπλάσῃ τελειότερον τὴν εἰκόνα τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ 'Ολυμπία δὲν ἦτο πόλις, ἦτο ἱερόν. 'Υπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, ἡ Πομπηΐα παρέχει μεγαλείτερον ἐνδιαφέρον, εὑρίσκει δέ τις καὶ εἰς τὴν Νικόπολιν αὐτὴν καὶ εἰς τὴν Πλευρῶνα ὕλην πρὸς μελέτας ἀρχαιολογικάς, τὴν ὁποίαν δὲν θ' ἀνεύρῃ ἐνταῦθα. Ἡ 'Ολυμπία εἶναί τι ὅλως διάφορον, ἀλλὰ καὶ ὑπέρτερον.

Ὅτε ἀπὸ τοῦ Κρονίου λόφου βλέπεις τὰ ἐρείπια τῶν ναῶν, τῶν παλαιστρῶν, τῶν ἀναθηματικῶν μνημείων, ἁπλούμενα ὑπὸ τοὺς πόδας σου ὡς εἰς χάρτην ὑπερμεγέθη, νομίζεις ὅτι ἀναζῇ ἐνώπιόν σου πᾶν ὅ,τι μέγα καὶ ὡραῖον ὑπῆρξεν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Τὰ ἐντὸς τῆς στενῆς κοιλάδος συσσωρευμένα οἰκοδομήματα ἀνακαλοῦν εἰς τὴν μνήμην σου μυρίας ἀναμνήσεις. 'Ενθυμεῖσαι ὅτι, ἐπὶ χίλια περίπου ἔτη, πᾶσα τῆς Ἑλλάδος δόξα ἐπεζήτησε καὶ εὗρεν ἐνταῦθα τὴν καθιέρωσίν της. Νομίζεις ὅτι ἀντηχοῦν εἰσέτι περὶ σὲ αἱ φωναί, αἵτινες ἐπευφήμησαν τὸν Θεμιστοκλῆ, νικητὴν ἐν Σαλαμῖνι καὶ σωτῆρα τῆς Ἑλλάδος. Οἱ στέφανοι, τοὺς ὁποίους ὁ Πίνδαρος ἀπηθανάτισε, περιίπτανται ἐκεῖ εἰς τὸν ἀέρα, ἐνώπιόν σου. 'Ενταῦθα ὁ Θουκυδίδης, παῖς ἔτι, ἠκροάζετο τὰς διηγήσεις τοῦ Ἡροδότου, ἐνταῦθα ὁ Πλάτων ἐθήρευσεν ἐπαίνους καὶ ὁ Ἰσοκράτης ἐπεθύμησε ν' ἀναγνώσῃ τὸν Πανηγυρικόν του. 'Ενταῦθα συνήρχοντο οἱ τεχνῖται τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξέθετον τὰ ἀριστουργήματά των εἰς τὸν θαυμασμὸν θεατῶν, οἵτινες ἀπένεμον τὴν ἀθανασίαν. Ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ὁλόκληρος συνοψίζεται, οὕτως εἰπεῖν, καὶ συγκεφαλαιοῦται ἐντὸς τῆς μικρᾶς ταύτης κοιλάδος.

Ἡ τοποθεσία τῆς 'Ολυμπίας ὁμοιάζει πρὸς μέγιστον ἀμφιθέατρον. 'Εν τῷ μέσῳ ἐτελεῖτο τὸ θέαμα. Οἱ πέριξ λόφοι ἀποτελοῦν τὰς βαθμίδας. Οἱ θεαταὶ συνωθούμενοι ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν δένδρων ἔβλεπον ὑψόθεν τὴν λαμπρὰν τελετὴν τῶν ἀγώνων. Αἱ πολύχροοι χλαμύδες των, ποικίλλουσαι τὸ βαθὺ πράσινον τῶν πευκῶν, ἐπηύξανον τὴν λαμπρότητα τῆς σκηνῆς. Εἰς τὰς γυναῖκας δὲν ἐπετρέπετο ἡ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ περιβόλου εἴσοδος κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀγώνων. Ἴσως ἤρχοντο καὶ αὗται ἐπὶ τῶν λόφων, καὶ ὑποκρύπτουσαι τὸν πέπλον ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ φυλλώματος ἐθεώρουν κρυφίως τὸ ἀπηγορευμένον θέαμα, φθονοῦσαι τὴν ἱέρειαν τῆς Δήμητρος, ἥτις μεγαλοπρεπῶς καθημένη ἐπὶ ὡρισμένης ἕδρας εἶχε, μόνη ἐκ τοῦ φύλου της, τὸ προνόμιον τοῦ νὰ παρίσταται εἰς τὴν ἱερὰν τελετήν. 'Εκ τοῦ ὑψώματος ἠδύναντο αἱ γυναῖκες νὰ βλέπωσι τοὺς ἄγοντας τὰς πομπάς, βραδέως διερχομένους ἀναμέσον τῶν ἐντὸς τοῦ περιβόλου ὡραίων μνημείων, πορευομένους πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Διός, πρὸς τὸ Ἡραῖον, ἱσταμένους εἰς τὰ πρόθυρα ἐνῷ οἱ ἱερεῖς ἐτέλουν τὴν θυσίαν ὑπὸ τὰς ἀνθοφόρους στήλας, ἐκεῖθεν δὲ ἐξακολουθοῦντας τὴν παρέλασιν πέραν τοῦ ἱεροῦ τείχους τῆς Ἄλτεως καὶ παρατασσομένους παρὰ τὸ στάδιον ἢ τὸν ἱππόδρομον, ὅπου ὁ νικητὴς ἐλάμβανε τὸν κότινον στέφανον.

Εἰς τὸ στάδιον καὶ τὸν ἱππόδρομον δὲν ἐγένοντο ἀνασκαφαί, παρεκτὸς εἰς ἐλάχιστα μέρη πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ χώρου αὐτῶν. Βλέπων τις εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα κατὰ πόσον ἀνυψώθη τὸ ἔδαφος τῆς κοιλάδος, ἐννοεῖ καλλίτερον τὸ μέγεθος τῶν γενομένων ἐργασιῶν. Ἡ ἀνύψωσις αὕτη ὀφείλεται εἰς ἀλλεπαλλήλους ἐπιστρώσεις. Οἱ 'Ολυμπιακοὶ ἀγῶνες εἶχον ἤδη καταργηθῆ κατὰ τὸ 394 μ. Χ. ἐπὶ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου, ὅτε κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος δύο σεισμοί, ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον ἀνέτρεψαν ὅσας οἰκοδομὰς ἔμενον εἰσέτι ὄρθιαι. Αἱ στῆλαι τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς κεῖνται παραλλήλως μὲ τοὺς σπονδύλους των διεζευγμένους, ὅπως τότε κατέπεσαν. Σύγχρονος κατάπτωσις χωμάτων ἐκάλυψε τὰ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κρονίου λόφου κείμενα μνημεῖα, ὁ δὲ ποταμὸς Κλάδεος, ὅστις ῥέων πρὸς δυσμὰς τῆς Ἄλτεως χύνεται ἐντὸς τοῦ 'Αλφειοῦ, πλημμυρήσας ταυτοχρόνως ἐσκέπασε τὰ ἐρείπια τῶν ἀνατραπέντων κτιρίων μὲ στρῶμα βάθους ἑνὸς περίπου μέτρου. 'Επὶ τοῦ νέου τούτου ἐδάφους ἦλθον καὶ κατῴκησαν χριστιανοί, τῶν ὁποίων τὰ διασωθέντα ἴχνη μαρτυροῦν τὴν ταπεινότητα. Κατὰ τὴν ἑπομένην ἑκατονταετηρίδα νέα πάλιν πλημμύρα τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς ἀνυψώσασα ἐκ δευτέρου ἐπὶ τρία καὶ τέσσαρα μέτρα τὸ ἔδαφος τῆς κοιλάδος. Τοιουτοτρόπως ὀφείλομεν εἰς τὸν ξηρὸν σήμερον Κλάδεον τοὺς θησαυροὺς τοὺς ὁποίους διεφύλαξε διὰ τῶν πλημμυρῶν του.

Εἴχομεν τὴν καλὴν τύχην νὰ ἐπισκεφθῶμεν τὰ ἐρείπια ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ κ. Δημητριάδου, ἐφορεύοντος καὶ τὰς ἀνασκαφάς, αἵτινες ἐξακολουθοῦν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Γερμανῶν, καὶ τὰς ἀνεκτιμήτους ἐνταῦθα συλλογάς. Μὴ περιμένῃς λεπτομερεῖς περὶ αὐτῶν περιγραφάς μου. Προτιμῶ νὰ σὲ παραπέμψω εἰς τὸν νέον ὁδηγὸν τῆς Ἑλλάδος τοῦ Baedeker. Τὸ βιβλίον εἶναι ἀξιό-

λογον, τοῦ ἀρχαιολογικοῦ αὐτοῦ μέρους ἡ σύνταξις ἀνετέθη εἰς λογίους εἰδικούς, ἐν συνόλῳ δὲ δύναμαι, νομίζω, νὰ τὸ συστήσω ὡς μὴ παραλεῖπον οὐδὲν τὸ οὐσιῶδες καὶ ὡς μὴ περιέχον οὐδὲν τὸ περιττόν. Εἴθε μόνον νὰ μὴ βραδύνῃ νὰ παλαιωθῇ ὡς πρὸς τὰ τῶν δρομολογίων. Τοῦτο ἐλπίζω τόσῳ μᾶλλον, καθόσον ἀνεκάλυψα ἐσχάτως μεταξὺ τῶν βιβλίων μου τὸν Ὁδηγὸν ὅστις μὲ ἐχρησίμευσε κατὰ τὴν πρώτην εἰς Ἑλβετίαν περιοδείαν μου. Οὐδὲ λόγος ἐν αὐτῷ περὶ σιδηροδρόμων. Τότε δὲν ὑπῆρχον τοιοῦτοι εἰς Ἑλβετίαν, ἐνῷ σήμερον διασχίζουν καθ' ἁπάσας τὰς διευθύνσεις τὰς κοιλάδας καὶ τὰ ὄρη της. Ἂς εὐχώμεθα ὅτι τοῦτο θὰ συμβῇ μετά τινα ἔτη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἀνεχώρησα σήμερον ἐκ Κατακώλου πολὺ ἐνωρίς, διὰ τῆς πρώτης ἁμαξοστοιχίας. Οἱ φίλοι μου μὲ ἐπερίμενον εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ Πύργου ἐντὸς καλῆς ἁμάξης, ἥτις μᾶς μετέφερεν εἰς Ὀλυμπίαν εἰς διάστημα δύο ὡρῶν καὶ ἡμισείας. Ἡ ὁδὸς εἶναι καλή, ἡ δὲ φύσις πλουσία καὶ ὡραία. Ἐν πρώτοις διέρχεσαι πεδιάδα πλήρη ἀμπελώνων· μεταξὺ αὐτῶν χωρία, τῶν ὁποίων αἱ οἰκίαι μαρτυροῦν καὶ ἔξωθεν τὴν εὐζωΐαν, τὴν ὁποίαν ἡ σταφὶς εἰσήγαγεν εἰς τὴν Ἦλιδα. Ἡ πεδιὰς βαθμηδὸν στενοῦται, ἡ δὲ ὁδὸς εἰσέρχεται ἐντὸς σειρᾶς κοιλάδων ὁριζομένων ἑκατέρωθεν ὑπὸ πρασίνων λόφων, μέχρις οὗ στρεφομένη ἀπολήγει διὰ μιᾶς εἰς τὴν λεκάνην τῆς Ὀλυμπίας.

Πρέπει ν' ἀναβῇς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀποτόμου λόφου, ἀριστερόθεν τῆς ξηρᾶς κοίτης τοῦ Κλαδέου, ὅπως ἐκτιμήσῃς τὴν ὡραιότητα τῆς ὅλης τοποθεσίας. Σειρὰ λόφων ὕψους ἀνίσου καὶ σχήματος διαφόρου περικλείει τὴν ὑπὸ τοὺς πόδας σου ἁπλουμένην κοιλάδα. Δεξιόθεν ὁ Ἀλφειὸς κυλίει τὰ νερά του, ἄφθονα εἰσέτι καὶ ὁρμητικὰ κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τοῦ ἔτους. Ἀπὸ τῆς δεξιᾶς του ὄχθης, ἡ κοιλὰς στενουμένη ἀναβαίνει ἀποτομώτερον πρὸς τὰ ὑψώματα. Οἱ πέριξ λόφοι εἶναι ὅλοι κατάφυτοι. Καθ' ἃ πληροφοροῦμαι, πρὸ ὀλίγων ἔτι ἐτῶν δάση πυκνὰ τὰς ἐκάλυπτον πανταχοῦ, ἀλλ' ἡ ἐπέκτασις τῆς καλλιεργείας, πρὸς δὲ καὶ ἡ διοικητικὴ ἀβελτηρία, ἠραίωσαν τὰ δένδρα. Μένουν ὅμως εἰσέτι πολλά, τὸ δὲ ἀνάμεσον αὐτῶν ζωηρὸν πράσινον τῶν ἀγρῶν εὐχαριστεῖ ἴσως τὸν ὀφθαλμὸν πλειότερον, ἢ ἐὰν ἔβλεπες δάση μόνον σκιερὰ γύρωθεν. Ἀγροτικαί τινες κατοικίαι, διεσπαρμέναι ἐπὶ τῶν χλοερῶν πέριξ ἀνωφερειῶν, ἐπιπροσθέτουν χάριν εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ θέαν.

Ὑπεράνω τῶν περικλειόντων τὴν κοιλάδα λόφων ὑψοῦνται ἀλλεπάλληλοι αἱ σειραὶ τῶν ὀρέων τῆς Πελοποννήσου. Ἐκ τῆς κορυφῆς τῆς Δρούβας μὲ τὰ νῶτα ἐστραμμένα πρὸς τὴν θάλασσαν (τῆς ὁποίας ἡ ἄπειρος ἔκτασις φαίνεται ἐκ τοῦ ἄλλου μέρους), νομίζεις ὅτι τὰ ὄρη ἐκεῖνα ἐκτυλίσσονται ἑλικοειδῶς πέριξ τῆς Ὀλυμπίας καὶ ὅτι ἡ ὑπὸ τοὺς πόδας σου κοιλὰς εἶναι ὡς κέντρον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀρχόμεναι ἐκδιπλοῦνται εἰς κύκλον μυστηριώδη αἱ κορυφαὶ τῆς χερσονήσου.

Δούβρα λέγεται τὸ μικρὸν χωρίον τὸ ἐπιστέφον τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος λόφον. Οἱ Γερμανοὶ ᾠκοδόμησαν ἐνταῦθα οἰκίαν, τὴν ὁποίαν ἠγόρασε παρ' αὐτῶν ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις πρὸς ἐγκατάστασιν τοῦ ἐφόρου. Οἱ χωρικοὶ ἐπωνόμασαν Παλάτι τὴν οἰκίαν ταύτην. Παρέκει ἄλλη οἰκία μετεσχηματίσθη εἰς ξενοδοχεῖον διὰ τὰς θέλοντας νὰ παρατείνωσι τὴν εἰς τὴν Ὀλυμπίαν διαμονήν. Εἰς Δρούβαν διανυκτερεύουν οἱ ὑπάλληλοι καὶ οἱ ἐργάται, καθόσον μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου δὲν δύναταί τις νὰ διαμείνῃ ἀτιμωρητὶ κάτω εἰς τὴν κοιλάδα. Αἱ ὡς ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἀναθυμιάσεις προστιθέμεναι εἰς τὸ καὶ ἄλλως νοσῶδες τοῦ μέρους προξενοῦν πυρετούς, μόνη δὲ κατ' αὐτῶν προφύλαξις θεωρεῖται ἡ ἐπὶ τοῦ λόφου διανυκτέρευσις. Ἀλλὰ κατὰ τὸ θέρος οὔτε ἡ τοιαύτη προφύλαξις ἐπαρκεῖ, μάλιστα διὰ τοὺς μὴ ἐγκλιματισθέντας ξένους, ὥστε αἱ ἐργασίαι διακόπτονται τότε ὁλοσχερῶς.

Εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Δρούβας, παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς κοιλάδος, ἡ ἐκ Πύργου ὁδὸς διαβαίνει πλησίον λοφίσκου ἄλλου, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου οἰκοδομεῖται τὸ διὰ τὰς ἐνταῦθα εὑρεθείσας ἀρχαιότητας Μουσεῖον. Ἡ ἀνέγερσίς του ὀφείλεται εἰς τὴν γενναιοδωρίαν τοῦ κ. Συγγροῦ. Τὸ μουσεῖον τοῦτο θὰ εἶναι ὅσῳ πλούσιον τόσῳ καὶ μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδός του. Ἡ συλλογὴ μόνη τῶν χαλκίνων περιλαμβάνει δεκατέσσαρας χιλιάδας τεμάχια. Τὰ πήλινα, αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ ἄλλα, εἰ καὶ οὐχὶ ἐξ ἴσου πολυάριθμα, δὲν εἶναι ὅμως ὀλιγώτερον ἄξια λόγου, ἡ δὲ γλυπτικὴ ἀντιπροσωπεύεται δι' ἔργων ἀτιμήτων. Ἡ νίκη τοῦ Παιωνίου καὶ ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους ἤρκουν πρὸς ἀνέγερσιν μουσείου, δύνανται δὲ νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀμοιβὴ ἐπαρκὴς τοῦ εἰς τὰς ἀνασκαφὰς δαπανηθέντος ἑκατομμυρίου. Μέχρι τῆς ἀποτελειώσεως τοῦ μουσείου, οἱ θησαυροὶ οὗτοι μένουν προσωρινῶς ἐπισωρευμένοι εἰς ξύλινα παραπήγματα.

Δὲν ἀγνοῶ τὰ λεχθέντα ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς συστάσεως ἐπαρχιακῶν μουσείων ἐν Ἑλλάδι, παραδέχομαι δ' ἐν μέρει τὸ ὀρθὸν ὅσων ἐνστάσεων προεκάλεσεν ἡ ἀνέγερσίς των, ἐνόσῳ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν αἱ ἀξιώσεις μόναι τῶν ἀρχαιολόγων καὶ ἐνόσῳ πρόκειται περὶ ἀντικειμένων μικροῦ μεγέθους καὶ σημασίας ἀποκλειστικῶς ἐπιστημονικῆς. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα δύναται νὰ ἐξετασθῇ ὑπὸ ποικίλας ἐπόψεις, φρονῶ δὲ ὅτι ἔχει τις ν' ἀντιτάξῃ διάφορα ἐπιχειρήματα εἰς τοὺς θέλοντας τὴν εἰς Ἀθήνας συγκέντρωσιν ὅλων τῶν ἀρχαιολογικῶν θησαυρῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλως δὲ — καὶ παρεκτὸς τῆς δικαίας ἐπιθυμίας τῶν ἐπαρ-

χιωτῶν περὶ διαφυλάξεως ἐπὶ τόπου τῶν ἀρχαιοτήτων,—νομίζω ὅτι τὰ πράγματα αὐτὰ θ' ἀναδείξωσιν ἐφημέρους τὰς πλείστας τῶν ἀντιρρήσεων ὅσας προβάλλουν οἱ ἀντίπαλοι τῆς ἀρχαιολογικῆς ἀποκεντρώσεως. Ἡ βαθμιαία ἀνάπτυξις τῆς συγκοινωνίας θὰ διευκολύνῃ τὰς ἐκδρομὰς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἐπὶ τέλους αἱ ἀποστάσεις δὲν εἶναι καὶ τόσῳ μεγάλαι· δὲν εἶναι δὲ μικρὸν πλεονέκτημα καὶ τὸ νὰ βλέπῃ τις τὰ ἀγάλματα πλησίον τῶν ἠρειπωμένων μνημείων, ἅτινα δι' αὐτῶν ἄλλοτε ἐκοσμοῦντο. Ἐκτὸς τούτου, δὲν θὰ εἶναι δύσκολος ὁ εἰς ἕκαστον Μουσεῖον σχηματισμὸς βιβλιοθήκης, περιεχούσης ἱκανὰ βοηθήματα διὰ τὰς πρώτας τῶν ἀρχαιολογούντων μελέτας· θ' ἀποβαίνῃ δὲ ὁσημέραι εὐκολωτέρα ἡ εὕρεσις ἐφόρων ἁρμοδίων, θελόντων νὰ συνδέσωσι τὴν ὕπαρξίν των μὲ τὰ τοπικὰ ταῦτα Μουσεῖα καὶ μὲ τὰ μνημεῖα καὶ μὲ τὴν χώραν αὐτὴν ἐντὸς τῆς ὁποίας θὰ ζῶσιν. Ὡς πρὸς τὴν ἀσφάλειαν δὲ τῶν συλλογῶν, δὲν φρονῶ ὅτι ὑπάρχει μεγαλείτερος κίνδυνος ἔστω καὶ εἰς κοιλάδα ἀπομεμονωμένην καὶ ἔρημον ὡς ἡ τῆς Ὀλυμπίας, ἢ ἐν τῷ μέσῳ πολυπληθοῦς πρωτευούσης. Θλιβερὰ καὶ πρόσφατος πεῖρα ἀπέδειξεν ὅτι ἐπέρχονται περιστάσεις καθ' ἃς τὰ κειμήλια τῆς τέχνης δὲν διαφεύγουν τὸν κίνδυνον καταστροφῆς καὶ ἐντὸς ἔτι τῶν μεγαλειτέρων κέντρων πολιτισμοῦ.

Ἀνεχωρήσαμεν ἐξ Ὀλυμπίας κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ὅτε πλέον μᾶς εἶπον ὅτι πρέπει νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς Πύργον, ἐκτὸς ἐὰν ἠθέλομεν νὰ μείνωμεν τὴν νύκτα εἰς Δρούβαν. Τὸ κατ' ἐμὲ ἐπεθύμουν νὰ ἴδω τὸν ἥλιον ἀνατέλλοντα ἐκ τοῦ ὑψώματος ἐκείνου. Ὅταν ἔλθῃς ἐνταῦθα, λάβε τὰ μέτρα σου εἰς τρόπον ὥστε νὰ διανυκτερεύσῃς εἰς Δρούβαν. Διήλθομεν καὶ πάλιν τὰς κοιλάδας καὶ τὴν πεδιάδα τὰς ὁποίας διέβημεν τὸ πρωΐ, ἀλλὰ τώρα τὰς διήλθομεν κατ' ἀρχὰς μὲν ἡμιφωτιζομένας ἀπὸ τὸ γλυκὺ σκιόφως τῆς δείλης, ἔπειτα δὲ ἐντὸς τοῦ βαθμηδὸν αὐξάνοντος σκότους, διασχιζομένου ὅμως ἀπὸ μυριάδας φωτερῶν πυγολαμπίδων.

Αὔριον τὸ πρωῒ σκοπεύω νὰ περιέλθω τὰς ὁδοὺς τοῦ Πύργου, ἔπειτα δὲ ἀναχωροῦμεν διὰ Πάτρας, διὰ ξηρᾶς. Θὰ μείνωμεν τὴν νύκτα εἰς Γαστούνην διὰ νὰ λάβωμεν οὕτω τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπισκεφθῶμεν τὰ ἐρείπια τοῦ ὀνομαστοῦ φρουρίου τῆς Κλαρέντσας, ἑνὸς τῶν κυριωτέρων λειψάνων τῆς ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὸν μεσαιῶνα φραγκικῆς κυριαρχίας.

Ἕπεται συνέχεια.

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ

ΑΝΩΦΕΛΗΣ ΘΑΝΑΤΟΣ

Προχθὲς, ἔν τινι συναναστροφῇ, ἐγίνετο λόγος περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἡμέρας: τοῦ πολέμου, τῶν παρασκευῶν ἡμῶν, καὶ τῶν ὑπὸ τὰ ὅπλα ἐπιστράτων.

— Οἱ καϋμένοι! ἂν γείνῃ πόλεμος πόσοι θὰ πᾶνε καὶ δὲν θὰ γυρίσουν! εἶπε μὲ τόνον συμπαθείας ἡ οἰκοδέσποινα, μεσῆλιξ γυνὴ σπανίας ἄλλοτε καλλονῆς, ἀλλὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης γενναίως ἀνθισταμένη κατὰ τοῦ χρόνου καὶ ἐπανορθοῦσα φιλοτίμως τὰς βλάβας, τὰς ὁποίας τῇ ἐπροξένει ὁ φοβερὸς ἐχθρός.

— Ἡ στατιστικὴ ἀποδεικνύει, εἶπε δημοσιογράφος τις ἐρρίνως ἀλλ' ἀποφθεγματικῶς ὁμιλῶν, ὅτι καὶ εἰς τοὺς αἱματηροτέρους πολέμους δὲν ἀποθνήσκουν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης περισσότεροι ἀπὸ εἴκοσι τοῖς ἑκατόν.

Ἐπῆλθε βραχεῖα σιγή, μεθ' ἣν καθηγητὴς ἐν Μονάχῳ σπουδάσας ἐκ νεανικῆς ἡλικίας, καὶ ἐντελῶς μεταβαλὼν τὴν κεφαλήν του, διότι ἐνῷ μετέβη μὲ κόμην καὶ ἄνευ γενειάδος, ἐπέστρεψεν μὲ γενειάδα καὶ ἄνευ κόμης, προσέθηκε.

— Πρέπει νὰ στηθῶσι μνημεῖα τιμητικὰ εἰς ὅσους ἀποθάνουν μαχόμενοι· εἰς ὅλα τὰ πανεπιστήμια τῆς Γερμανίας ἀναγράφονται ἐπὶ στήλης τῶν ὀνόματα τῶν πρῴην καὶ τότε φοιτητῶν αὐτῶν τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων, τὸ ὅπλον εἰς ὃ ἀνῆκον, ἡ μάχη ἐν ᾗ ἐφονεύθησαν· καὶ τὸ μικρότερον χωρίον ἔχει τὸ μνημεῖόν του διὰ τοῦ ὁποίου παραδίδει εἰς τὸν σεβασμὸν τῶν μελλουσῶν γενεῶν τὴν μνήμην τῶν γενναίων προμάχων τῆς Πατρίδος· οὕτω δὲ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἐξοικειοῦνται οἱ Γερμανοὶ πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ὑπὲρ Πατρίδος θανάτου, ὀνειροπολοῦσι τὴν τιμὴν ταύτην, ὅταν δ' ἐπιστῇ ἡ στιγμὴ εἶνε προπαρασκευασμένοι.

— Βεβαίως, εἶπε βραχύσωμός τις ἰατρός, μεσοπόλιος, θεραπεύσας τὰς Μούσας πρὶν ἀρχίσῃ νὰ θεραπεύῃ τοὺς ἀσθενεῖς του, καὶ ὑποβαλὼν συλλογὴν ποιημάτων ἄλλοτε εἰς τὸν ποιητικὸν διαγωνισμὸν πρὶν λάβῃ τὸ δίπλωμά του, βεβαίως πρέπει νὰ τιμηθοῦν ὅσοι ἀποθάνουν εἰς τὸν πόλεμον· εἶνε ἄξιοι πάσης τιμῆς· δὲν γνωρίζω ἀνδρικώτερον καὶ ἐντιμότερον θάνατον. Κατ' ἐμὲ οἱ πίπτοντες ὑπὲρ Πατρίδος εἶνε ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς μάρτυρας τοῦ χριστιανισμοῦ, διότι ἐκεῖνοι ἀπέθνησκον ὑπὲρ ἑαυτῶν, ὑπὲρ τῆς ἰδικῆς των ψυχῆς, ἐν ᾧ οὗτοι ἀποθνήσκουν ὑπὲρ τῶν ἄλλων, ὑπὲρ ἑκατοντάδων χιλιάδων ἀγνώστων, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται τὸ ἔθνος· δι' αὐτὸ ἂν δὲν ἄφιναν κατόπιν των πένθος καὶ δάκρυα καὶ ἔνδειαν, δὲν θὰ τοὺς ἐλυπούμην, θὰ τοὺς ἐμακάριζα· ἀφ' οὗ ὅπως ὅπως θὰ κλείσῃ κανεὶς τὰ

λον ἔδαφος τῆς παραλίας, ἀφῆκεν αἴφνης κραυγὴν χαρᾶς, ὡς ν' ἀνεκάλυψε πολύτιμόν τι, καὶ ἔκυψεν ἵνα τὸ περισυλλέξῃ. Κατηυθύνθη δὲ πρὸς ἡμᾶς δρομαία κρατοῦσα ἀνὰ χεῖρας γαλανὰ ὀστεώδη ἄνθη.

— Ἀμάραντα, ἐφώνησεν, ἄνθισαν· τί καλά! Θὰ μαζεύσω τώρα, ὅσα ἠμπορέσω.

— Μὰ τί θὰ τὰ κάμῃς πάλιν; εἶπεν ὁ πατήρ της.

— Μπᾶ! τὰ θέλω· μοῦ χρειάζονται. Καὶ ἔτυψε μετὰ χαρίεντος πείσματος τὸν δεξιὸν γρόνθον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς παλάμης. Καθίστε σεῖς μὲ τὸν κύριον Στέφανον εἰς τοὺς βράχους ἐκεῖ νὰ μὴ σᾶς φυσᾷ καὶ ἀέρας, παρετήρησε δι' εἰρωνικοῦ τόνου—κ' ἐγὼ θὰ συνάξω· ἔχει πλῆθος.

— Ἂν θέλετε σᾶς βοηθῶ κ' ἐγώ, εἶπα.

— Ἀκοῦτ' ἐκεῖ ἂν θέλω! ἐλᾶτε λοιπὸν μαζί μου.

Ἐν ᾧ ὁ πατήρ της ἐκάθητο ἐπὶ βράχου κατὰ τὴν συμβουλὴν αὐτῆς, παραγγέλλων μόνον διὰ παρακλητικῆς φωνῆς νὰ μὴ μᾶς νυκτώσῃ μὲ τἀμάραντά της, ἐγὼ τὴν ἠκολούθουν καὶ ἠρχίσαμεν τὴν συλλογήν. Βαθμηδὸν δ' ἀπεμακρύνθημεν ὀλίγον τῆς θέσεως ὅπου ὁ κ. Ἀναστάσιος ἐκάθητο καὶ δὲν τὸν ἐβλέπομεν πλέον.

Διὰ μίαν στιγμὴν ἐσυλλογίσθην τὸ παράδοξον καὶ ἀπροσδόκητον τοῦ πράγματος καὶ ἐγέλασα χωρὶς νὰ τὸ θέλω.

— Τί γελᾶτε; ἠρώτησε περιέργως.

— Ἂν μοῦ ἔλεγε κάμμία γύφτισσα πέρυσιν 'σὰν σήμερον, ὅτι μετὰ ἓν ἔτος τὴν αὐτὴν ἡμέραν θὰ συνάζω ἀμάραντα εἰς μίαν ἔρημη ἀκρογιαλιὰ τῆς Ἑλλάδος, θὰ μοῦ ἐφαίνετο τόσον ἀδύνατον, τόσον ἀστεῖον, ὥστε θὰ τὴν ἐκρήμνιζα ἀπὸ τὴν σκάλαν. Καὶ ὅμως...

Ἐπειράχθη· μὲ παρετήρησε λοξῶς καὶ ἔκυψε πάλιν τὴν κεφαλήν:

— Ὥστε σᾶς φαίνεται ἀστεῖον πρᾶγμα νὰ συνάζῃ κανεὶς ἀμάραντα! Ἔχετε δίκαιον· πηγαίνωμεν, ὁ πατέρας μᾶς προσμένει.

Ἐλυπήθην ἐγκαρδίως καὶ μετενόησα διὰ τὴν ἄτοπον πρᾶξίν μου, ἂν καὶ δὲν ἦτο δὰ τοιαύτη ὥστε νὰ τὴν πειράξῃ. Καὶ εὑρέθην τόσον συγκεχυμένος ὥστε οὔτε ἐξηγήσεις νὰ τῆς δώσω ἠδυνήθην, οὔτε τίποτε. Εἶχα συλλέξῃ ἀρκετὰ ἀμάραντα καὶ τῆς τὰ ἐπρόσφερα. Μοῦ εἶπεν ἓν *εὐχαριστῶ* στεγνὸν καὶ ξηρὸν ὡς τὰ ἀμάραντα καὶ τὰ συνήνωσε μὲ τὰ ἰδικά της. Ἀφοῦ δὲ ἐβάδισε δύο τρία βήματα ἐμπρός, τὰ ἔρριψεν ὅλα μαζὶ εἰς τὴν θάλασσαν.

— Κἄτι μὲ ἄδειανὰ χέρια; ἠρώτησεν ἔκπληκτος ὁ κ. Ἀναστάσιος, καὶ τἀμάραντα;

— Ἦτον μιὰ σφῆκα ἐπάνω, εἶπε σοβαρῶς, καὶ γιὰ νὰ μὴ μὲ κεντρώσῃ τὰ ἐπέταξα εἰς τὴν θάλασσαν.

Εἶχε χάσῃ ὅλην τὴν ζωηρότητά της πλέον. Ἐβάδιζε πλησίον τοῦ πατρός της κατηφὴς καὶ σιωπῶσα. Κ' ἐγὼ δὲ εἶχον μελαγχολήσῃ καθ' ὑπερβολήν.

Ἦτο τρόπος ἀληθινά, αὐτὸς ὁ ἰδικός μου; Δι' ἀδεξιωτάτης ἀστειότητος νὰ ταράξω τὴν χαράν, τὴν εὐθυμίαν τῆς καλῆς κόρης! Εἰς ἀπόδοσιν ὅλης τῆς πρὸς ἐμὲ χαριεστάτης καὶ εὐμενοῦς φιλίας, ἣν τόσῳ ταχέως καὶ προθύμως παρέσχεν ἐγὼ νὰ φανῶ ἀγροικότερος τοῦ τελευταίου χωρικοῦ της! Ὡραίαν ἰδέαν θὰ ἐσχημάτισε περὶ ἐμοῦ! Ἕως ἐδῶ ἦτο ἡ εὐτυχία μου, ἕως ἐδῶ τὰ εἰδυλλιακὰ ὄνειρά μου!

Καὶ ὅμως ἔπρεπε νὰ κρατήσω τὸν ἑαυτόν μου, ἔπρεπε νὰ προσποιηθῶ εὐθυμίαν καὶ διάθεσιν. Ἂν ὁ κ. Ἀναστάσιος παρετήρει τὴν αἰφνιδίαν μεταβολὴν καὶ τῶν δύο μας τί ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ; Ἴσως ἄλλο παρὰ τὸ ἀληθὲς καὶ τότε ἀλλοίμονον. Θὰ μ' ἐνόμιζεν ἴσως τὸν οὐτιδανώτερον ἄνθρωπον τοῦ κόσμου. Ἤρχισα μαζί του πολιτικὴν συζήτησιν σκοπίμως, ἵνα δικαιολογῆται ἡ μὴ συμμετοχὴ τῆς κόρης καὶ ἐπέμενα τοσοῦτον πεισμόνως εἰς τὰς ἰδέας μου, ἀντιθέτους πρὸς τὰς ἰδικάς του, ὥστε ἡ συνδιάλεξίς μας παρετάθη καὶ κατὰ τὸ γεῦμα. Εὐτυχῶς συνεζήτει χωρὶς νὰ θυμώνῃ, ἄλλως τώρα συλλογίζομαι ὅτι δύο τρεῖς φορὰς ὕψωσα τόσον τὸν τόνον τῆς φωνῆς, ὥστε ἂν ἦτο ἀλλοίου χαρακτῆρος, βεβαίως θὰ τὰ ἐδιώρθωνα καὶ μαζί του, ὅπως καὶ μὲ τὴν κόρην του, καὶ θὰ ἔμενα πάλιν εἰς τὴν χαριτωμένην συντροφιὰν τοῦ ἐπιστάτου τοῦ θείου μου, καὶ τοῦ κωφοῦ Γερονίκου!

[Ἕπεται συνέχεια.]

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ

ΑΠΟ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΝ

Ἐπιστολαὶ πρὸς φίλον.

ΙΒ'

Πύργος τῇ 29 Ἀπριλίου

Γνωρίζεις ἴσως ὅτι διαρκοῦντος τοῦ Μαΐου γάμοι δὲν τελοῦνται ἐν Ἑλλάδι. Οὔτε ὁ Νόμος ἀπαγορεύει τοῦτο, οὔτε ἡ Ἐκκλησία, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐπικρατεῖ τὸ ἔθιμον γενικῶς ἐνταῦθα. Σχετίζεται ἆρά γε πρὸς ἀρχαίαν τινὰ παράδοσιν; Πιθανόν! Ἐν τούτοις φέρεται καὶ ἄλλη τοῦ πράγματος ἐξήγησις, ἥτις, καὶ εἰ μὴ ἀληθής, ἔχει ὅμως σημασίαν καθὸ ἐμφαίνουσα πόσον μένει βαθέως ἐγκεχαραγμένον εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ τὸ αἴσθημα τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν του. Λέγεται ὅτι ἡ συνήθεια αὕτη ἐπεκράτησεν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Χριστιανικὴ αὐτοκρατορία καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος κατέπε-

σαν ὁμοῦ ὑπὸ τὰ τείχη της τὴν 29ην Μαΐου 1453, ἔκτοτε δὲ ἤρχισεν ἡ δουλεία. Ὁ μὴν Μάϊος, ὁ μὴν τῶν ῥόδων, ὁ ἐπαγγελλόμενος χαρὰν καὶ εὐτυχίαν, ἐθεωρήθη ἔκτοτε ὡς μὴν ἀποφράς, ὡς θλιβερὰ ἀνάμνησις, ὡς μὴν κατὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἐπιτρέπεται χαρά, χαρὰ δὲ εἰς τὴν γλῶσσάν μας σημαίνει τελετὴν γάμου.

Ὥστε λοιπόν, ἐπειδὴ ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐπιτρέπει τοὺς γάμους διαρκούσης τῆς πρὸ τοῦ Πάσχα τεσσαρακοστῆς, ἡ δὲ συνήθεια ἐξαιρεῖ καὶ τὸν Μάϊον, τελοῦνται ἐξ ἀνάγκης πολλοὶ γάμοι κατὰ τὸν Ἀπρίλιον. Σήμερον εἶναι ἡ τελευταία Κυριακὴ τοῦ μηνός, καὶ ὅσα ζεύγη δὲν ἐπρόφθασαν νὰ εὐλογηθῶσιν εἰς τὸ μεταξύ, σπεύδουν νὰ στεφανωθῶσι διὰ νὰ μὴ μείνωσιν ἔξω τοῦ ὑμεναίου μέχρι τοῦ Ἰουνίου. Ὡς φαίνεται, τὰ τοιαῦτα ζεύγη εἶναι πολλὰ ἐνταῦθα καὶ εἰς τὰ περίχωρα, διότι ὅλαι τοῦ Πύργου αἱ ἅμαξαι ἐμισθώθησαν διὰ τοὺς σημερινοὺς γάμους. Ἔπρεπεν ἀπὸ τῆς χθὲς νὰ προνοήσωμεν περὶ ἐξασφαλίσεως ἁμάξης· σήμερον δὲν εὑρίσκομεν ἁμαξηλάτην εὐδιάθετον. Πάντες ὑπεχρεώθησαν διὰ τοὺς γάμους. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως μᾶς κρατεῖ σήμερον εἰς Πύργον καὶ μὲ ἀναγκάζει νὰ ἀναβάλω εἰς ἄλλοτε τὴν εἰς Χλομοῦτσι ἐπίσκεψιν, καθόσον θὰ ὑπάγωμεν κατ' εὐθεῖαν αὔριον εἰς Πάτρας, διὰ νὰ προφθάσωμεν τὸ μεθαύριον ἀναχωροῦν ἐκεῖθεν ἀτμόπλοιον.

Ἄλλως, δὲν μεμψιμοιρῶ οὐδαμῶς διὰ τὴν ἐξ ἀνωτέρας βίας παράτασιν τῆς ἐνταῦθα διαμονῆς. Ἀπ' ἐναντίας. Τὸ ξενοδοχεῖόν μας κεῖται ἐπὶ τῆς γωνίας δύο ὁδῶν, αἵτινες ἑνούμεναι ἀποτελοῦν τὸν μεγάλον δρόμον τοῦ Πύργου, ἀπὸ δὲ τὸ πρωὶ ἕως τὸ ἑσπέρας εἶχα ἐκ τοῦ ἐξώστου ἀδιάκοπον θέαμα. Οἱ χωρικοὶ τῶν περιχώρων συρρέουν εἰς τὴν πόλιν τὴν Κυριακὴν διὰ τὰς ἀγορὰς καὶ τὰς πωλήσεις των, διὰ τὰς ὑποθέσεις των ἐν γένει, ἢ καὶ ἁπλῶς διασκεδάσεως χάριν. Ἡ συρροὴ αὕτη ἀποτελεῖ εἶδος πανηγύρεως, ἡ δ' ἐπικρατοῦσα φουστανέλα ἀποκαθιστᾷ γραφικώτερον τὸ θέαμα. Γυναῖκες ὀλίγισται ἀναμιγνύονται εἰς τὸ πλῆθος. Ποῦ καὶ ποῦ διαβαίνει χωρική, συχνότερον δὲ κυρία τις φέρουσα καπελλῖνον καὶ συνοδευομένη ἀπὸ τὸν σουρτουκοφόρον σύζυγόν της. Ἀλλ' ἐὰν τὸ ὡραῖον φῦλον εἶναι σπάνιον κάτω εἰς τὴν ὁδόν, ἀποζημιούμεθα βλέποντες τὰς γείτονάς μας παρουσιαζομένας εἰς τὰ παράθυρα καὶ τοὺς ἐξώστας πρῶτον τῆς μιᾶς καὶ κατόπιν τῆς ἄλλης σειρᾶς τῶν ἑκατέρωθεν οἰκιῶν, καθόσον ὁ ἥλιος μετατοπιζόμενος ἀφίνει εἰς τὴν σκιὰν τὰς δύο πλευρὰς τῆς ὁδοῦ.

Ἀλλὰ καὶ αἱ γαμήλιοι πομπαί, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἀνεβλήθη ἡ ἀναχώρησίς μας, διέβησαν καὶ αὗται ὑπὸ τὰ παράθυρά μας. Ἐδικαιούμεθα νὰ περιμένωμεν ταύτην τοὐλάχιστον τὴν ἱκανοποίησιν· τὰς εἴδομεν μάλιστα δὶς διερχομένας, καθόσον τὰ συνοικέσια ἐγίνοντο μεταξὺ οἰκογενειῶν κατοικουσῶν διάφορα χωρία εἰς τὰ δύο ἀντίθετα μέρη τῆς πόλεως, ἡ δὲ συνοδία μεταβαίνουσα κατὰ πρῶτον εἰς τὸ χωρίον τῆς νύμφης τὴν παραλαμβάνει καὶ ἐπανέρχεται ἐν θριάμβῳ εἰς τὸ χωρίον τοῦ γαμβροῦ. Προηγοῦνται τῆς πομπείας χωρικοὶ ἔφιπποι καλπάζοντες ζωηρῶς ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου ἐπὶ τῆς λιθοστρώτου ὁδοῦ, ἀκολουθοῦν δὲ αἱ ἅμαξαι, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πολυάριθμοι, ἀναλόγως τῶν μέσων ἢ τῶν ἐπιδεικτικῶν ὀρέξεων τῶν οἰκογενειῶν. Εἰς Ἀθήνας συνειθίζεται ἡ προγαμιαία ἐφ' ἁμάξης ἔκθεσις τῆς προικὸς ἢ μέρους τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν κινητῶν. Ἐνταῦθα δὲν εἶδα οὔτω ἐπιδεικνυόμενα οὔτε στρώματα, οὔτε ἐνδύματα, οὔτε σκεύη μαγειρικά. Ἡ πρώτη ἅμαξα κατείχετο ὑπὸ μουσικῶν οἵτινες διὰ βοῆς καὶ τυμπάνων διέδιδον θορυβωδῶς τὴν φαιδρὰν τοῦ γάμου ἀγγελίαν, κατόπιν δὲ ἤρχετο ἡ φέρουσα τὴν νύμφην ἅμαξα. Εἶδα τρεῖς νύμφας, νέας, καλὰς τὴν ὄψιν, πλήρεις ὑγείας καὶ τὰς τρεῖς. Αἱ δύο ἔφερον καλὰ χωρικὰ ἐνδύματα, ἀλλ' ἡ τρίτη... ὦ πολιτισμέ, ὁπόσαι ἀνοησίαι γίνονται ἐπ' ὀνόματί σου! ἡ τρίτη ἔφερε στολὴν μεταξωτὴν καὶ ἄνθη πορτοκαλέας ἐπὶ κεφαλῆς! Ἠρυθρίασεν ὅτε ὕψωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν διόπτραν διὰ τῆς ὁποίας τὴν ἔβλεπα, κατέλαβε δὲ κ' ἐμὲ αἴσθημα συστολῆς ὅτε εἶδα ὅτι τὴν ἐτάραξεν ἡ περιέργειά μου καὶ κατεβίβασα τὴν διόπτραν.

Αἱ πολλαὶ ἅμαξαι, ἔτι δὲ μᾶλλον ἡ στολὴ τῆς νύμφης, εἶναι σημεῖον, καὶ σημεῖον ὑπὲρ τὸ δέον ἐπιδεικτικόν, τῆς εὐπορίας τῶν χωρικῶν τούτων. Ἐννοεῖ τις,—τὸ βλέπει ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν—ὅτι δὲν ὑπάρχει ἔλλειψις χρημάτων ἐνταῦθα. Πρόσθετον τούτου ἀπόδειξιν παρέχει ὁ μικρὸς καθαριστὴς τῶν ὑποδημάτων μου, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχα τὸ πρωὶ ἐκτεταμένην συνδιάλεξιν.

Εὐχαρίστως διδω πάντοτε ἀφορμὴν ὁμιλίας εἰς τοὺς μικροὺς τούτους ἐργάτας, οἵτινες ἀποτελοῦν τάξιν ἰδίαν εἰς Ἀθήνας καὶ ἐξ ὧν συνήντησα εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς πόλεις ὅσας περιῆλθα. Οἱ πλεῖστοι εἶναι Πελοποννήσιοι, συνήθως δὲ ἀναχωροῦν ἐκ τοῦ χωρίου των ὅπως ὑποβοηθήσωσι διὰ τῆς ἐργασίας των τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας. Ὁ πατὴρ δυστυχεῖ, — ἴσως εὑρίσκεται εἰς τὰς φυλακάς, — ἡ μικρὰ ἰδιοκτησία ἐνυποθηκεύθη, καὶ ἀπαιτοῦνται χρήματα πρὸς ἀπελευθέρωσίν της. Ὁ μικρὸς ἀπέρχεται διὰ νὰ καθαρίζῃ ὑποδήματα, ἢ νὰ πωλῇ ἐφημερίδας, ἢ νὰ μεταφέρῃ μηνύματα καὶ μικρὰ βάρη, μακρὰν—πολὺ μακρὰν τῆς πατρίδος του. Ἐνίοτε ὁ πατήρ, ἢ ἡ μήτηρ, ἢ καὶ ὁ μικρὸς αὐτὸς συνομολογοῦν συμβόλαιον μετ' ἐργολάβων μετερχομένων τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο. Ὁ ἐργολάβος προκαταβάλλει ποσόν τι ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ φέρῃ πρὸς αὐτὸν ὁ μικρὸς ὅ,τι κερδίσῃ ἐντὸς τῆς ἡμέρας, ὑποχρεουμένου τοῦ ἐργολάβου νὰ παρέχῃ τροφήν, κατοι-

κίαν καὶ ἐνδυμασίαν εἰς τὸν παῖδα. Ἀλλὰ τῶν τοιούτων ἐργολάβων ἐλατήριον δὲν εἶναι ἡ φιλανθρωπία, ὥστε ὑφίσταται ἡ πιθανότης τῆς καταχρήσεως. Οἱ παῖδες ὅμως εἶναι ἐν γνώσει τῆς προστασίας τὴν ὁποίαν τοῖς παρέχει ὁ νόμος, ὁ δὲ σωτήριος φόβος μὴ προστρέξωσιν εἰς τὴν Δικαιοσύνην πρὸς διάρρηξιν τοῦ συμβολαίου, ἐπιβάλλει συνήθως εἰς τοὺς ἐργολάβους μετριοπάθειαν τινὰ περὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀνηλίκων ἐργατῶν. Ἀλλ' ὅπως δήποτε δὲν βραδύνουν οὗτοι νὰ ἀπαλλαγῶσι τῆς κηδεμονίας καὶ νὰ γείνωσι κύριοι ἑαυτῶν.

Ὁ ἐν Ἀθήναις σύλλογος Παρνασσὸς συνέλαβε πρό τινων ἐτῶν τὴν καλλίστην ἰδέαν τοῦ νὰ ἐπεκτείνῃ εἰς τοὺς παῖδας τούτους τὴν προστασίαν του· τοὺς διωργάνωσεν εἰς τρόπον ὥστε νὰ τοῖς διευκολύνῃ τὴν εὕρεσιν ἐργασίας, ἐπιβλέπει τὴν διαγωγήν των, τοῖς παρέχει νοσηλείαν ὅταν ἀσθενῶσι, ἐπροσπάθησε νὰ τοῖς προμηθεύσῃ ἁρμόδια ὑπνωτήρια, τὸ δὲ οὐσιωδέστερον, συνέστησε χάριν αὐτῶν σχολὴν νυκτερινήν, ὅπου διδάσκονται τὰ κυριώτερα μαθήματα τῆς προκαταρκτικῆς παιδεύσεως. Ἐσχάτως μάλιστα προσετέθη ἐπιτυχῶς εἰς ταῦτα καὶ τὸ μάθημα ὀργανικῆς μουσικῆς. Τὸ καλὸν τοῦτο παράδειγμα ἐμιμήθησαν καὶ ἄλλαι πόλεις, ὅπου τὰ ἀντεπιστέλλοντα μέλη τοῦ Παρνασσοῦ συνέστησαν ἐπίσης «Σχολὰς τῶν ἀπόρων παίδων.» Τοιαύτη ὑπάρχει καὶ εἰς Πύργον, τὴν συχνάζει δὲ ὁ μικρὸς καθαριστής μου.

Ἀλλ' ὅπως ἐπανέλθωμεν εἰς τοῦτον, ἰδοὺ ἐν συνόψει ἡ ἱστορία του: Εἶναι δεκατριῶν ἐτῶν, ἔφερε δὲ εἰς Πύργον καὶ τὸν κατὰ δύο ἔτη νεώτερον ἀδελφόν του καὶ ἐργάζονται οἱ δύο ἑταιρικῶς. Ὁ πρωτότοκος ἦλθεν ἐνταῦθα πρὸ δύο ἐτῶν καὶ ἡμίσεος, μόνος κατ' ἀρχάς. Εἶναι ἐκ Δημητσάνης, κερδίζουν δὲ οἱ δύο ὁμοῦ, κατὰ μέσον ὅρον, πέντε δραχμὰς τὴν ἡμέραν. Τὸν ἠρώτησα ἐὰν σκοπεύει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του;— Καὶ βέβαια!— Πότε;— Ὅταν ἀποκτήσωμεν ἐγὼ καὶ ὁ ἀδελφός μου ἕξ ἑπτὰ χιλιάδας δραχμάς.— Καὶ τί ποσὸν ἐβάλατε ἕως τώρα κατὰ μέρος;— Δύο χιλιάδας.

Δύο χιλιάδας δραχμάς! Βλέπεις ἐκεῖ, τὸν μικρὸν κεφαλαιοῦχόν μου!

Ἡ Κορινθιακὴ σταφὶς εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ πλούτου ἐνταῦθα, ἰδίως διὰ τὰς ἐργατικὰς τάξεις. Μεθ' ὅλον τὸν συναγωνισμὸν τῶν Ζακυνθίων, οἵτινες μεταφέρονται σωρηδὸν ἐνταῦθα κατὰ τὰς ὥρας τῆς πολλῆς ἐργασίας, τὰ ἡμερομίσθια πληρόνονται συνήθως πρὸς πέντε ἕως ἕξ δραχμάς, κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν ἐργασιῶν αἵτινες πρέπει νὰ γείνωσι ταχέως ἐντὸς ὡρισμένου χρόνου, ἀναβιβάζονται εἰς ὀκτὼ καὶ μέχρι δέκα δραχμῶν. Πληροφοροῦμαι ὅτι ὑπῆρξαν περιστάσεις καθ' ἃς ἐπληρώθησαν καὶ μέχρι δώδεκα δραχμῶν τὴν ἡμέραν.

Τὰ εὐκόλως κερδιζόμενα χρήματα δαπανῶνται μετ' εὐκολίας, ἀνάγκη δὲ νὰ ἔχῃ τις ἱκανῶς ἀνεπτυγμένον τὸ αἴσθημα τῆς φειδοῦς διὰ νὰ μὴ ὑποπέσῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ νὰ σπαταλήσῃ πλοῦτον διὰ μιᾶς ἀποκτηθέντα. Αἱ ἐναποταμιευθεῖσαι δύο χιλιάδας δραχμαὶ τοῦ μικροῦ μου Ἀρκάδος εἶναι ὡς πρὸς τοῦτο σύμπτωμα παρήγορον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἠδυνάμην νὰ βασισθῶ πρὸς ἐποικοδόμησιν αἰσιοδόξων συμπερασμάτων, ἐὰν δὲν ἔβλεπα τὴν στολὴν τῆς νύμφης καὶ τὰς πολλὰς τῆς συνοδίας της ἁμάξας. Τὸ κακὸν ἐπὶ τέλους δὲν εἶναι μέγα ἐνόσῳ τὰ χρήματα δαπανῶνται ἐντὸς τοῦ τόπου, διότι κυκλοφοροῦντα θὰ καταλήξωσιν εἰς χεῖρας τῶν γνωριζόντων πῶς νὰ τὰ διαφυλάξωσι καὶ νὰ τὰ πολλαπλασιάσωσι. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἀλλάσσει ὅτε ἐξοδεύονται χάριν πολυτελείας ἀναρμόστου, τῆς ὁποίας τὰ ἀντικείμενα ἔρχονται ἔξωθεν. Συναισθάνομαι ὅτι ταῦτα ἀντίκεινται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου, ἀλλ' ὁμολογῶ ὅτι δὲν ἐπιθυμῶ νὰ βλέπω τὰ ἡμερομίσθια τῶν ἐργατῶν μας ἐκπατριζόμενα καὶ μεταβιβαζόμενα εἰς τὰ χρηματοκιβώτια τῶν ἐμπορευομένων τὰ μεταξωτὰ εἰς Λυών, ἢ εἰς τὰ συρτάρια τῶν εἰς Παρισίους καὶ Νεάπολιν πωλητῶν χειροκτίων. Διότι εἶδα καὶ χειρόκτια, τὰ εἶδα ἐπὶ τῶν χειρῶν τῆς χωρικῆς νύμφης!

Ἀγνοῶ ἐὰν καὶ οἱ γεωπόνοι ἔχουσι τοὺς αὐτοὺς λόγους εὐχαριστήσεως, ὡς οἱ ἐργάται. Ἀκούω ὅτι πολλοὶ αὐτῶν λέγονται κατεστραμμένοι, ὅτι τὰ ὑποθηκευμένα κτήματά των ἀνήκουν εἰς τὰς Τραπέζας μᾶλλον ἢ εἰς αὐτούς. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀπορίας ἄξιον. Ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος εἶναι πολυδάπανος, ἡ συγκομιδὴ δὲν εἶναι πάντοτε ἄφθονος, ἐνίοτε ἡ παραγωγὴ ὑπερβαίνει τὴν ζήτησιν, ἀνάγκη κεφαλαίων ἱκανῶν ὅπως ὑποστῇ ὁ καλλιεργητὴς τὰς ζημίας τῶν κακῶν ἐτῶν μέχρις οὗ ἔλθωσιν αἱ ὠφέλειαι τῶν καλῶν. Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι στεροῦνται κατ' ἀρχὰς κεφαλαίων ἐπαρκῶν, ἕως οὗ δὲ τ' ἀποκτήσωσι προσφεύγουν ἐξ ἀνάγκης εἰς δάνεια καὶ τοῦτο ἐπὶ πληρωμῇ τόκων βαρέων. Μένει δὲ προστούτοις καὶ τὸ ζήτημα τῶν ἀπαιτουμένων ἄλλων προσόντων· ἀπαιτεῖται πεῖρα, ἐπιτηδειότης, ἐπιστήμη, δραστηριότης. Ἐν συνόλῳ ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος εἶναι κερδοσκοπία ὡς πᾶσα ἄλλη καθ' ἣν θὰ ἐπιτύχωσιν οἱ ἱκανώτεροι, οἱ δὲ μὴ ἱκανοὶ θὰ ἀποτύχωσιν, ἀλλ' αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ ἔργον φαίνεται καλόν, ἄλλως δὲν θὰ μετετρέποντο εἰς ἀμπελῶνας τοσαῦται ἐκτάσεις γῆς, ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἤλιδα, ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος ὅπου εὐδοκιμεῖ ἡ Κορινθιακὴ σταφίς.

Καὶ ὅμως, λυπεῖσαι ἐπὶ τέλους μὴ βλέπων περισσοτέραν ποικιλίαν περὶ τὴν καλλιέργειαν, ἀφοῦ ἐπὶ τινας ἡμέρας ἴδῃς ἀμπελῶνας καὶ μόνον ἀμπελῶνας. Αὐτοὺς εἶδα εἰς τὴν Αἰτωλίαν, εἰς τὴν Ζάκυνθον, εἰς τὴν Ἤλιδα, αὔριον δὲ θὰ τοὺς ἴδω καὶ εἰς τὴν Ἀχαΐαν. Συλλογίζεταί τις μὴ

δὲν εἶναι ἀπρονοησία τὸ νὰ κρεμᾷ (κατὰ τὴν παροιμίαν) ὅλα τὰ φορέματα εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ καρφίον, μὴ δὲν εἶνε ἐπικίνδυνον τὸ νὰ ἐξαρτᾶται ὁ πλοῦτος τῆς χώρας ἐξ ἑνὸς προϊόντος ὑποκειμένου εἰς τὴν αὐτὴν τύχην καὶ ἐκτιθεμένου εἰς τὰς αὐτὰς περιπετείας. Τρέμει τις ἀναλογιζόμενος ὁποῖα δεινὰ θὰ ἐπήρχοντο ἐάν, ὃ μὴ γένοιτο, ἐνέσκηπτε καὶ ἐνταῦθα ἡ συμφορὰ ἥτις δυστυχῶς ἐπέφερε τοσαύτην καταστροφὴν εἰς τὴν Γαλλίαν. Δὲν μέμφομαι τοὺς ἰδιοκτήτας διότι ἐπιδίδονται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν καλλιέργειαν ταύτην, ἀφοῦ ἐπλούτησεν οὕτω ἡ χώρα, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἠδύνατο νὰ λάβῃ μέτρα ὅπως οὗτοι εὑρίσκωσι ὠφέλειαν εἰς τὴν καλλιέργειαν καὶ ἄλλων προϊόντων, διὰ τὰ ὁποῖα τὸ κλίμα καὶ τὸ χῶμα τῆς Ἑλλάδος εἶναι οὐχ ἧττον πρόσφορα.

Διὰ νὰ ἴδῃς ὁποίαν ἀνάπτυξιν ἔλαβεν ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος ἐν Ἑλλάδι, παραθέτω ἀριθμούς τινας. Μὴ τρομάξῃς. Καταγράφω ὀλίγους μόνον, τοὺς σταχυολογῶ δὲ ἐκ τοῦ ἀξιολόγου ἔργου τοῦ κ. Μαν. Θ. Χαιρέτου, τοῦ βραβευθέντος ὑπὸ τῆς πρὸς ἐμψύχωσιν τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας Ἐπιτροπῆς καὶ ἀποτελοῦντος τὸν Β' τόμον τῆς ὀφειλομένης εἰς τὸν πεφωτισμένον πατριωτισμὸν τοῦ κ. Ζάππα Βιβλιοθήκης. (¹) Τὸ βιβλίον τοῦτο, περιλαμβάνον 540 σελίδας, πωλεῖται ἢ μᾶλλον δωρεῖται πρὸς 75 λεπτά, ὅπως διευκολυνθῇ ἡ μεταξὺ τῶν καλλιεργητῶν διάδοσίς του.

Κατὰ τὸν κ. Χαιρέτην, πρὸ τοῦ 1821 ἡ Κορινθιακὴ σταφιδάμπελος ἐκαλλιεργεῖτο λίαν περιωρισμένως εἰς μόνας τὰς ἐπαρχίας Πατρῶν, Αἰγιαλείας καὶ Κορινθίας, ἡ δ' ἐνιαύσιος παραγωγὴ μόλις ἀνήρχετο εἰς ἐννέα ἢ δέκα ἑκατομμύρια ἑνετικῶν λιτρῶν. (²) Ἀμέσως μετὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου ἀρχίζει ἡ ἐπέκτασις τῆς καλλιεργείας.

Συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Ἰονίων νήσων, ἐκαλλιεργοῦντο κατὰ μὲν τὸ 1830 στρέμματα 38,000, παραγωγὴ δ' αὐτῶν ἐνιαύσιος, 19 ἑκατομ. λιτρῶν· κατὰ δὲ τὸ 1851 στρέμματα 172,000, παραγωγὴ δ' ἐνιαύσιος 86,000,000. Ἀπὸ τὸ 1852 μέχρι τοῦ 1856 ἡ καλλιέργεια διέρχεται περίοδον κρίσεως. Τὸ ὠΐδιον προσέβαλε τὴν ἄμπελον, ἡ δὲ παραγωγὴ ἐξέπεσε βαθμηδὸν

(¹) Καλλιέργεια τῆς Σταφιδαμπέλου ὑπὸ Μ. Θ. Χαιρέτη. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Α. Κορομηλᾶ 1883.

(²) Κατὰ τὸν Ἄγγλον Leake ἡ παραγωγὴ τῆς σταφίδος ἀνήρχετο κατὰ τὸ 1805 εἰς 11, 000, 000 λιτρῶν ἐν Ζακύνθῳ, εἰς 7, 000, 000 ἐν Κεφαλληνίᾳ, εἰς 5, 000, 000 ἐν Πάτραις καὶ εἰς 4, 000, 000 εἰς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, πρὸς δὲ καὶ εἰς Μεσολόγγι καὶ Βραχῶρι, ὅπου ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος εἶχε τότε νεωστὶ εἰσαχθῆ. (Travels in the Morea, vol. II σελὶς 141.) Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως, ἐπιλέγει ὁ Leake, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ περιηγητοῦ Wheeler, κατὰ τὸ 1675, ἡ Κορινθιακὴ σταφιδάμπελος ἐκαλλιεργεῖτο εἰς Μεσολόγγι, ὄχι δὲ καὶ εἰς Πάτρας.

μέχρι 14,000,000 λιτρῶν κατὰ τὸ ἔτος 1854. Εὐτυχῶς ἀνεκαλύφθη ἡ θεραπεία τῆς παθήσεως ταύτης διὰ τῆς χρήσεως τοῦ θείου, ἥτις ἐξακολουθεῖ εἰσέτι, μὴ ἐκλιπούσης τῆς ἀσθενείας. Τοῦτο ἐπέφερεν αὔξησιν δαπάνης, ἀλλ' ἡ καλλιέργεια ἐσώθη, ἡ δ' ἀνάπτυξίς της ἐξακολουθεῖ ἔκτοτε.

Κατὰ τὸ 1860 τὰ ὑπὸ καλλιέργειαν στρέμματα ἦσαν 220,428 ἡ δὲ παραγωγὴ ἀνήρχετο εἰς 110,228,000 λίτρας. Κατὰ τὸ 1871 τὰ στρέμματα ἐγένοντο 346,000, ἡ δὲ παραγωγὴ ἀνῆλθεν εἰς 173,163,000 λίτρας. Κατὰ τὸ 1878 ἔχομεν στρέμματα 435,000 καὶ παραγωγὴν 217,500,000 λιτρῶν.

Ἔκτοτε δὲν ἔπαυσεν ἡ αὔξησις, ἀλλὰ τοῦτο μόνον εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα· εἰς τὰς Ἰονίους νήσους ἡ παραγωγὴ μένει στάσιμος. (¹) Ἐξαιρουμένων τῶν νήσων τούτων, ἡ παραγωγὴ ἐτετραπλασιάσθη ἐντὸς εἴκοσι καὶ ἑπτὰ ἐτῶν ἀπὸ τοῦ 1851 ἕως τοῦ 1878,— εἰκοσαπλασιάσθη δὲ ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἐάν,— κατὰ τὸν κ. Χαιρέτην πάντοτε,— λάβῃς ὡς μέσον ὅρον τῆς πληρονομένης εἰς τοὺς καλλιεργητὰς τιμῆς τὸ ποσὸν εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ταλλήρων κατὰ χιλιάδα λιτρῶν, εὐκόλως ὑπολογίζεις τὴν σημασίαν τῆς ἐνιαυσίου παραγωγῆς τῆς σταφίδος. Τὸ πέμπτον περίπου τοῦ ὅλου προϊόντος ἐξάγεται ἐκ τοῦ λιμένος Κατακώλου. Ἰδοὺ ἡ ἐξήγησις τοῦ πλούτου τῆς Ἤλιδος καὶ τοῦ Πύργου, τῆς πρωτευούσης αὐτῆς.

Ἡ πόλις τοῦ Πύργου εἶχε δισχιλίους μόνον κατοίκους κατὰ τὸ 1800, ὅτε ὁ Pouqueville τὴν ἐπεσκέφθη. Κατὰ τὸ 1825 ὁ Ἰβραὴμ πασᾶς τὴν ἐπυρπόλησε προτοῦ μεταφέρῃ τὸν στρατόν του εἰς Μεσολόγγι. Δὲν ἐβράδυνεν ὅμως νὰ ἀνασταθῇ ἐκ τῶν ἐρειπίων της, περιέχει δὲ ἤδη δέκα περίπου χιλιάδας ψυχάς. Ἡ πόλις, κτισθεῖσα αὐτοσχεδίως, μετὰ δυσκολίας καθυποβάλλεται ἤδη εἰς τὸ χαραχθὲν κανονικὸν σχέδιον, ἀλλ' ἴσως γείνῃ διὰ τοῦτο ὡραιοτέρα διεκφεύγουσα τῶν εὐθειῶν γραμμῶν τὴν μονοτονίαν. Ὑπολείπεται ὅμως εἰσέτι πολὺ μέχρις οὗ διὰ τοῦ καλλωπισμοῦ της οὐδετερωθῇ ἡ ἔλλειψις ἀρχικοῦ σχεδίου. Τινὰς τῶν ὁδῶν κοσμοῦν ἀπὸ τοῦδε ὡραῖαι οἰκίαι, νεόδμητοι δὲ ναοὶ ἀνυψοῦν τοὺς θόλους των ἐν μέσῳ πλατειῶν ἀσχηματίστων εἰσέτι. Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς πόλεως ἡ λεγομένη πλατεῖα τοῦ Ἐπαρχείου θὰ καταστῇ περίπατος ἐκ τῶν ὡραιοτέρων, ὅταν ἰσοπεδωθῇ καὶ φυτευθῇ κατὰ τὸ γενόμενον σχέδιον. Ἡ θέα ἐκεῖθεν εἶναι λαμπρά. Βλέπει τις ὑπὸ τοὺς πόδας του τὴν εὐρεῖαν κατάφυτον πεδιάδα καὶ πέραν αὐτῆς τὴν κυανῆν Ἰόνιον θάλασσαν.

(¹) Ἡ ὅλη ἐξαγωγὴ ἐν ἔτει 1884 ἀνῆλθεν εἰς 240,479,000 λίτρας, ἐξ ὧν 46,945,756 ἐφορτώθησαν εἰς τὸν λιμένα Κατακώλου.

Ἐνταῦθα, καθὼς πανταχοῦ, εὕρομεν ἀρχαίους γνωρίμους, χάρις δὲ εἰς τούτους ἀπεκτήσαμεν καὶ νέους, οἵτινες ἀφοῦ ἐντὸς τῆς ἡμέρας μᾶς ἔδειξαν τὴν πόλιν καὶ τὰ περίχωρα, μᾶς ὡδήγησαν τὸ ἑσπέρας εἰς τὸ θέατρον. Μάλιστα, Κύριε! ὑπάρχει θέατρον εἰς Πύργον. Ἀληθῶς τὸ οἰκοδόμημα εἶναι ξύλινον, δυσκόλως δὲ ἤθελέ τις εἰκάσει ἔξωθεν τὸν προορισμόν του, ἀλλ' οὐχ ἧττον εἶναι θέατρον περιέχον σκηνήν, πλατεῖαν, ὀρχήστραν καὶ θεωρεῖα. Ἐν συνόλῳ δὲν εἶναι ὑποδεέστερον τοῦ θεάτρου τῆς πόλεως Fontainebleau, τὸ ὁποῖον ὑποδεικνύω ὡς σημεῖον συγκρίσεως. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ πλατεῖα μετεβλήθη εἰς καφενεῖον, ἐπὶ δὲ τῆς σκηνῆς ἀντὶ τραγῳδίας ἢ μελοδράματος εἴδομεν θίασον *Καφὲ-Ἀμάν*, ὡς ὀνομάζεται πρὸς διάκρισιν τοῦ *Καφὲ-σαντάν*. Ὁ δεύτερος, καθὼς γνωρίζεις ἐκπροσωπεῖ τὸν πολιτισμὸν τῆς Δύσεως· διὰ τοῦ Καφὲ-ἀμὰν ἐπιστρέφομεν ἤ, μᾶλλον εἰπεῖν, μένομεν εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Τὸν καφὲ—ἀμὰν ἀποτελεῖ μουσικὴ συναυλία τουρκικὴ μὲ χορούς τουρκικοὺς ἐπίσης. Ἀρμενία εὐτραφὴς ψάλλει περιπαθῶς ᾄσματα πλήρη μελαγχολίας, ἅτινα, κατὰ τὸ φαινόμενον, γοητεύουν τὸ ἀκροατήριον, εἰ καὶ δὲν ἐννοεῖ τὰς λέξεις. Ἀλλ' ἡ ἀνατολικὴ αὕτη μελῳδία εἶναι οἰκειοτέρα ἐνταῦθα τῆς παρεισάκτου ξενικῆς ἁρμονίας, καὶ ὁ ἦχός της εὐαρεστεῖ τὰ ὦτα τῶν Πυργίων. Τὴν ὀρχήστραν συγκροτοῦν εἷς Ἀρμενίος, εἷς Βλάχος καὶ εἷς Ἕλλην. Οἱ δύο πρῶτοι κρατοῦν βιολία, ὁ δὲ τρίτος κρούει εἶδος πολυχόρδου ὁριζοντείου. Ἐνίοτε ὁ Ἀρμένιος συνοδεύει καὶ διὰ τῆς φωνῆς τὴν ψάλτριαν.

Κατὰ τὰ διαλείμματα τῶν ᾀσμάτων δύο νέαι, καθήμεναι ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὰ δύο ἄκρα τοῦ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἡμικυκλικῶς παρατεταγμένου θιάσου, ἐγείρονται καὶ ἀρχίζει ὁ χορός. Εἶναι οὗτος χαριέστατος, ἀλλὰ καὶ σεμνοπρεπής. Αἱ δύο χορεύτριαι μὲ τὰς πλατείας των βράκας, τοὺς χρυσοκεντήτους χιτῶνας καὶ τὰ χρυσοθύσανα κόκκινα φέσιά των, μὲ κρόταλα εἰς τὰς παλάμας, κινοῦνται ἐρρύθμως, διώκονται, συνενοῦνται, χωρίζονται καὶ οὕτως ἐφεξῆς, ἐνῷ οἱ τρεῖς μουσικοὶ συνοδεύουν διὰ τῶν ὀργάνων των τὴν ὄρχησιν. Οἱ θεαταὶ παρακολουθοῦν τὰς κινήσεις των μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ πολλῆς εὐπρεπείας. Ἔπειτα, αἱ χορεύτριαι περιέρχονται τὴν πλατεῖαν μὲ τὸν δίσκον εἰς χεῖρας, συνάζουν ὀλίγα νομίσματα, ἀκούουν ἐπαίνους, προσδέχονται μειδιάματα, ἀλλ' οὐδὲν περιπλέον. Δὲν φέρουν καὶ εἰς τὰ θεωρεῖα τὸν δίσκον, τοῦτο δὲ εἶναι μέτρον προφυλάξεως ἄξιον παντὸς ἐπαίνου.

Δὲν ἐπεριμείναμεν τὸ τέλος τῆς συναυλίας διὰ ν' ἀναχωρήσωμεν ἐκ τοῦ θεάτρου, καθόσον δὲν περισσεύουν ὧραι πολλαὶ πρὸς ἀνάπαυσιν. Αὔριον ἀναχωροῦμεν πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου.

Ἕπεται συνέχεια.

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΔΡΕΣΔΗΣ

Τὸ Ἰωάννειον

Α´

Ὑπὸ τὸ κοινὸν τοῦτο ὄνομα περιλαμβάνονται πάντα τὰ ἱστορικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ κειμήλια, ὅσα ἡ μέριμνα τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τῆς Σαξονίας συνεκέντρωσεν ἐν τῷ παρὰ τὸν Ἔλβον μεγαλοπρεπεῖ μεγάρῳ. Ὡς ἐκ τοῦ εἴδους δ' αὐτῶν τὰ κειμήλια ταῦτα ἀποτελοῦσι τρεῖς μεγάλας ἀνεξαρτήτους συλλογάς : τὴν Στοὰν τῶν Ὅπλων, τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον καὶ τὸ Μουσεῖον τῆς Πορσελάνης.

Ὁ προορισμὸς τοῦ οἰκοδομήματος, ὅπερ νῦν πρό τινων ἐτῶν μετεποιήθη εἰς μουσεῖον, ἐν ἀρχῇ ἦν πολλῷ διάφορος. Τὸ μέγαρον ἀριθμεῖ ἡλικίαν τριῶν ἑκατονταετηρίδων μεῖον ἑνὸς ἔτους, ἐκτίσθη δὲ ἐπὶ τοῦ Ἐκλέκτορος Χριστιανοῦ Α´ ἵνα περιλάβῃ τοὺς σταύλους αὐτοῦ. Τὰ χρονικὰ ἀναφέρουσιν ὡς ἐκ περισσοῦ ὅτι πρὸς ἀνίδρυσιν δισχίλιοι ἐργάται κατηνάλωσαν ἑνὸς ἔτους ἀκαταπόνητον ἐργασίαν, καὶ πρὸς διακόσμησιν αὐτοῦ εἰργάσθησαν τεχνῖται παντὸς κλάδου ἐπὶ ἑβδομάδας ἓξ καὶ ὀγδοήκοντα καὶ διακοσίας. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι τὴν σήμερον, μεθ' ὅλας τὰς στατιστικὰς ταύτας πιστοποιήσεις περὶ τῆς παλαιᾶς της λαμπρότητος, τῇ οἰκοδομῇ οὐδὲν ὑπελείφθη τὸ θέλγον τοὺς ὀφθαλμούς, τοὐναντίον δὲ ἡ ἐκ τοῦ χρόνου γεγηρακυῖα ἐπίχρωσις τῶν τοίχων της, τὰ σκιερὰ καὶ κάθυγρα προαύλιά της, αἱ θολωταὶ εἴσοδοι, ὅλα ταῦτα προστιθέμενα εἰς τὸ βαρὺ καὶ σοβαρὸν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, παρέχουσιν εἰς τὸν ξένον ἐπισκέπτην ἐντύπωσιν οὐχὶ εὐχάριστον καὶ μεταδίδουσιν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐπὶ στιγμὴν τὴν ἄρρητον ἐκείνην δυσθυμίαν καὶ μελαγχολίαν ἣν αἰσθανόμεθα πάντοτε πρὸ τοῦ πενθίμου ἐκείνου φάσματος τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπερ καλεῖται Παρελθόν. Τίς δὲν ἐστέναξεν μετὰ πόνου διερχόμενος ὑπὸ τὰ ἔρημα παλάτια τῆς πεπτωκυίας Βενετίας καὶ τίς δὲν ᾐσθάνθη τὸ ῥῖγος τοῦ θανάτου διατρέχον τὰ μέλη του ἐντὸς τῆς μαρμαρίνης σιωπῆς τοῦ Παρθενῶνος; . . . .

Ἐν τῷ *Ἰωαννείῳ* τῆς Δρέσδης τὴν πρώτην ταύτην ἐντύπωσιν τῆς παλαιᾶς οἰκοδομῆς ἐνισχύει καὶ τῶν περιεχομένων ἐν μέρει ἡ θέα καὶ ἡ μελέτη. Ἀνελθὼν τὴν πλατεῖαν λιθίνην κλίμακα φθάνω μέχρι τοῦ τρίτου ὀρόφου, ἐν ᾧ τὸ *Μουσεῖον τῆς Πορσελάνης*. Ἐκ τῶν προτέρων ὑποθέτω ὅτι δὲν θὰ καταναλώσω πολλὴν ὥραν θεώμενος σκεύη καὶ ἀγγεῖα· κάμνω λοιπὸν ἐκ τῶν ἄνω τὴν ἀρχὴν ἐπιφυλασσόμενος εἶτα νὰ ἐνδιατρίψω εἰς τὴν μελέτην τῆς *Στοᾶς τῶν ὅπλων* καὶ τοῦ *Ἱστορικοῦ Μουσείου* ἰδίᾳ, ἅτινα περιλαμβάνονται ἐν τῷ δευτέρῳ ὀρόφῳ.

Εἰσερχόμενος εἰς τὴν πρώτην ἀπέραντον αἴ-

ἐννοήσω. Ἔκαμνα ἐκδρομὰς εἰς τὰ χωράφια, ὅπου τὸ σιτάρι ἦτο πλέον μεστωμένον καὶ ἔπρεπε ν' ἀρχίσῃ ὁ θερισμός, ἢ ἐκεῖ ὅπου ἐσκάλιζον τὰς φυτείας τοῦ ἀραβοσίτου: ἐν γένει ἀνεκατευόμην εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ κτήματος πρὸς μεγάλην δυσαρέσκειαν τοῦ ἐπιστάτου. Ἡ ἀλήθεια δὲ εἶνε ὅτι ἡ συνεχὴς συναναστροφὴ μὲ τὸν πολύπειρον γείτονά μου μοὶ μετέδιδε καὶ πλείστας γνώσεις γεωργικάς, αἱ ὁποῖαι ἐξέπληττον τοὺς χωρικοὺς καὶ ἔκαμναν σεβαστὴν τὴν γνώμην μου. Μὲ τὰς ἀσχολίας αὐτὰς καὶ μὲ τὴν ἀνάγνωσιν καλῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα ἢ εἶχον μαζί μου ἢ μοῦ ἐδάνειζεν ὁ γείτων μου, ἐπερνοῦσα τὰς ὥρας ἐκείνας, ὅσας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διέλθω πλησίον τῆς Ἀμαρυλλίδος.

Ἀλλ' αἱ ὧραι, τὰς ὁποίας διηρχόμην μαζί της, ἦσαν αἱ ὧραι τῆς ἀληθινῆς εὐδαιμονίας μου! Καθ' ἡμέραν ἀπεκαλύπτοντο εἰς ἐμὲ τοῦ μοναδικοῦ χαρακτῆρός της νέα συστατικά, νέα πλεονεκτήματα. Ὅσῳ τὴν ἐγνώριζα καλλίτερον, τόσῳ μοῦ ἐφαίνετο ἐντελεστέρα καθ' ὅλα. Εἶδες εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης τί συμβαίνει; ἐὰν εἶνε ἔργα μέτρια, μᾶς θέλγουν ἴσως εἰς τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ὅσῳ τὰ παρατηροῦμεν τόσῳ τὰ χορταίνομεν, τὰ βαρυνόμεθα, καὶ ἀρχίζομεν νὰ διακρίνωμεν τὰ ἐλαττώματά των εἰς τὰς λεπτομερείας. Ἀπεναντίας δὲ τὰ ἀριστουργήματα τῶν μεγάλων τεχνιτῶν, ὅσῳ τὰ μελετῶμεν, κἄτι νέον εὑρίσκομεν εἰς αὐτὰ καὶ τόσῳ πλειότερον τὰ ἐννοοῦμεν καὶ τὰ θαυμάζομεν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ διάφορα ἔργα τῆς φύσεως—καὶ ἡ Ἀμαρυλλὶς εἶνε ἓν ἐκ τῶν ἀριστοτεχνημάτων αὐτῆς!...

[Ἕπεται συνέχεια.]

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ

ΑΠΟ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΝ

Ἐπιστολαὶ πρὸς φίλον.

ΙΓ'

Πάτραι τῇ 30 Ἀπριλίου.

Δὲν θὰ μ' ἐπίστευες ἐὰν ἔλεγα ὅτι δὲν αἰσθάνομαι τὰ μέλη κατάκοπα φθάσας ἐνταῦθα περὶ τὴν δεκάτην ὥραν τὸ ἑσπέρας, ἀφοῦ ἀνεχώρησα ἐκ Πύργου εἰς τὰς τρεῖς τὸ πρωΐ. Ὁ δρόμος εἶναι μακρός, ἀλλὰ τὸν διεκόψαμεν ἐπὶ τρεῖς περίπου ὥρας κατὰ τὸ μέσον τῆς ἡμέρας πρὸς ἀπόλαυσιν τοῦ καλοῦ προγεύματος, τὸ ὁποῖον μᾶς εἶχε προετοιμάσει ἐντὸς καλάθου ὁ ἐξαίρετος Πύργιος ξενοδόχος μας. Ἦσαν τὰ πάντα ἐκεῖ τερπνὰ καὶ δροσερὰ ὑπὸ τὴν σκεπαστὴν τοῦ χανίου, εἰς Ψαρέϊκα, ἐνῷ ὁ ἥλιος τῆς μεσημβρίας κατέφλεγε τὴν πέριξ ἡμῶν ἐρημίαν, οἱ δὲ τέττιγες ἐπανηγύριζον θορυβωδῶς τὴν ἐπάνοδον τοῦ θέρους,—διότι ἐνταῦθα ἤρχισεν ἤδη τὸ θέρος· ὁ καυσων ὑποφέρεται εἰσέτι, ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγου θ' αὐξήσῃ ἐπαισθητῶς. Εὐτυχῶς ἡ περιοδεία μας εἶναι ἐν τῷ τελειοῦσθαι.

Παρεκτὸς τοῦ μήκους τοῦ δρόμου, τοῦ καύσωνος τοῦ ἡλίου, καὶ τῶν κλονισμῶν τῆς ἁμάξης, ἠδυνάμην νὰ συγκαταλέξω ὡς πρόσθετον αἰτίαν καμάτου καὶ τὴν ἀνησυχίαν μὴ ἀπολήξῃ εἰς δυστύχημα ἡ ἐκδρομή, ἐὰν δὲν ἐπείθετό τις τάχιστα ὅτι δύναται νὰ ἔχῃ τὰ πιστὰ εἰς τὴν ἐπιδεξιότητα τοῦ ἁμαξηλάτου. Εἶναι ἀληθῶς θαυμάσιοι οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἁμαξηλάται. Γνωρίζεις ἤδη τὸν Ἰωάννην Κακὸν τῆς Ἄρτης. Ὁ σημερινός του συνάδελφος εἶναι ἐπίσης ἄξιος τῆς τιμῆς, τῆς ὁποίας τὴν ἀπονομὴν ηὐχήθημεν εἰς ἐκεῖνον. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι χαράσσουν ἐκ προοιμίων τὰς ὁδούς, τὰς ὁποίας οἱ μηχανικοὶ θὰ κατασκευάσωσιν ἀκολούθως. Ἀντὶ ἄλλων ἐργαλείων ἔχουν τοὺς τροχοὺς τῶν ἁμαξῶν, οἵτινες ὑπερπηδοῦν τὰ πάντα χωρὶς νὰ θραυσθῶσιν, τὰ ἀκαταπόνητα ἄλογά των, καὶ τὴν ῥιψοκίνδυνον τόλμην των. Τίποτε δὲν τοὺς φοβίζει! Ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν καὶ ἐπιδέξιον χεῖρά των οἱ ἵπποι καταδύονται εἰς τέλματα βορβορώδη καί, ὢ τοῦ θαύματος! ἐξέρχονται εἰς τὸ ἀπέναντι μέρος. Διακόπτεται ὁ δρόμος ἀπὸ χάνδακα; Δύο τρεῖς ξηρόλιθοι ἑκατέρωθεν εἰς ὑποστήριξιν δῆθεν τῶν τροχῶν, δύο τρεῖς ῥαβδισμοὶ ἐπίκαιροι εἰς τὰ νῶτα τῶν ἵππων, καὶ διέβημεν τὸν χάνδακα! Ἔπειτα παρουσιάζεται ποταμός, ὁ Πηνειὸς τῆς Ἤλιδος. Ἡ εὐρεῖα κοίτη σὲ ἀνησυχεῖ ὡς πρὸς τὸ βάθος του, βλέπων δὲ τὴν ἅμαξαν βαθμηδὸν βυθιζομένην ἐντὸς αὐτοῦ, σκέπτεσαι ὅτι σὲ ἠδίκησαν οἱ γονεῖς σου μὴ μαθόντες σε νὰ κολυμβᾷς ὅτε ἦσο μικρός. Ἀλλ' ἰδού, ἔφθασας εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην καὶ ἀνακουφίζεσαι!

Σήμερον εἴπερ ποτὲ ἐνόησα κατὰ πόσον δικαιοῦνται οἱ ξένοι ὅτε παραπονοῦνται διὰ τὴν ἔλλειψιν ὁδῶν ἐν Ἑλλάδι. Ἀληθῶς οὐδὲν μᾶς ἐβίαζε νὰ μεταβῶμεν διὰ ξηρᾶς εἰς Πάτρας, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ καλὴ ὁδὸς μεταξὺ δύο τοιούτων κέντρων πληθυσμοῦ, οἷα ἡ πόλις αὕτη καὶ ὁ Πύργος. Ἐντὸς ὀλίγου ἐλπίζεται ὅτι θὰ γείνῃ καὶ τοῦτο· τὸ πρῶτον τμῆμα μεταξὺ τοῦ χωρίου Ἀχαΐας καὶ Πατρῶν κατεσκευάσθη ἤδη, ἄλλα δὲ τμήματα, συμπεριλαμβανομένων τῶν γεφυρῶν, κατεκυρώθησαν εἰς ἐργολάβους, ὁρισθέντος διὰ τὰ ἔργα ταῦτα τοῦ ποσοῦ δραχμῶν ἐννεακοσίων χιλιάδων. [1]) Ἂς ἐλπίζωμεν ὅτι δὲν θὰ

([1]) Κατ' ἐπίσημον πίνακα δημοσιευθέντα ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ὥρᾳ» τῆς 11 Σεπτεμβρίου 1884, εἶχε κατακυρωθῆ μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ ἐργολαβία διὰ τὴν κατασκευὴν ὁδῶν εἰς τοὺς δεκαὲξ νομοὺς τοῦ Βασιλείου διὰ τὸ ποσὸν . . . . Δρ. 22,916,856 }
Ἐπρόκειτο δὲ νὰ κατακυρωθῶσιν εἰσέτι διὰ » 3,760,000 } Δρ. 26,676,856.

Ἐκ τῶν ἔργων τούτων τὰ τοῦ νομοῦ Ἀχαΐας καὶ Ἤλιδος ἀνήρχοντο εἰς τὸ ποσὸν Δρ. 4,543,766.

Ἐγίνοντο δὲ προσέτι μελέται διὰ 353 χιλιόμετρα νέων ὁδῶν.

Ταῦτα ἀνεξαρτήτως τῶν κατασκευαζομένων σιδηροδρόμων.

βραδύνῃ ἡ τελείωσις καὶ ταύτης καὶ ὅσων ἄλλων ὁδῶν κατασκευάζονται ἢ ἐσχεδιογραφήθησαν.

Ἡ διερχομένη τὸ μέρος τῆς Γαστούνης ὁδὸς εἶναι, ὡς φαίνεται, κατά τι καλλιτέρα τῆς εὐθείας γραμμῆς, τὴν ὁποίαν ὁ ἁμαξηλάτης μας ἐπροτίμησε διὰ νὰ κερδίσωμεν μιᾶς ἢ δύο ὡρῶν δρόμον. Δὲν ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ τὸν κατηγορήσωμεν ὅτι μᾶς ἀπεμάκρυνεν ἐκεῖθεν, ἀφοῦ παρητήθημεν τοῦ σκοποῦ τοῦ νὰ διανυκτερεύσωμεν εἰς Γαστούνην. Τὴν λύπην μου ὅμως ὅτι δὲν θὰ ἐπισκεφθῶ τὸ Χλομοῦτσι ἐπηύξανε σήμερον ἡ θέα τῶν ἐρειπίων τοῦ φρουρίου τούτου, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας ἔβλεπα μακρόθεν. Ἁρμοδιωτέραν τοποθεσίαν δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκλέξωσιν οἱ κτίσαντες αὐτό. Ὁ λόφος τὸν ὁποῖον ἐπιστέφουν τὰ λείψανα τῶν πύργων του ὑψοῦται εἰς τὸ ἄκρον τῆς εὐρείας πεδιάδος τῆς Ἤλιδος, ὡς φραγμὸς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους. Ἡ θέα ἐκ τῆς κορυφῆς θὰ εἶναι ἐκτεταμένη ὅσῳ καὶ ὡραία, θὰ ἱκανοποιεῖτο δὲ ἡ φιλοδοξία ἢ καὶ θὰ ἐξήπτετο ἡ φιλοκέρδεια τῶν ξένων αὐθεντῶν τοῦ Μωρέως, βλεπόντων ἐκεῖθεν τοσαύτην χώραν, τῆς ὁποίας ἦσαν ἢ ἤθελον νὰ γείνωσιν οἱ κύριοι. Καὶ ὄχι σήμερον μόνον, ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς ἡμέρας ταύτας δὲν ἔπαυσαν ἐφελκύουσαι τὰ βλέμματά μου αἱ ἀπότομοι γραμμαὶ τοῦ Χλομουτσίου. Τὰς ἔβλεπα ἀπὸ τὸν κόλπον τῶν Πατρῶν καὶ ἀπὸ τὰ νερὰ τῆς Αἰτωλίας, καθὼς καὶ ὅτε παρέπλεα τὴν Κεφαλληνίαν ἢ περιηρχόμην τὴν ἐξοχὴν τῆς Ζακύνθου.

Τὸ φρούριον τοῦ Χλομουτσίου, ἢ τῆς Κλαρέντσας, ἢ τοῦ Clairmont κατὰ τὴν Γαλλικὴν ὀνομασίαν του, ἱδρύθη ὑπὸ Γοδεφρείδου τοῦ Β', υἱοῦ Γοδεφρείδου τοῦ Βιλλαρδουίνου τοῦ ἀποβιώσαντος κατὰ τὸ 1218. Πρὸς οἰκοδομήν του ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ εἰσοδήματα τοῦ Καθολικοῦ κλήρου, τὸν ὁποῖον ἡ φραγκικὴ κατάκτησις ἐνεφύτευσεν ἐν Ἑλλάδι. Ὁ κλῆρος οὗτος, διατεινόμενος ὅτι ἐξαρτᾶται ἐκ μόνου τοῦ Πάπα, δὲν ἠθέλησε νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν στρατιωτικὴν φεουδαλικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἀντέστη εἰς τὰς περὶ τούτου ἀπαιτήσεις τοῦ Γοδεφρείδου· οὗτος δὲ πρὸς τιμωρίαν ἐδήμευσε τὰ κτήματα τοῦ κλήρου. Ἡ διὰ τῶν προσόδων αὐτῶν οἰκοδόμησις τοῦ φρουρίου διήρκεσεν ἐπὶ τρία ἔτη. Ἡ πρωτεύουσα τῶν Φράγκων Ἀνδραβίδα ἔκειτο πλησίον ἐκεῖ, ὁ δὲ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου λιμὴν τῆς Κλαρέντσας ἦτο προσφορώτατος διὰ τὴν μεταξὺ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Γαλλίας ἢ τῆς Ἰταλίας συγκοινωνίαν. Τὰ πάντα συνέτρεχον πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ Χλομουτσίου, μαρτυρεῖ δὲ τὴν ἀποκτηθεῖσαν σημασίαν του καὶ ἡ πρόσθετος αὐτοῦ ἰταλικὴ ὀνομασία Castel-Tornese, εἴτε παραγομένη ἐκ τῶν ἐκεῖ κοπτομένων νομισμάτων τῶν Γάλλων ἡγεμόνων (livres tournois), εἴτε ἐτυμολογουμένη ἐκ τῶν ἱπποτικῶν ἀγώνων (tournois), εἰς τοὺς ὁποίους συνέρρεον οἱ σιδηρόφρακτοι πολεμισταὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καθὼς ἄλλοτε συνήρχοντο ἐκεῖ πλησίον, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἀλφειοῦ, τὰ τέκνα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἰς τὰς εὐγενεστέρας συναθροίσεις τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων.

Τὸ Χλομοῦτσι δὲν εἶναι τὸ μόνον λείψανον τῆς φραγκικῆς ἐν Ἑλλάδι κυριαρχίας. Πολλαχοῦ διαιωνίζουν τὴν μνήμην της φρούρια ἠρειπωμένα. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ τῆς πόλεως Γαστούνης, τὸ ὁποῖον τοσάκις σήμερον ἀνέφερα, ἀνακαλεῖ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγνώστου Γάστωνος ὅστις τὴν ἐθεμελίωσε. Αἱ ἔρευναι τοῦ Buchon καὶ τοῦ Hopf δὲν ἐπέστησαν εἰσέτι ἀρκούντως τὴν προσοχὴν τῶν περιηγουμένων τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἱστορίας της. Ἀλλ' εἰς τοῦτο συντελεῖ καὶ ἡ λάμψις τῆς ἀρχαιότητος, ἐπισκιάζουσα πάντα τ' ἄλλα. Οἱ περιηγηταὶ δὲν ἐπισκέπτονται τὴν Ἑλλάδα χάριν τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων της. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ ἐξαιρέσεις, ὡς τοιαύτην δὲ σοῦ συνιστῶ τὴν ἀξιόλογον μελέτην περὶ τῶν Φράγκων ἐν Πελοποννήσῳ τοῦ κ. Tozer, ἥτις ἐδημοσιεύθη Ἀγγλιστὶ εἰς τὴν περυσινὴν ἐπετηρίδα τῆς ἐν Λονδίνῳ ἑταιρίας τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Ὅτε οἱ Φράγκοι οὗτοι ἐδέσποζον ἐνταῦθα, ἡ πεδιὰς τῆς Ἤλιδος θὰ ἦτο πλειότερον βεβαίως κατῳκημένη καὶ καλλιεργημένη ἢ σήμερον. Τώρα, ἀφοῦ διέλθῃ τις τὴν περὶ τὸν Πύργον πλουσίαν ζώνην καὶ προτοῦ πλησιάσῃ εἰς τὸ χωρίον Ἀχαΐαν, διαπερᾷ ἐκτάσεις ἀκαλλιεργήτους καὶ ἀκατοικήτους. Ναὶ μὲν ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ φαινομένη μακρόθεν Γαστούνη, καὶ αἱ σπάνιαι ἐπὶ τοῦ δρόμου μας κῶμαι ἔχουν ἑκάστη ζώνην πέριξ καλλιεργημένην. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ πλησιάσωσι πρὸς ἀλλήλας αἱ διάφοροι αὗται ζῶναι καὶ νὰ συνενωθῶσιν ὅπως ὁλόκληρος ἡ πεδιὰς αὕτη γείνῃ ὁποία ὡς ἐκ τῆς γεωλογικῆς καὶ γεωγραφικῆς της θέσεως δύναται ν' ἀποβῇ, καὶ ὁποία ἀπέβη κατὰ τὸ μεσημβρινώτερον αὐτῆς μέρος, πέριξ τοῦ Πύργου. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἡ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ. Δὲν ἔχουν δὲ οὕτω τὰ τῆς Ἤλιδος μόνον. Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος θὰ ἴδῃς κέντρα, ὅπου ἡ συσσώρευσις τοῦ πληθυσμοῦ ἔφερε τὴν καλλιέργειαν, τὴν κίνησιν καὶ τὴν εὐημερίαν, ἐξερχόμενος δὲ τῶν προνομιούχων τούτων περιφερειῶν ὁδοιπορεῖς ἐπὶ ὥρας ὁλοκλήρους χωρὶς νὰ ἴδῃς οὔτε κατοικίας ἀνθρώπων, οὔτε καλλιεργημένους ἀγρούς. Ὁ περιηγούμενος κατὰ πρῶτον τὰς εὐδαίμονας χώρας σας Ἕλλην ἐκπλήσσεται προπάντων βλέπων τὴν ἀδιάκοπον συνέχειαν τῆς καλλιεργείας καὶ τὴν πυκνότητα τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων. Τοῦτο ἐνταῦθα δὲν ὑπάρχει. Ὅταν ἡ Ἑλλὰς ὁλόκληρος ἀποβῇ ὁποία εἶναι ἤδη περὶ τὸν Πύργον, τότε δὲν θὰ ἔχωμεν τὶ νὰ σᾶς φθονήσωμεν.

Προτοῦ φθάσῃ τις εἰς τὰ δύο χωρία τῆς Ἐπάνω καὶ Κάτω Ἀχαΐας διέρχεται δάσος δρυῶν γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλῆ Τσελεπῆ, ἀρχαίου Τούρκου ἰδιοκτήτου του. Δὲν ὑπάρχουν πολλὰ τοιαῦτα δάση εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Ἑλλάδος, εὐφραίνεται δέ τις εὑρισκόμενος ἐκεῖ ὑπὸ τὴν σκιάν, μετὰ τὴν διάβασιν τόσης γῆς ξηρᾶς καὶ ἀγόνου. Πέραν ὅμως τῆς Ἀχαΐας ἀνευρίσκει τις ἐκ νέου τὸν πολιτισμόν. Ἡ ὁδὸς εἶναι καλή, τὰ χωρία πυκνότερα, ἡ καλλιέργεια ἐπιμελημένη, καθόσον δὲ πλησιάζεις εἰς τὰς Πάτρας καταλαμβάνεσαι ἐξ αἰσθήματος εὐεξίας ἐπαυξανομένου ἐκ τοῦ μεθυστικοῦ ἀρώματος τῶν ἠνθισμένων κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τοῦ ἔτους μοσχοϊτεῶν. Ἔπειτα ἔρχεται ἡ δρόσος τῆς ἑσπέρας καὶ ὁ ἥσυχος ρόχθος τῆς θαλάσσης παρὰ τὴν ὁποίαν κεῖται τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ δρόμου, ἀφ' οὗ δὲ τὸ σκότος πυκνωθῇ σμῆνη πυγολαμπίδων σὲ συνοδεύουν.

(Ἕπεται τὸ τέλος.)

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ

ΘΩΜΑΣ Ο ΑΓΡΙΑΝΘΡΩΠΟΣ

Ἐπανηρχόμην ἐκ τοῦ κυνηγίου μόνος τὴν ἑσπέραν, ἐποχούμενος ἐπὶ τοῦ ἐλαφροτάτου δίφρου μου. Μοὶ ὑπελείποντο δὲ ἓξ ἔτι βέρστια νὰ διανύσω. Ἡ ἐξαίρετος φορβάς μου διεπέρα διὰ βήματος μακροῦ ὁμαλοῦ καὶ δρομαίου τὴν μεστὴν κονιορτοῦ ὁδόν, ἐκ διαλειμμάτων μυχθίζουσα καὶ σαλεύουσα τὰ ὦτα. Ὁ κύων μου καίτοι ἦτο κατάκοπος, ἐφαίνετο ὅμως ὡς διὰ λωρίου προσδεδεμένος εἰς τὸν δίφρον, τοσοῦτον ὁμαλῶς παρηκολούθει, ἀπέχων ἥμισυ βῆμα ἀπὸ τοῦ τροχοῦ. Προεμηνύετο δεινὴ καταιγίς. Νέφος πυκνὸν ἰόχρουν ἀνέβαινε βραδέως ὄπισθεν τοῦ ἄνωθέν μου δάσους καὶ σύννεφα φαιόχροα ἀτάκτως συνωθούμενα ἔτρεχον εἰς συνάντησίν μου. Τὰ πέριξ μου ὑψηλὰ δένδρα ἐσείοντο, ἔτριζον, ἐθορύβουν χωρὶς νὰ φαίνεται ἴχνος τι ἀνέμου. Ὁ πνιγηρὸς καύσων αἴφνης μετεβλήθη εἰς ὑγρὰν δρόσον, καὶ ἐν βραχεῖ αἱ σκιαὶ ἔγειναν ἀμαυρότεραι. Ἔπληξα διὰ τῶν ἡνίων τὰ πλευρὰ τῆς φορβάδος μου, κατέβην πρό τινος χαράδρας διακοπτούσης τὸν δρόμον μου, διῆλθον τὴν ξηρὰν αὐτῆς κοίτην κατεστρωμένην ὑπὸ θαμνίσκων, ἀνερριχήθην τὸν ἐνώπιόν μου ἀνερχόμενον ἀνήφορον καὶ εἰσέδυσα εἰς τὸ δάσος.

Ἡ ὁδὸς ἐξετείνετο ἑλισσομένη μεταξὺ πυκνῶν συστάδων λεπτοκαρυῶν, ὧν ἡ σκιὰ ἐσκότιζεν αὐτήν. Καὶ προέβαινον μέν, ἀλλὰ μετὰ πολλοῦ μόχθου. Τὸ εὐπαθὲς ὄχημά μου προσέκοπτεν ἀδιαλείπτως πρὸ τῶν προαιωνίων ῥιζῶν τῶν δρυῶν καὶ τῶν φιλυρῶν, καὶ ὁ ἵππος ἤρχιζεν ἤδη νὰ ἀφρίζῃ. Αἴφνης ἄνεμος σφοδρὸς ἐνέσκηψεν ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν δένδρων, τὰ δένδρα ἐστέναξαν καὶ χονδραὶ ῥανίδες βροχῆς ἐμάστιξαν θορυβωδῶς τὰ φύλλα, βροντὴ ἀντήχησεν, ἀστραπὴ ἔλαμψε καὶ ἡ καταιγὶς ἀπελύθη. Κατέπεσε βροχὴ ῥαγδαιοτάτη. Ἠναγκαζόμην λοιπὸν νὰ βαδίζω βῆμα πρὸς βῆμα, καὶ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθην νὰ σταθῶ, διότι ὁ ἵππος μου ἐχώνετο εἰς τὸν βόρβορον καὶ δὲν ἠδυνάμην νὰ διακρίνω τίποτε δύο βήματα μακράν· τὸ σκότος ἦτο ψηλαφητόν. Ὅπως λοιπὸν ἠδυνήθην κατέφυγον ὑπὸ πυκνὸν φύλλωμα, καὶ ἐκεῖ κύπτων καὶ κεκαλυμμένον ἔχων τὸ πρόσωπον, ὡπλίσθην, ὡς λέγουσι, δι' ὑπομονῆς καὶ καρτερίας ἀναμένων τὸ πέρας τῆς καταιγίδος. Ἀλλ' αἴφνης ἐν τῷ μέσῳ τῆς λάμψεως ἀστραπῆς τινος διέκρινα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ὑψηλὸν σῶμα ἀνθρώπου, οὗ τὰς κινήσεις καὶ τὴν διεύθυνσιν παρηκολούθησα μετὰ προσοχῆς. Καθ' ὅσον δ' ἐπλησίαζεν εἰς τὸν δίφρον μου κατὰ τοσοῦτον καὶ αἱ διαστάσεις τοῦ σώματος ἐκείνου ἐμεγεθύνοντο.

« Τίς εἶ, ἀνεφώνησε μετ' ἠχηρᾶς φωνῆς.

— Καὶ σὺ τίς εἶ; ἀπεκρίθην.

— Εἶμαι ὁ δασοφύλαξ.

Τῷ εἶπον καὶ ἐγὼ τὸ ὄνομά μου, καὶ παρευθεὶς πραϋνθεὶς προσέθηκε.

— Ἄ! σεῖς εἶσθε! εἰξεύρω. Ἐπιστρέφετε εἰς τὸ κτῆμά σας;

— Τοῦτο ἐπεθύμουν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ κακόν, ἀδελφέ μου!

— Πραγματικῶς δὲν χωρατεύει. »

Ζωηρὰ ἀστραπὴ κατεφώτισε τὴν μορφὴν τοῦ δεσμοφύλακος ἄνωθεν ἕως κάτω. Κεραυνοῦ δὲ κρότος ξηρὸς καὶ ῥαγδαῖος ἐπηκολούθησε τὴν ἀστραπήν, καὶ ἡ βροχὴ μετὰ διπλασίας ὁρμῆς κατεμάστιξε τὴν ἀτμόσφαιραν.

— Καὶ θὰ βαστάξῃ πολύ, εἶπεν ὁ δασοφύλαξ.

— Τί νὰ γείνῃ λοιπόν;

— Θέλετε νὰ σᾶς 'πάγω εἰς τὴν καλύβα μου; εἶπεν ἀποτόμως.

— Μετὰ χαρᾶς.

— Ἀναιβῆτε λοιπὸν εἰς τὸ κάθισμά σας ».

Καὶ προχωρήσας πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἵππου τὸν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν χαλινὸν καὶ τὸν ἔσυρεν πλαγίως ἔξω τοῦ ἕλους, εἰς ὃ εἶχε προσκολληθῇ.

Καὶ ἐξεκινήσαμεν.

Ἐκρατούμην μετὰ δυσκολίας ἀπὸ τοῦ προσκεφαλαίου, ὅπερ δυσκόλως παρηκολούθει τοὺς δονισμοὺς καὶ τὰς ἀτάκτους κινήσεις τοῦ καθίσματος ὡς μονόξυλον ἀγρίων ἐν τῷ πελάγει. Κατεθλιβόμην βλέπων τὴν τάλαινάν μου Ἄρτεμιν ζυμώνουσαν τὸν πηλόν, βυθιζομένην ἐν τῷ βορβόρῳ, ἀναδυομένην καὶ μετ' ὀλίγα βήματα πάλιν βυθιζομένην, ἀλλὰ χωρὶς τὸ παράπαν νὰ μακρυνθῇ ἀπὸ τοῦ ῥεύματος, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἀναπνοῆς μου καὶ ἀπὸ τοῦ ἤχου τῆς φωνῆς μου. Ὁ δὲ δασοφύλαξ προπορευόμενος ἔκυπτεν ὁτὲ μὲν δεξιὰ

Ἀλήθεια μαγευμένη εἶνε ἡ σπηλιὰ ἐκείνη! Τὸ λογικόν μου ἤρχισε νὰ σαλεύῃ, ἡ καρδία μου ἐκτυποῦσε δυνατώτερα εἰς τὰ στήθη μου, σχεδὸν μοῦ ἦλθεν εἰς στόμα νὰ τῆς εἰπῶ ὅτι δὲν εἶμαι ἀναίσθητος!... καὶ ὁ Θεὸς ἠξεύρει τὶ ἄλλο ἀκόμη!— Ἀλλ' ἔξαφνα ἄφησε τὸ χέρι μου καὶ ἀπεμακρύνθη ὀλίγον. Ἔννοιωσα ὅτι κάπου ἀνέβηκε καὶ ἡ φωνή της μοῦ εἶπε πάλιν προστακτικωτέρα:

— Ἀγγίξετε λοιπὸν τὸν βράχον ν' ἀναστηθῇ ἡ Μάγισσα!

Μόλις, σχεδὸν χωρὶς νὰ θέλω, ἐκτύπησα τὴν παλάμην ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ ἔκαμα τρία βήματα ὀπίσω θαμβωμένος, τυφλωμένος ἀπὸ τὸ ἔξαφνον φῶς, τὸ ὁποῖον ἐπλημμύρισε τὴν σπηλιάν, ὡσὰν νὰ εἶχε γείνῃ πραγματικῶς θαῦμα. Καὶ ἀνάμεσα εἰς τὸ φῶς αὐτὸ τῆς ἡμέρας διέκρινα μόλις ἐκείνην ὀρθὴν ἐπάνω εἰς μίαν πέτραν. Διὰ νὰ μὲ τρομάξῃ δῆθεν εἶχε τυλίξῃ τὴν κεφαφήν της μὲ τὴν πλεκτὴν μαντίλλια της, τῆς ὁποίας ἡ μαύρη σκιὰ ἔκαμνε νὰ φαίνωνται ζωηρότερα τὰ χρώματα τοῦ προσώπου της, καὶ τὰ μάτια της νὰ λάμπουν περισσότερον ἀπὸ τῆς Μάγισσας τὰ φαντασιώδη μάτια;

— Σᾶς χαρίζω τὴν ζωήν! μοῦ εἶπε μὲ ὕφος βασιλίσσης, ὡσὰν νὰ ἦτο πράγματι ἡ Μάγισσα ἡ ὁποία ἀνεστήθη.

Εἶχα κἄπως συνέλθη, ἂν καὶ δὲν ἐννόησα ἀκόμη πῶς εἶχε συμβῇ ὁ αἰφνίδιος φωτισμὸς τῆς σπηλιᾶς:

— Σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὴν μεγαλοδωρίαν, ἀπήντησα μὲ ὕφος ταπεινὸν κλίνων σχεδὸν τὸ γόνυ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἐκείνη ἐπήδησε ξεκαρδισμένη ἀπὸ τὰ γέλοια:

—Οὔφ, δὲν ἠμπορῶ νὰ βαστάξω πλειά. Ὁμολογήσατε ὅμως ὅτι ἔπαιξα λαμπρὰ τὸ μέρος μου καὶ ὅτι ἐτρομάξετε 'στὰ σωστά σας ὅταν ἀνεσήκωσα τὴν πέτραν κ' ἐμβῆκεν ἔξαφνα τὸ φῶς.

—Δὲν τὸ ἀρνοῦμαι αὐτό, ἀπεκρίθην, καὶ δὲν εἶχα ἄδικον νὰ τρομάξω.

— Γιὰ μιὰ στιγμὴ ἐνομίσατε ὅτι πράγματι ἀνεστήθηκε ἡ Μάγισσα.

— Καὶ ἀκόμη τὸ νομίζω! καὶ τὴν ἐκύτταξα κατὰ πρόσωπον.

— Ὤ, ὤ! ἔχομεν καὶ ῥομαντικὰς ὑπερβολάς!... Πᾶμε ὅμως τώρα νὰ εὕρωμεν τὸν πατέρα μου· ὁ καϋμένος θὰ ἐβαρέθηκε νὰ μᾶς προσμένῃ.

Ὁ καλόβολος γείτων μου ἐκάπνιζε τὸ σιγάρον του ἐν ἡσυχίᾳ. Ἐγέλασεν ὅταν μὲ πολλὴν χάριν τοῦ διηγήθη ἡ κόρη του πῶς μὲ εἶχε τρομάξῃ, καὶ μοῦ ἐξήγησεν ὅτι ἐπάνω ἀπὸ τὴν σπηλιὰν εἶνε μία τρύπα, ἡ ὁποία κλείει ἐντελῶς μὲ μίαν πέτρα. Τὴν τρύπαν αὐτὴν φαίνεται ὅτι τὴν εἶχαν κάμῃ ἄλλοτε οἱ ποιμένες, οἱ ὁποῖοι κατέφευγαν εἰς τὴν σπηλιάν, καὶ ἐχρησίμευεν ὡς φωταγωγός...

[Ἕπεται συνέχεια.]

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ

ΑΠΟ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΕΙΣ ΟΛΥΜΠΙΑΝ

Ἐπιστολαὶ πρὸς φίλον.

ΙΔ'

Πάτραι, τῇ 1 Μαΐου.

Ἤκουσα πάντοτε τοὺς κατοίκους τῶν Πατρῶν ἐπαινοῦντας τοσοῦτον τὴν πόλιν των, ὥστε προτοῦ τὴν ἐπισκεφθῶ ἀπέδιδον μέρος τῶν ἐπαίνων ἐκείνων εἰς τὸν πατριωτικὸν ἐνθουσιασμόν. Σήμερον ὁμολογῶ ὅτι αἱ τοιαῦταί μου ἐπιφυλάξεις ἦσαν ἀνυπόστατοι. Εἶναι ἀληθῶς ὡραία ἡ πόλις τῶν Πατρῶν. Δὲν λέγω ὅτι θὰ ἐπροξένει καὶ εἰς σὲ ἐρχόμενον κατ' εὐθεῖαν ἐκ Παρισίων ὅσην ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν εἰς ἐμὲ ἐπιστρέφοντα ἐκ τῶν περιπλανήσεών μου, ἀλλὰ φρονῶ ὅτι ὅπως δήποτε ἤθελε σὲ εὐαρεστήσει. Καὶ ὅμως μένει πάντοτε ἀληθὲς (κατὰ τὸν Σαικσπεῖρον καὶ πάλιν,) ὅτι καλὸν ἀπολύτως καὶ ἄνευ συγκρίσεως πρὸς ἄλλο δὲν ὑπάρχει: Nothing is good, I see, without respect. (Ἔμπορος τῆς Βενετίας.)

Διὰ τοῦτο συνιστῶ πάντοτε εἰς τοὺς θέλοντας ἐκ τῶν ξένων φίλων μου νὰ ἐπισκεφθῶσι τὴν Ἑλλάδα, νὰ μὴ ἔλθωσι κατ' εὐθεῖαν μέσῳ Μασσαλίας, ἀλλὰ μέσῳ Τουρκίας διὰ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀποφεύγουν οὕτω τὴν ἐνόχλησιν τῆς θαλάσσης, καὶ πρὸς τούτοις— τοῦτο δὲ εἶναι τὸ μυστικόν μου,—ἀλλάσσουν τὸ σημεῖον τῆς συγκρίσεως. Ἐρχόμενός τις ἀπ' εὐθείας ἐκ Παρισίων νομίζει ὅτι ἡ Εὐρώπη τελειόνει ἐνταῦθα, ἐνῷ ὅτε ἔρχεται ἐκ Τουρκίας βλέπει ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἀρχὴ τῆς Εὐρώπης. Τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ, φρονῶ, οὐσιώδη διαφοράν.

Αἱ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως Πάτραι κατεῖχον τὸ ἄνω μόνον μέρος τῆς σημερινῆς πόλεως, περὶ τὰ τείχη καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὑπερκειμένου φρουρίου. Ὅτε οἱ Τοῦρκοι ἀπῆλθον, ἀφῆκαν ἐρείπια καὶ οὐδὲν ἄλλο. Ἴσως ὅμως κατὰ τοῦτο συνετέλεσαν εἰς τὴν ταχυτέραν τῆς πόλεως ἐπανόρθωσιν, ἀναλαβόντες αὐτοὶ τὸ ἔργον τῆς κατεδαφίσεως προτοῦ ἀρχίσῃ τὸ τῆς ἀνοικοδομήσεως. Τώρα αἱ Πάτραι ἐκτείνονται μέχρι τῆς θαλάσσης, κατέχουν δὲ τὸν χῶρον τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς πόλεως. Αἱ κάτω συνοικίαι εἶναι ἀξιολογώτεραι, ἀλλ' ὅμως ζηλεύω τὴν θέαν τῶν οἰκιῶν εἰς τὸ ἄνω μέρος ἐπὶ τοῦ λόφου, ὅστις εἶναι καὶ οὗτος παρέκτασις τοῦ μεγαλοπρεποῦς Παναχαϊκοῦ ὄρους ὀρθουμένου ὑπεράνω τῶν Πατρῶν εἰς ὕψος 1927 μέτρων.

Οἱ κάτοικοι τῶν Πατρῶν ὀφείλουν ἀνδριάντα εἰς τὸν Καποδίστριαν, καθὸ τρίτον θεμελιωτὴν τῆς πόλεώς των. Εἰς ἐκεῖνον ὀφείλεται τὸ ἐξαίρετον σχέδιον τῆς νέας πόλεως. Αἱ ὁδοί, καλῶς χαραχθεῖσαι, εἶναι ἀρκούντως εὐρεῖαι. Μία αὐτῶν φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Μαιζῶνος, δικαίως δὲ

τοῦτο, διότι ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ ἔλαβε κατὰ τὸ 1828 ἡ Ἑλλὰς τὰς κλεῖς τῶν Πατρῶν, τελευταίου καταφυγίου τῶν Τούρκων ἐν Πελοποννήσῳ. Αἱ ὁδοὶ ἀπολήγουν ὅλαι εἰς δενδροφύτους πλατείας ἢ εἰς τὴν παραλίαν, προκυμαία δὲ μακρὰ περικλείει τὸν λιμένα, ὅπου οἱ πυκνοὶ τῶν πλοίων ἱστοὶ μαρτυροῦν τὴν κίνησιν τοῦ ἐμπορίου.

Τὴν κεντρικὴν τῆς πόλεως πλατεῖαν κοσμοῦν συμβολικὰ συμπλέγματα καὶ ἀναβρυτήρια ἐκ μετάλλου, σημεῖα τοῦ ζήλου τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν πρὸς ἐξευρωπαϊσμὸν τῶν Πατρῶν. Τὸ κυριώτερον ὅμως τῆς πλατείας ταύτης κόσμημα εἶναι κομψὸν νεόδμητον θέατρον. Λεωφόρος δενδρόφυτος ἀναβαίνει μέχρις ἄλλης πλατείας κοσμουμένης ἐπίσης μὲ ἀγαλμάτια μετάλλινα, πρὸς δὲ — τὸ καὶ καλλίτερον — μὲ θάμνους καὶ ἄνθη. Ἐκεῖ συνέρχονται οἱ κάτοικοι πρὸς περίπατον καὶ πρὸς ἀπόλαυσιν τῆς θαυμασίας θέας τῆς θαλάσσης, ἥτις ἐκτεινομένη ὑπὸ τοὺς πόδας σου ἀλλάσσει ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν τὸ χρῶμα ὑπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ δύοντος ἡλίου. Ἀπόψε συνώδευον τὸν δίσκον του μικρὰ χρυσοπόρφυρα νέφη ἐν τῷ μέσῳ οὐρανοῦ διαυγοῦς, τοῦ ὁποίου ἀδυνατῶ νὰ ὁρίσω διὰ λέξεων τὰς ἀλληλοδιαδόχους ἀποχρώσεις. Ἀντικρύ, τὰ βουνὰ τῆς Αἰτωλίας βυθίζουν ἀποτόμως τοὺς πόδας των εἰς τὴν θάλασσαν, ὑπεράνω δὲ τῶν κορυφῶν των φαίνονται τὰ ἀπέχοντα ὄρη τῆς Ἀκαρνανίας, καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ ἡ χιονοσκεπὴς κορυφὴ τοῦ Παρνασσοῦ. Ἀριστερόθεν δὲ τὸ ὑψηλὸν ὄρος τῆς Κεφαλληνίας θέτει φραγμὸν εἰς τὸν ὁρίζοντα καὶ συμπληροῖ τὸ ἐξαίσιον πανόραμα.

Ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως τῆς πόλεως, φαίνεται μικρὸς ὁ ἀριθμὸς τῶν 34000 ψυχῶν, τῶν ἀποτελουσῶν τὸν πληθυσμόν της κατὰ τὴν ἐπίσημον ἀπαρίθμησιν. Δὲν εἶναι ἄλλως ἀπίθανον ὅτι περιέχει πλειοτέρους. Αἱ ἀπογραφαὶ δὲν εἶναι εὔκολοι ἐν Ἑλλάδι, τὰ δὲ πορίσματά των εἶναι συνήθως ὑποδεέστερα μᾶλλον ἢ ὑπέρτερα τῆς ἀληθείας, καθόσον ὁ λαὸς δὲν ἐννοεῖ εἰσέτι τὴν χρησιμότητα τῆς στατιστικῆς, ὑποπτεύει δὲ ὅτι ὑποκρύπτει ἡ ἀπαρίθμησις σκοποὺς φορολογίας ἢ στρατολογίας. Ἄλλως δὲ οἱ ἄνθρωποι δὲν προθυμοποιοῦνται νὰ διευκολύνωσι τὸ ἔργον τοῦ ἐξεταστοῦ, ὅστις ἔρχεται πολυπραγμονῶν καὶ ἐρωτᾷ τὴν ἡλικίαν σου, τὴν ἡλικίαν τῶν τέκνων σου, τὸν ἀριθμόν των, ἐὰν γνωρίζεις νὰ γράφῃς καὶ ν' ἀναγινώσκῃς καὶ Κύριος οἶδε τί ἄλλο. Ἴσως εἶνε κέρδος ὅ,τι δυνηθῇ τις νὰ ἀποκρύψῃ. Παρεκτὸς τούτου ὑπάρχει καὶ ἡ πρόληψις ὅτι ἡ ἀρίθμησις εἶναι κακὸς οἰωνός. Ἐὰν συναντήσῃς παλληκάρια χορεύοντα ἐπὶ τῆς χλόης, πρόσεχε μὴ τὰ μετρήσῃς, καὶ μήτε τὰ περικυκλοῦντα τὴν μητέρα των παιδία εἰς τὴν θύραν τῆς καλύβης της, — ἢ τοὐλάχιστον πρόλαβε νὰ ἐκφράσῃς εὐχὴν πρὸς ἀποτροπὴν τῆς βασκανίας.

Αἱ Πάτραι περιεῖχον δέκα μόνον χιλιάδας κατοίκους ὅτε ἦλθεν ἐνταῦθα ὁ Leake κατὰ τὸ 1805, ἦσαν δέ, λέγει, ἡ πολυπληθεστέρα πόλις τῆς Ἑλλάδος πρὸς μεσημβρίαν τῶν Ἰωαννίνων. Ἀνελάμβανε τότε ἐκ τῆς καταστροφῆς τὴν ὁποίαν πρὸ τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν εἶχον ἐπιφέρει τὰ στρατεύματα τοῦ Σουλτάνου, ὅτε ἦλθον πρὸς τιμωρίαν τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν κατὰ τὸ 1770 ἐπαναστατικὴν ἀπόπειραν, τὴν ὑποκινηθεῖσαν διὰ τῆς παρατόλμου ἐκστρατείας τῶν Ρώσων ὑπὸ τὸν Ὀρλώφ. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἰδίως ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους, ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως ἦτο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, σπουδαῖος· ἀλλ' ὅμως ἐν ἐλλείψει ἀκριβῶν περὶ τούτου εἰδήσεων καὶ λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς τότε καὶ σήμερον περιοχῆς της, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι δὲν ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὸν σημερινὸν ἀριθμὸν κατοίκων. Ἂς εὐχώμεθα ὅτι βαθμηδὸν ἡ νέα πόλις θὰ ὑπερακοντίσῃ κατὰ τὴν ἀκμὴν τὴν ἀρχαίαν.

Ὁπόσα καὶ ὁποῖα συμβάντα διεδραματίσθησαν ἐνταῦθα ἀφότου ὁ Πατρεύς, περισυνάξας τοὺς κατοίκους τῶν παρακειμένων πόλεων ἐντὸς τῆς εὐρυνθείσης Ἀρόης, ἔδωκεν εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομά του. Σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, ὑποταχθεῖσα εἰς τὸν Κάσσανδρον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, λυτρωθεῖσα διὰ τῶν ἰδίων ἀγώνων ἀπὸ τὸν Μακεδονικὸν ζυγόν, πολλὰ παθοῦσα κατὰ τὸν πόλεμον μεταξὺ Ἀχαιῶν καὶ Ρωμαίων, ἡ πόλις τῶν Πατρῶν εἶχεν ἤδη ἐκπέσει τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος, ὅτε μετὰ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ὑπέστη καὶ αὕτη τὴν κυριαρχίαν τῆς Ρώμης. Ἀλλ' ἐπεφυλάσσοντο εἰς τὰς Πάτρας νέαι τύχαι ἐπὶ Αὐγούστου. Ὁ νικητὴς τοῦ Ἀκτίου μετέτρεψε τὴν Ἑλληνικὴν πόλιν εἰς Ρωμαϊκὴν ἀποικίαν χορηγήσας προνόμια ἅτινα, προστιθέμενα εἰς τὰ πλεονεκτήματα τῆς γεωγραφικῆς θέσεώς της, δὲν ἠδύναντο ἢ νὰ τὴν ἀνυψώσωσιν εἰς περιωπὴν ἐξαιρετικὴν κατὰ τὰ μέρη ταῦτα τῆς ὑποδουλωθείσης Ἑλλάδος. Εἰς ἀποζημίωσιν τῆς ἀπολεσθείσης ἐλευθερίας αἱ Πάτραι ἀπήλαυσαν μακρὰν περίοδον ὑλικῆς εὐημερίας, μὴ διακοπεῖσαν καὶ ὑπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας. Ἀπόδειξιν τούτου ἔχομεν ἐν τῷ προσώπῳ τῆς πλουσίας χήρας Δανηϊλίδος, ἥτις γνωρίσασα εἰς Πάτρας Βασίλειον τὸν Μακεδόνα, ὅτε οὐδὲν εἰσέτι προήγγελλε τὴν μέλλουσαν ἀνύψωσίν του, ἔπεμψε μετέπειτα πρὸς τὸν νέον αὐτοκράτορα δῶρα, τῶν ὁποίων οἱ χρονογράφοι διέσωσαν τὴν περιγραφήν. Αὕτη δὲ καὶ μόνη ἡ περιγραφὴ ἀρκεῖ εἰς ἔνδειξιν τῆς τότε ἀκμῆς τῆς ἐνταῦθα βιομηχανίας. Ἡ κατασκευὴ ἰδίως βαμβακερῶν καὶ μεταξωτῶν ὑφασμάτων ἦτο κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας διὰ τὰς Πάτρας ὅ,τι ἡ σταφὶς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας.

Αἱ Σταυροφορίαι, ἰδίως δὲ ἡ τετάρτη Σταυροφορία, εἶναι ἡ ἀφετηρία νέας ἐποχῆς. Ἔκτοτε ἐπέρχονται δειναὶ περιπέτειαι καὶ συμφοραὶ ἀλλεπάλληλοι, μέχρι τῆς ἀνακτήσεως τῆς ἀνεξαρτησίας κατὰ τὸ 1828. Ἱππόται Γάλλοι, δεσπόται Ἕλληνες, βαΐλοι Βενετοί, πασάδες Τοῦρκοι ἀνύψωσαν ἕκαστος τὴν σημαίαν του ἐπὶ τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν.

Οἱ ἐγχώριοι ἀποδίδουν συνήθως εἰς τοὺς Βενετοὺς τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ φρουρίου τούτου, πιθανώτερον ὅμως ὅτι τὸ ἀνήγειραν οἱ Βιλαρδουΐνοι ἐπὶ τοῦ χώρου ἀρχαιοτέρου Βυζαντινοῦ ὀχυρώματος. Τὸ σχέδιόν του, καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ ἐντὸς τῶν τειχῶν ἀνευρισκόμενα τεμάχια ἀρχαίας γλυπτικῆς, φαίνονται μαρτυροῦντα τὴν φεουδαλικὴν κατασκευήν του. Ἴσως δὲ καὶ οἱ Βενετοὶ ἐπεξέτειναν βραδύτερον τὸ οἰκοδόμημα τῶν Φράγκων.

Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν δὲν ἔλαβε μέρος μικρὸν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος αὐτῆς Γερμανὸς ὕψωσε πρῶτος τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας, ὑπῆρξε δὲ εἷς ἐκ τῶν κυριωτέρων διοργανωτῶν τῆς Ἐπαναστάσεως. Ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν αὐτοῦ καὶ ἄλλων ἀρχηγῶν ὀνομαστῶν οἱ Ἕλληνες ἐκυρίευσαν τὴν πόλιν, ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι κλεισθέντες ἐντὸς τοῦ φρουρίου ἀντέστησαν ἐπιτυχῶς εἰς τὰς προσβολὰς τῶν ἐπαναστατῶν, πολλάκις δὲ πολιορκηθέντες κατώρθωσαν νὰ διατηρηθῶσιν ἐκεῖ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἀγῶνος.

Τὸ φρούριον τοῦτο χρησιμεύει τὴν σήμερον ὡς φυλακή. Τοιοῦτος ἐν γένει ὁ προορισμὸς ὅσων φρουρίων διεσώθησαν ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Εἶδον ἄλλοτε τὰ τοῦ Παλαμηδίου καὶ τῆς Χαλκίδος, σήμερον δὲ ἐπεσκέφθην τὸ τῶν Πατρῶν. Οὐδὲν θλιβερώτερον τῆς ἐντυπώσεως, τὴν ὁποίαν προξενεῖ τῶν δεσμωτηρίων τούτων ἡ θέα. Ἀνάγκη μετὰ λύπης νὰ ὁμολογήσω, ὅτι ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τῶν φυλακῶν εὑρισκόμεθα εἰσέτι ἐνταῦθα ἐν πλήρει μεσαιῶνι. Ἀπόπειραι πρὸς βελτίωσιν αὐτῶν δὲν ἔλειψαν, ἀπ' ἐναντίας· ἀφότου ἐβασίλευσεν ὁ Ὄθων μέχρι τῆς σήμερον δὲν ἔπαυσαν αἱ περὶ τούτου φροντίδες· ἑταιρίαι ἰδιωτικαὶ συνεκροτήθησαν, ἐδημοσιεύθησαν πραγματεῖαι διάφοροι καὶ περιοδικὰ εἰδικά, συζητήσεις εἰς τὰς βουλὰς ἐγένοντο, ἐπιτροπαὶ καὶ ἀποστολαὶ ἐψηφίσθησαν, ἀλλ' ὅμως πάντα ταῦτα εἰς οὐδὲν εἰσέτι ῥιζικὸν μέτρον ἀπέληξαν. Δυστυχῶς καὶ τοῦτο τὸ ζήτημα ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν οἰκονομικῶν. «Δεῖ δὴ χρημάτων», ἐνόσῳ δὲ τὸ ἰσοσκελὲς τοῦ προϋπολογισμοῦ δὲν πραγματοποιεῖται, αἱ ἑλληνικαὶ κυβερνήσεις δὲν ἀποφασίζουν τὴν συνομολόγησιν δανείου χάριν τῶν φυλακῶν. Ἐντούτοις ἡ τοιαύτη δαπάνη δὲν θὰ ἦτο περιττὴ οὔτε ἄσκοπος. Ὑπὸ τὴν ἐνεστῶσαν κυβέρνησιν (1884) ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς βελτίωσιν τοῦ διοργανισμοῦ τοῦ προσωπικοῦ καὶ πρὸς εἰσαγωγὴν μεταρρυθμίσεων τινῶν εἰς φυλακὴν νεωστὶ συστηθεῖσαν εἰς Αἴγιναν, εὑρέθη δὲ καὶ φιλάνθρωπος γενναιόδωρος, ὁ κ. Συγγρός, ὅστις ἐχορήγησε τὰ ἀναγκαῖα χρήματα πρὸς ἀνέγερσιν φυλακῆς προτύπου εἰς Ἀθήνας, (¹) ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἀρκοῦν, οὔτε δυνάμεθα νὰ περιμένωμεν ἐκ τῆς ἰδιωτικῆς γενναιοδωρίας τὴν κατασκευὴν ὅσων φυλακῶν ἔχομεν χρείαν καὶ τὴν εἰς αὐτὰς εἰσαγωγὴν συστήματος μὴ ἀναξίου ἔθνους ἐκπολιτισθέντος. Εἶναι ἔργον τοῦ Κράτους ἡ διόρθωσις τῆς παρούσης ἐλεεινῆς καταστάσεως τῶν φυλακῶν. Ἡ τοιαύτη ἀσχημία μᾶς φέρει ὄνειδος καὶ πρέπει νὰ παύσῃ πλέον.

Αὐλὴ ὕπαιθρος, περικυκλουμένη ἀπὸ τοίχους ὑψηλούς, μαυρισθέντας ἐκ τῆς πολυκαιρίας καὶ τῆς ὑγρασίας,— εἰς τοὺς παχυτάτους τούτους τοίχους παράθυρα, μὲ κιγκλίδας σιδηρᾶς, διὰ τῶν ὁποίων δυσκόλως εἰσέρχεται ὀλίγον φῶς εἰς δωμάτια σκοτεινά, ὑγρὰ καὶ δυσώδη, χωροῦντα μόλις τοὺς ἐντὸς αὐτῶν συσσωρευομένους καταδίκους,— ἰδοὺ ἐν ὀλίγοις τί βλέπεις εἰσερχόμενος ἐντὸς τοῦ ἐνδοτέρου περιβόλου τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν.

Οἱ φυλακισμένοι φέρουν ἕκαστος τὰ ἐνδύματά του, δὲν ὑπάρχει δὲ ὁμοιόμορφος ἐνδυμασία χορηγουμένη ἀπὸ τὰς ἀρχάς, οὔτε κανονισμὸς ἐπιβάλλων τὴν καθαριότητα ἢ τὴν ἐργασίαν. Ἕκαστος ἐργάζεται ὅπως δύναται καὶ ὅταν θέλῃ. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ κατάδικοι καταγίνονται εἰς τὴν ξυλογλυπτικήν, ἠγόρασα δὲ σήμερον διὰ σὲ πίπαν ἔχουσαν κοσμήματα συμβολικά, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν θ' ἀνεύρῃς τὰς παραδόσεις τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Παιωνίου. Ἡ ἐργασία αὕτη γίνεται δι' ἀτελοῦς μαχαιριδίου, ἐγχωρίου κατασκευῆς. Ἀλλὰ καὶ τὰ μαχαιρίδια ταῦτα ἀποτελοῦν πρόσθετον κίνδυνον εἰς τὴν φυλακήν, ὅπου ῥήξεις αἱματηραὶ γίνονται ἐνίοτε μεταξὺ τῶν φυλακισμένων. Ἀληθὲς ὅτι καὶ ἐν ἐλλείψει μαχαίρας δύνανται οὗτοι νὰ μεταβάλωσιν εἰς ὅπλα φοβερὰ καρφία ἢ χάλικας, ὀξύνοντες τὴν ἄκραν των. Ὡς πρὸς ἐπιτήρησιν δέ, μόνος αὐτῆς σκοπὸς φαίνεται ἡ πρόληψις τῆς ἀποδράσεως τῶν φυλακισμένων.

Εἰς τὸ φρούριον τοῦ Παλαμηδίου εἶδα τοὺς καταδίκους καθ' ἣν ὥραν ἐπιτρέπεται νὰ ἐξέρχωνται εἰς τὴν αὐλήν. Εἶναι αὕτη εἶδος φρέατος περικυκλουμένου ἀπὸ τὰ δεσμωτήρια. Ἀπὸ τὰς στέγας αὐτῶν ἔβλεπα κάτω εἰς τὴν αὐλὴν τοὺς φυλακισμένους. Μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν τινὲς καταδικασθέντες εἰς δεσμὰ ἰσόβια ἢ καὶ εἰς θάνατον. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι περιμένουν ἐνίοτε ἐπὶ μῆνας ἢ καὶ ἔτη τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς ἢ τὴν χάριν των. Ἐντὸς τοῦ στενοῦ τῆς αὐλῆς χώρου ἐσχημάτιζον οἱ πληροῦντες αὐτὴν κατάδικοι διαφόρους ὁμάδας. Ἐδῶ τινες ἔπαιζον τάβλι, ἄλλοι παρέκει χαρτία,— πλησίον αὐτῶν, καθήμενος ἐπὶ χαμηλοῦ σκαμνίου, εἷς γέρων κατεγίνετο μετὰ προ-

(¹) Κατὰ τὰς ἑλληνικὰς ἐφημερίδας ὁ θεμέλιος τῆς φυλακῆς ταύτης λίθος ἐτέθη κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1885.

σοχῆς εἰς τὴν ξυλογλυπτικήν του, — ἄλλος, σταυροποδητὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπροσπάθει νὰ διορθώσῃ μὲ τὴν βελόνην τὴν κατεσχισμένην φουστανέλαν του,— ἄλλος δὲ πάλιν, ὄρθιος εἰς μίαν ἄκραν, κρατῶν λαοῦτον εἰς χεῖρας, διέχεεν εἰς τὴν μεμολυσμένην ἐκείνην ἀτμοσφαῖραν μέλος θλιβερόν, τὸ ὁποῖον ἐπηύξανε τὴν μελαγχολίαν τοῦ ὅλου θεάματος. Ὑπεράνω δὲ τῆς αὐλῆς, ἐπὶ γεφύρας ἐναερίου στηριζομένης εἰς τὰ ἑκατέρωθεν ἐπίπεδα στεγάσματα τῶν δεσμωτηρίων, ὁ σκοπός, νέος ὑγιὴς καὶ ῥοδοκόκκινος, φέρων κομψῶς τὴν στρατιωτικὴν στολήν του, ἐπεριπάτει ἄνω καὶ κάτω, τὸ ὅπλον ἐπ' ὤμου.

Εἰς τὰς φυλακάς μας δὲν βλέπεις συχνάκις τοὺς τοσοῦτον συνήθεις ἀλλαχοῦ τύπους ἀνθρώπων ἀπεσκληρυμένων εἰς τὸ ἔγκλημα. Ὑπάρχουν καὶ τοιοῦτοι, ἀλλὰ σπάνιοι. Οἱ πλεῖστοι εἶναι ὁποῖοι οἱ φυγόδικοι καὶ φυγόποινοι, περὶ τῶν ὁποίων σοῦ ἔγραψα ἄλλοτε. Μία στιγμὴ ἐξάψεως, ἡ μάχαιρα πρόχειρος εἰς τὴν ζώνην, ἡ ἔμφυτος εἰς τὸν ἄνθρωπον θηριωδία εὑρίσκουσα ἀνεμπόδιστον διέξοδον— καὶ ἰδοὺ διεπράχθη τὸ ἔγκλημα. Καθόσον ὅμως ἐκπολιτιζόμεθα τὰ πράγματα ἀλλάσσουν φάσιν, ὁ λῃστὴς ἐκλείπει, τὸν διαδέχεται δὲ ὁ κοινὸς δολοφόνος καὶ ὁ δηλητηριαστής. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον θ' ἀποκτήσωμεν καὶ ἡμεῖς τάξεις ἐγκληματιῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Σήμερον καθ' ἣν ὥραν ἐπεσκέφθην τὸ φρούριον τῶν Πατρῶν οἱ φυλακισμένοι ἦσαν κλειστοὶ ἐντὸς τῶν δεσμωτηρίων, ὅτε δὲ εἰσῆλθα εἰς τὴν αὐλὴν ἐξεπλάγην ἰδὼν θέαμα ὅλως διάφορον ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἐπερίμενα. Τρεῖς νέαι Γύφτισσαι ἀνθοστεφεῖς ἐχόρευον, ῥυθμίζουσαι τὰ ἔμμετρα καὶ βραδέα βήματά των κατὰ τὸν ἦχον ᾄσματος ἀλλοκότου. Τὰς κιγκλίδας τῶν παραθύρων ἐσκέπαζον ἔσωθεν αἱ κεφαλαὶ τῶν καταδίκων, οἵτινες συνωθούμενοι ἔβλεπον μετὰ προσοχῆς καὶ μὲ χείλη μειδιῶντα τὰ σχήματα καὶ τὰ κινήματα τῶν χορευτριῶν. Ἠρώτησα ἔκθαμβος τὸν ὑπαξιωματικὸν ὅστις μᾶς συνώδευε τί σημαίνει τοῦτο; — Πρωτομαϊὰ σήμερον. Ἂς χαροῦν καὶ αὐτοὶ οἱ κακόμοιροι!

Μοῦ εἶχε φύγει ἀπὸ τὸν νοῦν ὅτι σήμερον εἶναι ἡ πρώτη Μαΐου. Ἐπανεῖδα βραδύτερον εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως τὰς Ἀθιγγανίδας. Ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ φρουρίου ὑπάρχει συνοικία *Γύφτων*, οἵτινες κατ' ἐξαίρεσιν ζοῦν μονίμως ἐνταῦθα, μετερχόμενοι τὰ ποικίλα ἐπαγγέλματα ὅσα καὶ οἱ νομάδες ὁμόφυλοί των συνήθως μετέρχονται. Σήμερον αἱ γυναῖκές των ἐπωφελοῦνται τῆς πρώτης τοῦ Μαΐου διὰ νὰ κερδίσωσιν ὀλίγα λεπτά. Τοὐλάχιστον κατώρθωσαν νὰ φέρωσιν εὐθυμίαν τινὰ ἐντὸς τῆς φυλακῆς, ἀνεκάλεσαν δὲ καὶ εἰς τὴν ἰδικήν μου μνήμην παιδικὰς ἀναμνήσεις.

Πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἑορτάζεται χαρμοσύνως ἡ ἐπάνοδος τοῦ Μαΐου. Πολλοὶ ἐνίοτε διέρχονται τὴν νύκτα εἰς τοὺς ἀγροὺς διὰ νὰ συνάξωσι τὰ ἄνθη ὑγρὰ εἰσέτι ἀπὸ τὴν δρόσον τῆς αὐγῆς, πλέκουν δὲ τὰ ἄνθη εἰς στεφάνους καὶ τοὺς κρεμοῦν ἐπιστρέφοντες εἰς τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν, ὅπου μένουν κρεμάμενοι μέχρις οὗ τὰ ἄνθη μαρανθέντα καταπέσωσι, καὶ νέοι στέφανοι κρεμασθῶσι κατὰ τὸν ἑπόμενον Μάϊον. Ἡ πρώτη Μαΐου εἶναι ἡμέρα χαρᾶς, συχνάκις δ' ἐνέπνευσε τοὺς ποιητάς μας. Ἀλλ' ἐξ ὅσων ἐγράφησαν πρὸς ἀνύμνησίν της, οὐδὲν συγκινητικώτερον τῶν θλιβερῶν στίχων τοὺς ὁποίους ὁ Σολωμὸς ἔγραφε μίαν πρώτην Μαΐου διὰ ν' ἀναγγείλῃ εἰς φίλον ἀπόντα τὸν θάνατον τοῦ πατρός του:

Τοῦ πατέρα σου ὅταν ἔλθῃς
δὲν θὰ ἰδῇς παρὰ τὸν τάφο.
Εἶμ' ἐμπρός του καὶ σοῦ γράφω,
'μέρα πρῶτη τοῦ Μαΐου.

—

Θὰ σκορπίσουμε τὸ Μάϊ
'πάνω 'ς τ' ἄκακά του στήθη,
γιατὶ ἀπόψε ἀπεκοιμήθη
εἰς τὸν ὕπνο τοῦ Χριστοῦ.

—

Ἦτον ἥσυχος καὶ ἀκίνητος
ὡς τὴν ὕστερη τὴν ὥρα,
καθὼς φαίνεται καὶ τώρα
ποῦ τοῦ ἔφυγε ἡ ψυχή.

—

Μόνον μιὰ στιγμὴ πρὶν φύγῃ
'ς τ' οὐρανοῦ κατὰ τὰ μέρη,
ἀργοκίνησε τὸ χέρι,
ἴσως γιὰ νὰ σ' εὐχηθῇ.

ΙΕ'

Ἀθῆναι, 2 Μαΐου.

Δὲν ἀνέφερα χθὲς περὶ τῶν ἐκδρομῶν μου εἰς τὰ πέριξ τῶν Πατρῶν,—ἐν πρώτοις εἰς ἀρχαῖον μοναστήριον, γνωστὸν ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν *Γηροκομεῖον*, ἐκεῖθεν δὲ εἰς θελκτικὴν τοποθεσίαν ἐπαξίως ἐπονομασθεῖσαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ἰδιοκτητῶν της Gutland. Ἑταιρία οἰνοποιΐας κατέχει πρό τινων ἐτῶν τὸ μέρος ἐκεῖνο. Εἰς τὰ ἄκρα ὀροπεδίου πλήρους ἀμπελώνων ᾠκοδομήθησαν ἀποθῆκαι καὶ κατοικίαι, κείμεναι εἰς τὰ χείλη κρημνῶν ἀποτόμων, μεταβληθέντων εἰς κήπους. Αἱ λοξοειδεῖς ἀτραποί των καταβαίνουν ὁρμητικῶς μέχρι τῆς πεδιάδος κάτω. Σοῦ συνιστῶ τοὺς δύο τούτους περιπάτους ὅταν ἐπισκεφθῇς τὰς Πάτρας.

Ἄλλως ἡ ἐξοχὴ εἶναι ὡραία καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις πέριξ τῆς πόλεως. Πανταχοῦ βλέπεις ἀμπελῶνας καὶ κήπους περιστοιχοῦντας κομψὰς κατοικίας, μαρτυρούσας καὶ ἔξωθεν τὴν εὐημερίαν τῶν κατοίκων. Τοὺς κήπους τούτους περικλείουν φραγαὶ ἐκ θάμνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων πλεονάζει ἡ τριανταφυλλέα, τὰ δὲ ῥόδα θάλλουν ἄφθονα κατὰ τὴν ὥραν ταύτην καὶ τὸ ἄρωμά των, συνενούμενον μὲ τὸ ἄρωμα τῶν μοσχοϊτεῶν, εὐωδιάζει τὸν ἀέρα. Εἶναι ἀληθῶς ὡραία ἡ φύσις ἐν-

ταῦθα. Δὲν γνωρίζει τὴν Ἑλλάδα ὁ ἰδὼν τὰς Ἀθήνας μόνον καὶ τὸν διασχίζοντα τὴν ἐκεῖ πεδιάδα ἐλαιῶνα, καὶ τὰ περικλείοντα τὴν πεδιάδα μεγαλοπρεπῆ μὲν ἀλλὰ γυμνὰ ὄρη.

Ἐπεβιβάσθημεν εἰς τὸ ἀτμόπλοιον χθὲς τὴν δεκάτην ὥραν τῆς νυκτός, σήμερον δὲ τὸ πρωΐ, περὶ τὰς ἕξ, ἤμεθα εἰς Κόρινθον. Ἡ νέα πόλις ἱδρύθη κατὰ τὸ 1857 μετὰ τὸν σεισμόν, ὅστις κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος ἀνέτρεψε καὶ κατέστρεψε τὴν παλαιὰν Κόρινθον. Αὕτη, μεσογειοτέρα, κεῖται ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ Ἀκροκορίνθου, μόλις δὲ καὶ μετὰ κόπου ἀνίσταται ἐκ τῶν ἐρειπίων της. Ἡ Νέα Κόρινθος, ἀριθμοῦσα ἤδη τρεῖς περίπου χιλιάδας κατοίκους, φαίνεται προωρισμένη εἰς μέλλον λαμπρότερον, ὅταν τελειωθῶσι τὰ περὶ αὐτὴν ἐκτελούμενα διάφορα ἔργα. Τὸ διὰ Πειραιᾶ ἀτμόπλοιον ἀνεχώρησεν ἐκ Καλαμακίου περὶ μεσημβρίαν, ὥστε εἴχομεν τὸν καιρὸν νὰ ῥίψωμεν ἓν βλέμμα ἐπὶ τῆς μεταμορφώσεως, ἥτις γίνεται ἤδη εἰς τὰ μέρη ταῦτα.

Οἱ ἰδόντες τὴν Ἑλλάδα πρὸ εἴκοσι μόνον ἢ τριάκοντα ἐτῶν πρέπει νὰ ἐπισκεφθῶσι τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου διὰ νὰ ἐννοήσωσι τὴν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο γενομένην πρόοδον. Ἄλλοτε ἡ συνενοῦσα τὰς δύο παραλίας ὁδὸς διέσχιζεν ἔρημον ἀληθῆ. Οὔτε ἀγρὸς καλλιεργημένος, οὔτε καλύβη ὑπῆρχε καθ' ὅλην τὴν ἀπόστασιν. Παρεκτὸς τῶν ἐπιβατῶν, οἵτινες διεσταυροῦντο μεταβαίνοντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἀτμοπλοίου εἰς τὸ ἄλλο, δὲν ἔβλεπες ἢ αἰγοβοσκούς τινας ὁδηγοῦντας τὰ ποίμνιά των. Ἐνθυμοῦμαι μάλιστα ἐποχὴν καθ' ἣν ὑπῆρχε φόβος συναντήσεων ὀλιγώτερον εὐαρέστων. Οἱ ἀπὸ διάστημα εἰς διάστημα φρουροῦντες τότε εὔζωνοι προσέθετον μὲν εἰς τὸ γραφικὸν τῆς χώρας, ἀλλ' ἡ παρουσία των καθησύχαζε κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον τὸν περιηγητήν, διότι ἐνέφαινε τὸν πιθανὸν κίνδυνον, πρὸς πρόληψιν ἢ καταπολέμησιν τοῦ ὁποίου ἐφρούρουν ἐκεῖ.

Σήμερον ἐκ τῆς μιᾶς θαλάσσης μέχρι τῆς ἄλλης δὲν βλέπεις ἢ σμήνη ἐργατῶν. Ἔρχονται οὗτοι πανταχόθεν, ἡ δὲ Κόρινθος ἔγεινε καὶ πάλιν τὸ συνεντευκτήριον τῶν ἐθνῶν. Ὑπὸ τὰς ὁδηγίας μηχανικῶν Γάλλων, Γερμανῶν, Οὔγγρων, Ἑλλήνων διευθυνόντων τὰς ἐργασίας, ὑπάρχουν Ἰταλοί, Μαυροβούνιοι, Ἀρμένιοι, καὶ Τοῦρκοι ἔτι, ἀναπληροῦντες τὴν ἔλλειψιν χειρῶν ἐγχωρίων πρὸς τελείωσιν τοσούτων ἔργων διὰ μιᾶς ἐκτελουμένων. Διότι δὲν περιορίζονται εἰς μόνον τὸν Ἰσθμὸν τὰ δημόσια ἔργα. Κατηγορεῖται ἐνίοτε ἡ παροῦσα Κυβέρνησις ὡς θέλουσα πολλὰ νὰ πράξῃ διὰ μιᾶς, ὑπάρχει ὅμως ἀνάγκη τοιούτων ἔργων χρησίμων εἰς τὴν πρόοδον τοῦ τόπου! Ἀλλ' ἦτο, λέγουν, τρόπος ὥστε νὰ γείνωσι τὰ πράγματα βαθμηδὸν καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον, οἰκονομικώτερον καὶ μεθοδικώτερον. Καὶ ὅμως εἶναι τόσῳ φυσικὴ καὶ ἀξιέπαινος ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ προσκολλήσῃ τις τὸ ὄνομά του πολλαχόθεν εἰς τὴν αὔξουσαν εὐημερίαν τῆς πατρίδος του.

Ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ γίνονται ταὐτοχρόνως ἐργασίαι πρὸς διάτρησιν τῆς διώρυγος καὶ πρὸς κατασκευὴν σιδηροδρόμου. Γίνονται ἐπιχωματώσεις, τοποθετοῦνται ῥάβδοι σιδηραῖ, ἀνοίγονται αὔλακες, ἀνασκάπτονται ὑπόνομοι πρὸς ἀνατροπὴν τῶν βράχων, παραπήγματα ἀνηγέρθησαν εἰς διάφορα μέρη πρὸς κατοικίαν τῶν ἐργατῶν, εἶναι δὲ ἴσως ταῦτα οἱ πυρῆνες κωμοπόλεων αἵτινες μετά τινα ἔτη θὰ καλύψωσι τὰς πρώην ἐρήμους ἐνταῦθα γαίας. Ἤρχισαν ἤδη ἐδῶ κ' ἐκεῖ νὰ τὰς ἀνασαλεύωσιν ἄροτρα καὶ σκαπάναι γεωργικαί, ἑκατέρωθεν δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ, παρὰ τὰ δύο μέλλοντα στόμια τῆς διώρυγος, δύο νέαι πόλεις θεμελιοῦνται ἀπὸ τοῦδε. Εἴκοσι περίπου οἰκοδομαὶ πρὸς τὸ μέρος τῆς Κορίνθου, τετραπλάσιαι δὲ καὶ εἰς τὴν ἀντίθετον παραλίαν δίδουν ἀπὸ τοῦδε τὴν ἐλπίδα νέας ζωῆς καὶ ἀναμιμνήσκουν τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ Κόρινθος, ἡ ὀλβιωτέρα τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, περιεῖχεν ἑκατὸν χιλιάδας κατοίκους. Καὶ διατί νὰ μὴ ὀνειροπολῇ τις ἴσην καὶ εἰς τὸ μέλλον εὐημερίαν;

Τὰ διάφορα ταῦτα ἔργα ἐπισπεύδονται περισσότερον πρὸς τὴν Σαρωνικὴν τοῦ Ἰσθμοῦ παραλίαν. Ἐκεῖ ὁ σιδηρόδρομος εἶναι ἕτοιμος, ὁ σταθμὸς ἐκτίσθη, ἡ ἀτμομηχανὴ σύρουσα ἁμάξας καινουργεῖς δοκιμάζει ἀπὸ τοῦδε τὴν ἀντίστασιν τῶν σιδηρῶν γραμμῶν, ὁ δὲ κρότος τῆς μηχανῆς τέρπει τὰς ἀκοὰς τῶν εἰς τὰ καφενεῖα τοῦ Καλαμακίου περιμενόντων τὴν ἄφιξιν τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν ἀτμοπλοίου. Ἐντὸς ὀλίγου οἱ ἐπιβάται θὰ διέρχωνται διὰ τοῦ σιδηροδρόμου τὴν μεταξὺ τῶν δύο παραλίων ἀπόστασιν.

Φίλος μου Ἄγγλος, τὸν ὁποῖον πρό τινων ἡμερῶν συνήντησα εἰς Ἀθήνας, ἐλεεινολόγει τὴν γενομένην βεβήλωσιν, ὡς ἔλεγε, τῆς κλασικῆς μας χώρας. Πῶς! Σταθμὸς σιδηροδρόμου εἰς Ἐλευσῖνα, — δέκα λεπτῶν στάσις εἰς Μέγαρα, — γέφυρα σιδηρᾶ εἰς τὰς Σκιρωνείας πέτρας, ξενοδοχεῖον τοῦ Σιδηροδρόμου εἰς Κόρινθον, — καὶ ὁ διαυγὴς τῆς Ἑλλάδος οὐρανὸς κηλιδούμενος ἀπὸ καπνὸν γαιανθράκων, καὶ ἀγέλαι χυδαίων περιηγητῶν συνωθούμεναι εἰς τοὺς ἱεροὺς τόπους, ὅπου οἱ μεμυημένοι ὤφειλον μόνοι νὰ προσέρχωνται!

Καλὰ καὶ ἅγια ταῦτα πάντα, ἀλλ' ὅμως (μὴ πρὸς βάρος τοῦ Ἄγγλου μου,) προορισμὸς τῆς Ἑλλάδος μόνος δὲν εἶναι τὸ νὰ τὴν ἐπισκέπτωνται περιηγηταὶ ἐμφορούμενοι τῆς λατρείας τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἀρεσκόμενοι νὰ διέρχωνται τὴν γῆν της δι' ὁδῶν δυσβάτων, ὡς προσκυνηταὶ πορευόμενοι μὲ γυμνοὺς τοὺς πόδας εἰς ἅγιον προσκυνητάριον!

Δὲν ὡμιλήσαμεν μετ' αὐτοῦ περὶ τῆς διώρυγος, ἀλλ' ὑποθέτω ὅτι καταδικάζει ἐπίσης καὶ ταύτης τὴν ἐπιχείρησιν. Αἱ ἐπερχόμεναι γενεαὶ δὲν

θὰ συμμερίζωνται, πιστεύω, τὴν γνώμην του.

Μὴ περιμένῃς περιγραφὰς τῶν γινομένων εἰς τὴν διώρυγα ἐργασιῶν. Ἀνάγκη νὰ ἦναι μηχανικός τις διὰ νὰ ἐννοήσῃ κατα λεπτῶς καὶ περιγράψῃ ἀκριβῶς τὰς μεθόδους, διὰ τῶν ὁποίων πρόκειται νὰ μεταβληθῇ εἰς νῆσον ἀληθῆ ἡ Πελοπόννησος. Ὁ στρατηγὸς Τύρ, τὸν ὁποῖον ηὐτύχησα νὰ συναντήσω παρὰ τὸ στόμιον τῆς διώρυγός του, ἐπροθυμοποιήθη μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης αὐτὸν φιλοφροσύνης νὰ μοῦ δώσῃ τὰς δεούσας πληροφορίας καὶ διασαφήσεις. Ἡ διόρυξις προχωρεῖ, διὰ δὲ τῆς φαντασίας δύναταί τις νὰ παρακολουθήσῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς τάφρου διὰ μέσου τῶν ὑψωμάτων, τὰ ὁποῖα διαχωρίζουν πολυπληθεῖς ἐργάται καὶ διατρητικαὶ μηχαναί. Βυθοκόροι κολοσσιαῖαι πλήττουν τὰ ὦτα διὰ τοῦ φοβεροῦ πατάγου τῶν σιδηρῶν των ἁλύσεων, μυρμηκιαὶ ἐργατῶν ἐξορύσσουν τὰς πλευρὰς τῶν βράχων, ἀτμάμαξαι μεταφέρουσαι τὰ ἀνασκαπτόμενα χώματα διασταυροῦνται μὲ ἄλλας συνοδίας ἁμαξῶν αἵτινες ἐπιστρέφουν κεναί, ἐν συνόλῳ δὲ κίνησις ἀέναος καὶ σύγχυσις, ὑποκρύπτουσα τὴν τακτικὴν ἐφαρμογὴν καλῶς μελετηθέντος σχεδίου. Ἂς εὐχώμεθα ὅτι ἐντὸς τῆς ὁρισθείσης προθεσμίας τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον εἰς μάτην ἐπεχείρησεν ὁ αὐτοκράτωρ Νέρων, θὰ διεκπεραιωθῇ αἰσίως ὑπὸ τοῦ Οὔγγρου στρατηγοῦ, τότε δὲ εἰς τὸ στόμιον τῆς διώρυγος τὴν ὁποίαν εἰς τοῦτον θὰ ὀφείλωμεν, πρέπει νὰ στηθῇ ὁ ἀνδριάς του. Τοιαῦτα εὐχόμενος ἀπεχαιρέτησα τὸν στρατηγὸν καὶ ἐπεβιβάσθην εἰς τὸ διὰ Πειραιᾶ ἀτμόπλοιον.

Ἰδοὺ λοιπὸν τῆς περιοδείας μου τὸ τέρμα. Ἆρά γε μετέδωκα καὶ εἰς σέ, διὰ τῶν ἐπιστολῶν μου, τὰς ἐντυπώσεις μου; Παρέστησα πιστῶς καὶ ἀκριβῶς τὴν ἀληθῆ κατάστασιν τῶν ἐπαρχιῶν μας; Ἐπροσπάθησα νὰ περιγράψω χάριν σου ὅ,τι εἶδα ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῆς Νικοπόλεως πρὸς βορρᾶν, μέχρι τῶν ἐρειπίων τῆς Ὀλυμπίας πρὸς νότον: τῆς Νικοπόλεως, λειψάνου τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τῆς Ὀλυμπίας, ἱεροῦ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· ἀμφοτέρων ἐκπροσωπούντων τὰ δύο στοιχεῖα τὰ ἀποτελέσαντα τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλλάδα, ἐξ ἧς παρήχθη ἡ παροῦσα.

Ἐλπίζω ὅτι κατὰ τὰς περιγραφάς μου δὲν ἐπηρεάσθην οὔτε ἐτυφλώθην ἀπὸ αἴσθημα φιλοπατρίας. Ἀναφέρων τὰς γενομένας προόδους, οὐδὲν ἀπέκρυψα ἐξ ὅσων ὑπολείπονται ὅπως ἐξέλθωμεν τῆς μεταβατικῆς περιόδου, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἰσέτι κυλινδούμεθα. Ἀλλὰ θὰ ἐξέλθωμεν αὐτῆς! Τὰ μέχρι τοῦδε γενόμενα εἶναι ἐπαρκὴς διὰ τὸ μέλλον ἐγγύησις!

Οἱ Ἕλληνες ὅσων αἱ τρίχες ἤδη ἐλευκάνθησαν, οἱ ἰδόντες τὸ λυκαυγὲς τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλπίσαντες ἐν τῷ πατριωτικῷ τῆς νεότητος ἐνθουσιασμῷ, ὅτι ἡ Ἑλλὰς θὰ φθάσῃ, ζώντων αὐτῶν, εἰς τὸ τέρμα πρὸς τὸ ὁποῖον ἀποβλέπομεν, θλίβονται ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἐπέρχεται ἡ ὥρα τοῦ θανάτου προτοῦ ἐκπληρωθῶσι κατὰ πάντα τὰ ὄνειρα τῆς νεαρᾶς των ἡλικίας. Θὰ ἴδῃς πολλούς, οἵτινες ἐν τῇ ἀπογοητεύσει των καταλήγουν εἰς ἀπαισιοδοξίαν οὐδαμῶς δικαιουμένην ἐξ ὅσων βλέπω περὶ ἐμέ. Τὸ κατ' ἐμέ, θὰ ἀποθάνω μὲ πίστιν ἀκλόνητον εἰς τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ζηλεύω τοὺς μετὰ πεντήκοντα ἢ ἑκατὸν ἔτη συμπολίτας μου, ἀλλ' ὅταν σκέπτωμαι πῶς οἱ πατέρες τῶν πατέρων ἡμῶν διεβίωσαν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀδημονίας καὶ τῆς πικρίας δουλικῶν ἡμερῶν, παρηγοροῦμαι ὅτι ἀνήκω εἰς τὴν πρώτην μόνον γενεὰν τῶν ἐπὶ γῆς ἐλευθέρας γεννηθέντων Ἑλλήνων.

Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ

ΑΚΡΟΒΑΤΗΣ ΙΑΤΡΟΣ

Α'

Τὸ παιδίον ἔμενεν ἐξηπλωμένον, ὠχρόν, ἐν τῇ μικρᾷ λευκῇ του κλίνῃ καὶ διὰ τῶν μεγεθυνθέντων ὑπὸ τοῦ πυρετοῦ ὀφθαλμῶν του παρετήρει ἀτενῶς ἐνώπιον αὐτοῦ.

Ἡ μήτηρ παρὰ τὴν κλίνην, δάκνουσα τοὺς δακτύλους αὐτῆς ὅπως μὴ κραυγάσῃ, παρηκολούθει, ἀγωνιώδης, τὴν πρόοδον τῆς νόσου ἐπὶ τοῦ κατίσχνου γενομένου προσώπου τοῦ δυστήνου παιδίου, ὁ δὲ πατήρ, πτωχὸς ἐργάτης, συνεῖχεν ἐν τοῖς ἐρυθροῖς ὀφθαλμοῖς του τὰ δάκρυα, ἅτινα ἔκαιον τὰ βλέφαρά του.

Ἡ ἡμέρα ἀνέτειλε φαεινή, αἰθρία, κατὰ τὴν ὡραίαν δ' ἐκείνην πρωΐαν τοῦ Ἰουνίου ἀπέθνησκεν ὁ μικρὸς Παῦλος, τὸ τέκνον τοῦ Ἰακώβου Λαγράνδα καὶ τῆς Μαγδαληνῆς Λαγράνδα, τῆς συζύγου του.

Ἦτο ἑπτὰ ἐτῶν. Πρὸ τριῶν ἔτι ἑβδομάδων ἦτο ῥοδινόν, ξανθόν, καὶ τόσον ζωηρὸν καὶ τόσον εὔθυμον!... Ἀλλὰ τὸ κατέλαβε πυρετός, ἐπανῆλθεν ἐκ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἑσπέραν τινὰ ἔχον βαρεῖαν τὴν κεφαλὴν καὶ θερμοτάτας τὰς χεῖρας. Καὶ ἔκτοτε ἔμενεν ἐκεῖ, εἰς τὴν κλίνην του, ἐνίοτε δὲ ἐν τῇ παραφορᾷ τοῦ πυρετοῦ ἔλεγε, βλέπον τὰ ἐστιλβωμένα ὑποδηματιά του, ἅτινα ἐπιμελῶς ἡ μήτηρ του εἶχεν ἀποθέσει ἔν τινι γωνίᾳ, ἐπὶ σανίδος:

—Ῥίξατέ τα τώρα πλειὰ τὰ παπούτσια τοῦ Παυλάκη! Ὁ Παυλάκης δὲν θὰ τὰ ξαναβάλῃ! Ὁ Παυλάκης δὲν θὰ πάγῃ πλειὰ 'ς τὸ σχολεῖο, ποτέ, ποτέ!

Τότε ὁ πατὴρ ἐκραύγαζε: Σῶπα! ἡ δὲ μήτηρ ἔκρυπτεν εἰς τὸ προσκεφάλαιόν της τὴν κάτωχρον αὐτῆς μορφὴν ὅπως μὴ ὁ Παυλάκης τὴν ἀκούσῃ κλαίουσαν.